

DIMENZIE MERANIA KVALITY ŽIVOTA SENIOROV

DIMENSIONS OF MEASURING THE QUALITY OF LIFE OF SENIORS

Ol'ga BOČÁKOVÁ, Mária KOVÁŘOVÁ

Abstrakt

Príspevok približuje proces starnutia. Je zameraný na meranie kvality života s dôrazom na seniorov. Popisujeme jednotlivé zložky kvality života. Zároveň poukazujeme na kvalitu života seniorov a jej meranie. Zameriavame sa na vybrané nástroje hodnotenia kvality života seniorov.

Príučové slová: SENIORI. KVALITA ŽIVOTA. INDIKÁTORY. ZDRAVIE. NÁSTROJE MERANIA.

Abstract

The article describes the aging process. It focuses on measuring quality of life with emphasis for seniors. We describe the individual components of quality of life. At the same time, we point out the quality of life of seniors and its measurement. We focus on selected tools for assessing the quality of life of seniors.

Keywords: SENIORS. QUALITY OF LIFE. INDICATIVE. HEALTH. MEASURING TOOLS.

ÚVOD

Proces starnutia je i napriek významným vedeckým pokrokom v oblasti medicíny a biológie človeka nezvratným, prirodzeným a zákonitým procesom, ktorý ovplyvňuje život občana bez ohľadu na jeho pohlavie, vzdelanie, spoločenské postavenie, či svetonázorovú hodnotovú profiláciu. Konečnou podobou procesu starnutia je staroba.

Zdravie a kvalita života vo vyššom veku sú podmienené životnými podmienkami, udalosťami v detstve a v dospelosti, vrátane životného štýlu. Veľký dôraz je potrebné klásť na celoživotný prístup k zdraviu ako dôraz na prevenciu. Celoživotný prístup je možné uplatniť nielen v oblasti zdravia, ale aj v oblasti bývania, zamestnanosti, vzdelávania, sociálnej participácie. Tak ako kvalita života je multidimenzionálna a má komplexnú povahu, i jej hodnotenie je nutne viazané na celý rad indikátorov.

Dôsledky procesu starnutia, pokiaľ ide o všeobecné vnímanie zdravia, fyzické, psychologické, sociálne a environmentálne oblasti, možno overiť prostredníctvom dotazníkov kvality života. Ide o subjektívne a komplexné hodnotenie. Kvalita života je frekventovane študovaná u seniorov ako vnímanie životných zmien počas procesu starnutia a je ovplyvnená individuálnymi perspektívami o živote a spoločnosti.

Starnutie bude klásť rastúce sociálne a ekonomické nároky vo všetkých krajinách. Predĺženie veku je spojené so zlepšením kvality života len tak dlho, pokiaľ je sprevádzaná i rozumnou úrovňou duševného a fyzického zdravia, vysoko kvalitnými vzťahmi a sociálnou participáciou. Aj keď sa fyzické zdravie zhoršuje, výskumy naznačujú, že kvalita života môže často zostať vysoká, ak jednotlivci si nájdu hodnoty a potešenie v iných rozmeroch svojho života.

1 TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ KVALITY ŽIVOTA

Pojem kvalita života (QOL) odkazuje na všeobecnú pohodu jednotlivcov a spoločností. Termín sa používa v širokom spektre súvislostí vrátane oblastí medzinárodného rozvoja, zdravotnej starostlivosti a politiky.

Kvalita života je nejednoznačný pojem, pretože môže odkazovať na skúsenosti jednotlivca majúci svoj vlastný život a životné podmienky, v ktorých sa jednotlivci ocitnú. Preto je kvalita života veľmi subjektívna. Keďže jedna osoba môže definovať kvalitu života podľa miery bohatstva alebo spokojnosti so životom, iná osoba ju môže definovať z hľadiska schopností (napr. byť schopný žiť dobrý život z hľadiska emocionálnej a fyzickej pohody).

Koncept kvality života je definovaný ako individuálne meranie viacerých aspektov a subjektívne posúdenie života jedinca (Theofilou, 2013). Súčasťou konceptu sú: vzdelávanie, zdravie, bezpečnosť, spiritualita, zamestnanie (práca), duševná pohoda, rodina (Streimikiene, 2015). Tento koncept môže mať všeobecný charakter ako aj so zdravím súvisiace vlastnosti - často uvádzané ako multidimenzionálne javy.

Podľa Svetovej zdravotníckej organizácie je kvalita života považovaná za jednotlivcom vnímané postavenie v živote v kontexte kultúry a hodnotových systémov, v ktorých jedinec žije a vo vzťahu k jeho cieľom, očakávaniam, normám a záujmom (WHO, 1999). Kvalita života je okrem toho definovaná ako pohoda, ktorá vyplýva z kombinácie fyzických, funkčných, citových a sociálnych faktorov.

Celý rad výskumov kvality života seniorov potvrdzuje snahu Svetovej zdravotníckej organizácie (SZO) porozumieť a analyzovať tú skutočnosť, že seniori spájajú s pojmom kvality života najmä sociálne, fyzické a environmentálne aspekty. Veľký význam má kvalita života seniorov, ktorá je spojená s historickým, geografickým, ekonomickým a spoločenským kontextom. Je tiež ovplyvnená životnými skúsenosťami, životnými podmienkami a jej subjektívnym vnímaním. Pohľad na kvalitu života sa môže meniť s vekom, zdravotným stavom, sociálnym postavením a ďalšími okolnosťami. Sociálno-ekonomická dimenzia kvality života seniorov zahŕňa všetky aspekty súvisiace so sociálnym prostredím, ďalej finančné a materiálne zabezpečenie, dopravu, bezpečnosť, zdravotnú starostlivosť a sociálne služby, ako aj prístup k informáciám a ďalším zdrojom, ktorými spoločnosť disponuje.

Kamanová (2007) uvádza, že kvalita života je definovaná súhrnom objektívnych a subjektívnych ukazovateľov. Medzi objektívne ukazovatele zaraďuje podmienky života a za subjektívne ukazovatele kvality života považuje prežívanie dobrého života.

Pojem kvalita života je multidimenzionálnym pojmom, ktorý má viacero významových dimenzií, a to materiálnu (existenciálnu), psychologickú, kultúrno-antropologickú, morálnu, sociologickú, medicínsku, estetickú a i. (Heřmanová, 2012).

Bowlingová (2011) zdôrazňuje, že zistenie vlastných názorov ľudí na kvalitu života je obzvlášť dôležité, pretože podľa jej názoru kvalita života je subjektívnym pojmom. Z jej skorších štúdií (2002 a 2005) vyplynulo, že ústrednými princípmi, ktoré respondenti zdôrazňovali boli psychická pohoda a pozitívne vyhliadky do budúcnosti, zdravie a fungovanie, sociálne vzťahy, voľnočasové aktivity, primerané finančné pomery a nezávislosť.

Definície sa značne líšia v ich conceptualizácii kvality života; niektoré z nich sú veľmi široké zahŕňajúce mnoho ukazovateľov, iné sa zameriavajú na konkrétnejšie ukazovatele.

Súčasný výskumy subjektívnej kvality života sa orientujú na tri kľúčové oblasti, a to na celkovú spokojnosť so životom, na spokojnosť s parciálnymi oblasťami života (rodina, práca, bývanie, sebarealizácia a pod.) a na hľadanie najvýznamnejších faktorov, ktoré

podmieňujú vznik subjektívneho pocitu kvalitného a zmysluplného života a hľadanie vzťahu medzi danými faktormi (Heřmanová, 2012).

Pre hodnotenie kvality života sú dôležité aj medziľudské vzťahy, ekonomická nezávislosť, psychická a fyzická pohoda. Vo všeobecnosti je možné považovať za významné kritérium kvality života rôznorodosť potrieb a možnosti ich uspokojovania, či už ide o potreby fyziologické, psychické, alebo sociálne (Sýkorová, 2007).

Vohralíková a Rabušic (2007) považujú za podstatnú zložku kvality života úroveň subjektívnej osobnej pohody *well – being*. Pre kvalitu života v každom veku je rozhodujúci zdravotný stav. Najzávažnejším dôsledkom vo vyššom veku je znižovanie sebestačnosti, ktorá môže viesť k bezmocnosti, vyžadovaniu si sústavnej pomoci inej osoby, alebo dlhodobej inštitucionalizácii.

1.1 Seniori v kontexte kvality života

Pojem staroba definuje Hanzlíková (2006) nasledovne: „*Je to obdobie na konci prirodzeného vývojového procesu a u každého človeka je individuálna. Štruktúrne a funkčné zmeny, ktoré vznikajú počas starnutia a staroby majú prevažne regresívny charakter a sú nezvratné. Vznikajú zmeny v somatickej, psychickej, sociálnej a duchovnej oblasti.*”

Výsledky vedeckých štúdií ukazujú, že s rastúcim vekom a počtom zdravotných problémov spokojnosť seniorov klesá vo všetkých skúmaných siedmich oblastiach. Naopak, miera autonómie v spôsobe života je pozitívne spätá so spokojnosťou seniorov (Mareš et al., 2016). Podľa zistení týchto autorov tí starí ľudia, ktorí žijú sami doma, sú sebestační a nepotrebujú pomoc druhých, sú i spokojnejší s kvalitou života v porovnaní s ostatnými seniormi (t.j. tými, ktorí žijú so svojimi deťmi, resp. v chránenom ubytovaní alebo v domovoch pre seniorov). Slobodní, ženatí/vydatí seniori a seniori žijúci s partnerom, sú šťastnejší ako ovdovelí.

Kvalita života, najmä vo vekových skupinách nad 65 rokov je mnohostranná a komplexná. Meniace sa individuálne potreby seniorov vyžadujú zohľadnenie viacerých aspektov v starostlivosti o nich (Streimikiene, 2014). Vlady v celom rozvinutom svete sa zaoberajú podporou starších ľudí tak, aby seniori udržali svoj aktívny prínos pre spoločnosť, a tým aj kvalitu života. Kvalita života sa stala bežne používaným konečným výstupom pri vyhodnocovaní politiky multisektorovej verejnej politiky, vrátane opatrení v oblasti zdravia, sociálnej politiky, aktivít komunitných a environmentálnych politík.

Všetky politiky zamerané na starších ľudí by mali zohľadňovať také faktory, ako je funkčná kapacita, potreba autonómie, participácie na sociálnom živote, primeranej starostlivosti a zachovanie sebaúcty. Okrem toho by takéto politiky mali zásadne podporovať komplexnú zdravotnú prevenciu a starostlivosť založenú na dobrej kvalite života a aktívnom starnutí. Nepochybne príprava na starobu zohráva tiež významnú úlohu pre zachovanie dobrej kvality života.

V sociálnej oblasti znamená príprava na starobu to, že ju považujeme za súčasť života. Pre kvalitu života v starobe je dôležitá aktivita, ktorá je vlastne prevenciou nesebestačnosti. Pre kvalitnú starobu majú veľký význam sociálne väzby, kontakty, stretávanie sa s vrstovníkmi a prehlbovanie medzigeneračných väzieb, teda sociálna participácia.

Sociálna angažovanosť sa môže vysvetľovať ako zapojenie sa do života komunity, napríklad z hľadiska členstva v rôznych združeniach, dobrovoľníckych, náboženských skupinách, v charite alebo v mimovládnych organizáciách a podobne.

Zapojenie do komunity je niekedy označované ako formálne spoločenské vzťahy. Neformálne sociálne vzťahy sú pojmom vzťahujúcim sa na vzťahy s rodinou a priateľmi. Okrem toho sociálne siete odkazujú na štrukturálne aspekty sociálnych vzťahov, ktoré pozostávajú zo štruktúry jednotlivcov, s ktorými človek udržiava medziľudské vzťahy, ako aj charakteristiky väzieb (pokiaľ ide o počet väzieb, blízkosť vzťahu, frekvenciu kontaktu, reciprocitu alebo trvanie).

Podpora rozvíjania sociálnych kontaktov so susedstvom môže významne zvýšiť spokojnosť seniorov so svojim životom a pocitu spolupatričnosti ku komunite.

Vidovičová a Petrová Kafková (2012) uviedli, že susedstvo vo významnej miere ovplyvňuje realizované bežné denné činnosti u seniorov. V súhlase s tým sú aj poznatky vyplývajúce z prieskumu Skokňovej (2010) uskutočneného pod gesciou Nadácie Orange. Táto autorka zistila, že až pre 68% opýtaných seniorov boli v živote jednoznačne dôležitejšie tzv. „nemateriálne hodnoty“ ako materiálne hodnoty. Seniori tieto zaradili dokonca medzi najdôležitejšie životné hodnoty (potreba byť v kontakte so svojimi blízkymi, byť užitočný, mať pre koho žiť a neostať sám).

Pravda, súčasťou zlepšenia kvality života na začiatku staroby je riešenie aj finančných ťažkostí, funkčne obmedzujúcich chorôb, nedostatku aspoň jedného dôverného vzťahu, a neschopnosti sa presťahovať z nevhodného prostredia (Netuveli et al., 2006). Ak sú tieto faktory pod kontrolou, potom existuje reálny potenciál pre zlepšenie kvality života v raných štádiách staroby.

Svetová zdravotnícka organizácie (SZO) zaraďuje medzi indikátory kvality života seniorov:

- *fyzické zdravie*: od neho závisí energia a únava, bolesť, spánok, rozvoj,
- *úroveň nezávislosti*: pohyb, denné aktivity, závislosť na liekoch, pracovná kapacita,
- *psychologické zdravie*: vyjadruje negatívne a pozitívne city, sebahodnotenie, spôsob myslenia, učenie, pozornosť,
- *sociálne vzťahy*: osobné vzťahy, sociálna opora, sexuálna aktivita,
- *prostredie*: prístup k finančným zdrojom, sloboda, bezpečie, zdravé prostredie, sociálna starostlivosť, domov, prístup k informáciám, cestovanie,
- *spiritualita*: osobná viera, hodnotová orientácia.

Svetová zdravotnícka organizácia zaviedla koncept "aktívneho starnutia", ktorý definuje ako "proces optimalizácie príležitostí pre zdravie, participáciu a bezpečnosť s cieľom zvýšiť kvalitu života v priebehu života". Táto definícia sa týka nielen fyzickej aktivity, ale aj "pokračovania v sociálnej, hospodárskej, kultúrnej, duchovnej a občianskej aktivite" (WHO).

Pre seniorov majú dôležitý význam rodina, medzigeneračné vzťahy, aktívne a zdravé starnutie, zapájanie seniorov do rôznych činností, aktívne vyplňanie voľného času, vzdelávacie aktivity (Bočáková, 2010). Demonštruje to i sociálna politika v kontexte zvyšovania kvality života seniorov, čo zahŕňa:

- *začlenenie starších občanov do aktívneho spolupôsobenia pri formovaní modernej občianskej spoločnosti,*
- *nezávislosť života starších občanov, ich účasť na živote spoločnosti,*
- *pomoc v prípade odkázanosti na pomoc inej osoby v dôsledku straty sebestačnosti,*
- *zachovanie osobnej dôstojnosti, dostupnosť a kvalita poskytovaných sociálnych služieb* (Krupa, 2003).

Kvalita života sa týka spokojnosti starších ľudí s rôznymi aspektmi ich života, vrátane životného prostredia, psychologického pohody, behaviorálnej kompetencie a vnímanej kvality života (Kelley-Gillespie, 2009). Podľa Streimikiene (2014)

prostredie v ktorom seniori žijú, telesné a duševné zdravie, vzdelanie, sociálna spolupatričnosť, rodina, finančné zabezpečenie, zamestnanie, voľný čas a rekreácia sú faktory považované za dôležité súčasti kvality života. Miesto bydliska ovplyvňuje konštrukt kvality života na rôznych úrovniach – vrátane zdravia a zdravotného postihnutia, kvality okolia a bezpečnosti – a zostáva dôležitou oblasťou výskumu a taktiež verejného záujmu.

Väčšina seniorov si želá zostarnúť v mieste svojho bydliska, vo vlastnom domove (Filion et al., 1993; Lee et al., 2002; Sarma et al., 2009; Cahill et al., 2017).

Pre tých starších ľudí, ktorí nie sú schopní žiť vo svojom vlastnom dome/byte v dôsledku rôznych zdravotných a sociálnych dôvodov je poskytovaná starostlivosť v zariadeniach sociálnych služieb. Pri prechode do nového prostredia seniori zvažujú nasledovné faktory: hmotné a nehmotné zdroje. Hmotné zdroje zahŕňajú zdravie, ekonomickú situáciu vrátane životných nákladov, sociálnu podporu. Nehmotné zdroje sú väzby na svoj domov, na súčasnú komunitu, intrapsychické zdroje a vnímanie pravdepodobných dôsledkov sťahovania na iné miesto.

Je potrebné si uvedomiť, že umiestnenie do inštitucionálneho zariadenia predstavuje pre seniora zásadnejšiu zmenu jeho životného štýlu, ktorá je spojená so stratou zázemia, známeho teritória a s ním spojenej identity. Takáto závažná zmena je vždy pre seniora záťažovou situáciou, pričom intenzita záťaže je závislá od mnohých okolností. Starší človek stráca istotu orientácie a pocit bezpečia vyplývajúci zo známeho prostredia. Umiestnenie do inštitucionálneho zariadenia môže senior chápať ako signál blížiaceho sa konca svojho života, čo zaiste pôsobí stresujúco a prejavuje sa to okrem iného aj v oblasti základných psychických potrieb.

Seniori žijúci mimo svojho domova v zariadeniach sociálnych služieb identifikovali nasledovné faktory dôležité pre ich kvalitu života: interakcia s rodinou a priateľmi, osobné kvality, bývanie a služby a aspekty pohody. Konkrétne, dva faktory potešenie z prírody a byť užitočným pre druhých ľudí boli tiež spomenuté (Guse a Masesar, 1999).

Aj podľa ďalších autorov kvalita života v zariadeniach sociálnych služieb je zložitou otázkou. Môže byť podmienená nezávislosťou seniorov, individualitou a autonómiou a kvalitou starostlivosti a vybavením zariadení (Lee et al., 2009; Bogatz, 2020).

2 KVALITA ŽIVOTA SENIOROV A JEJ MERANIE

Podpora kvality života v staršom veku je medzinárodne uznávanou prioritou, ktorá si vyžaduje valídne meranie. Zdá sa, že neexistuje zhoda ako merať úspešné starnutie. Väčšina mierok kvality života (KŽ, resp. QOL) vychádza zo stanovísk expertov.

Pribúdajúcim vekom kvalitu života vo veľkej miere určuje schopnosť udržať si autonómiu a nezávislosť (WHO, 1998). Takisto absencia obmedzení pri vykonávaní bežných denných činností zohráva dôležitú úlohu (Silva et al., 2019; Sampaio et al., 2020). V tejto súvislosti sa zdá, že schopnosť vykonávať činnosti každodenného života je nevyhnutným predpokladom úspešného starnutia.

Hodnotenie kvality života seniorov ako výstupových mierok poskytovania sociálnych služieb je realizovateľné pomocou príslušných nástrojov. Tie musia spĺňať niekoľko kritérií. V prvom rade by mali byť citlivé na hodnotenie účinnosti sociálnej starostlivosti. Nástroje by mali byť uplatniteľné naprieč všetkými druhmi sociálnych služieb. Mali by byť valídne a spoľahlivé, mali by odrážať dôležitosť jednotlivých dimenzií kvality života a

prepojenosť na zdravotný stav seniorov. Zmysluplne by mali uľahčovať komparáciu a hodnotenie rozsahu využívania služieb.

Štandardné mierky so zdravím súvisiacej kvality života zahŕňajú niekoľko domén. Indikátory kvality života podľa Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO) sú nasledovné:

- *fyzické zdravie* – od neho závisí energia a únava, bolesť a diskomfort, spánok a rozvoj,
- *psychologické zdravie* – vyjadruje image, negatívne a pozitívne city, sebahodnotenie, spôsob myslenia, učenie, pozornosť (sústredenosť),
- *úroveň nezávislosti* – pohyb, denné aktivity, pracovná kapacita, závislosť na liekoch,
- *sociálne vzťahy* – osobné vzťahy, sociálna opora, sexuálna aktivita,
- *prostredie* – prístup k finančným zdrojom, sloboda, bezpečie, zdravé prostredie a sociálna starostlivosť, domov, prístup k informáciám, účasť na rekreáciách, cestovanie, fyzické prostredie,
- *spiritualita* – osobná viera a presvedčenia, hodnotová orientácia (Džuka, 2004).

Kvalita života súvisiaca so sociálnou starostlivosťou je kľúčovým výstupovým ukazovateľom, ktorý sa používa pri hodnotení intervencií a politiky sociálnej starostlivosti.

Nástroje merajúce pocit pohody obsahujú ďalšie dimenzie, ako sú: životné ciele a úspechy, bezpečnosť a sloboda. Existuje veľké množstvo štruktúrovaných škál a testov vyvinutých na meranie kvality života.

Na hodnotenie účinnosti starostlivosti a podpory seniorov žijúcich v komunite je k dispozícii mnoho nástrojov. Sociálne služby a ich dopad na seniorov sú hodnotené alternatívnymi nástrojmi.

Uvádzame vybrané nástroje zamerané na meranie kvality života seniorov.

2.1 Nástroj hodnotenia kvality života seniorov SZO (WHOQOL-OLD)

Projekt WHOQOL-OLD sa zameriava na vývoj a testovanie kvality života starších ľudí. Riešenie projektu bolo zahájené v roku 1999 ako vedecká spolupráca niekoľkých centier. Cieľom projektu bolo vyvinúť a testovať všeobecný nástroj hodnotiaci kvality života u starších dospelých. Nástroj mal byť používaný transkultúrne.

Modul WHOQOL-OLD je nástroj vychádzajúci z WHOQOL-100 alebo WHOQOL-BREF ako užitočná alternatíva pri skúmaní kvality života u starších dospelých, vrátane relevantných aspektov, na ktoré sa nevzťahujú nástroje pôvodne určené pre dospelé populácie. Nový nástroj Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO) bol zostrojený pre meranie kvality života starších ľudí. Je to pomerne mladá mierka vyvinutá v rokoch 2001-2004 (Kovářová, 2005). Mierka bola vyvíjaná a testovaná v spolupráci viacerých krajín.

Mierka je modifikáciou nástroja na meranie kvality života všeobecnej populácie WHOQOL-100. Power (2008) uvádza, že do prvej pilotnej štúdie bolo zahrnutých 22 centier s fokusovými skupinami z celého sveta. Tieto centrá testovali 74 000 respondentov. V druhom kroku bolo testovaných 5 500 kontrolných respondentov. Na základe tohto kroku vznikol 24 - položkový modul so šiestimi doménami. Úprava spočíva v zahrnutí šiestich nových domén, ktoré sú potrebné pri hodnotení kvality života starších osôb, v každej oblasti (fungovanie zmyslov, nezávislosť, naplnenie, sociálna participácia, intimita, prístup k úmrtiu). Každá doména je tvorená štyrmi položkami.

Odpovede boli hodnotené na 5-bodovej stupnici (1 – 5). Skóre danej domény sa vypočíta súčtom skóre jej položiek, a to v rozsahu od 4 do 20. Vyššie skóre sa rovná lepšej kvalite života.

V rámci aspektu zmyslové schopnosti modul hodnotí senzorické fungovanie a ovplyvňuje stratu alebo pokles zmyslových schopností na kvalitu života.

Aspekt „autonómie opisuje schopnosť žiť v starobe nezávisle a prijímať vlastné rozhodnutia. Aspekt "minulé, súčasné a budúce aktivity" charakterizuje spokojnosť o úspechy v živote a očakávania do budúcnosti. "Sociálna účasť" uvedená v každodenných činnostiach, sa týkajú komunity. "Smrť a umieranie" je citlivý aspekt v živote - smeruje na znepokojenie, starosti a obavy zo smrti. Napokon aspekt "intimita" hodnotí osobné a intímne vzťahy.

Celkovo WHOQOL-OLD dotazník preukázal dobré hodnoty pri testovaní spoľahlivosti a platnosti (Casamali et al., 2019). Táto mierka má lepšie vlastnosti, a tým je i podľa zistení niektorých autorov, vhodnejšia na meranie kvality života u starších ľudí v porovnaní s často používanou mierkou SF-12 (Peel et al., 2007).

WHOQOL-OLD tiež umožňuje posúdenie vplyvu poskytovania služieb a rôznych štruktúr zdravotnej a sociálnej starostlivosti na kvalitu života, najmä pri identifikácii možných dôsledkov politík na kvalitu života starších dospelých a na jasnejšie chápanie investičných oblastí s cieľom dosiahnuť čo najlepší dopad na kvalitu života.

Potvrdili sa dobré psychometrické vlastnosti tejto mierky vo viacerých jazykových verziách a to v portugalskej (Chachamovicxh et al., 2008), čínskej (Liu et al., 2013), španielskej (Gonzalles - Celis a Goméz-Benito, 2013), maďarskej (Kullman a Harangozó, 1999 a Kullman et al., 2007), nemeckej (Conrad et al. 2014), taiwanskej (Yao et al., 2017; Wang et al., 2017), tureckej (Eser et al., 2010) a vietnamskej (Vo et al., 2019).

Českú verziu testovala pracovná skupina vedená Dragomireckou, v období od 2001-2004. Po pilotnej štúdiu realizovanej na 300 jedincoch, analyzovali reprezentatívnu vzorku seniorov vo veku 60+. Autori zistili, že existuje vzťah medzi subjektívnou kvalitou života a pohlavím, vekom (hodnotenie kvality života vekom klesá) a zdravotným stavom. Priaznivejšie boli výsledky u respondentov, ktorí sa považovali za zdravých (Kovářová et al., 2005).

2.2 Nástroj hodnotenia schopnosti starších ľudí - Investigating Choice Experiments for the Preferences of Older People (ICECAP-O)

V súčasnosti pomerne široko používaným nástrojom kvality života špecifickým pre seniorov je the ICECAP-O (Investigating Choice Experiments for the Preferences of Older People, Hodnotenie schopností starších ľudí). Ide o nástroj hodnotiaci schopnosti starších ľudí byť v pohode. Táto mierka bola pôvodne vyvinutá pre oblasť ekonomiky zdravia (Grewal, 2006; Flynn et al., 2011). Na rozdiel od väčšiny profilových nástrojov používaných v ekonomických hodnoteniach sa ICECAP-O zameriava na blaho definované v širšom slova zmysle. Ide o nástroj hodnotenia kvality života a sociálnej participácie.

Nástroj pokrýva tie atribúty pohody, ktoré sú dôležité pre starších ľudí vo Veľkej Británii. Nástroj obsahuje päť atribútov, a to prináležanie (láska a priateľstvo), bezpečnosť (premýšľanie o budúcnosti bez obáv), role (robiť také činnosti, pre ktoré sa cíti byť jedinec váženým), potešenie/radosť a kontrola (nezávislosť). Každá doména má štyri možné odpovede. Pomocou ICECAP-O je možné vypočítať skóre globálneho indexu schopností na škále od 0 po 1. Hodnota 0 znamená „vôbec nie je schopný“, 1 znamená „je úplne schopný“. Vyššie skóre naznačuje väčšiu pohodu. Nástroj je často používaný vo viacerých krajinách Európskej únie, v Kanade a vo Veľkej Británii.

Podľa Hackertovej et al. (2019) ICECAP-O nemusí úplne pokryť všetky aspekty zdravia. Z tohto dôvodu by sa okrem ICECAP-O nástroja mali použiť aj

doplnkové mierky hodnotiace zdravie, aby sa v ekonomických analýzach zachytili všetky dopady intervencií v oblasti starostlivosti o seniorov.

2.3 Nástroj kvality života starších ľudí, podpora pohody a aktívnejšieho starnutia - The Older People's Quality of Life Questionnaire (OPQOL-35)

Ďalším používaným nástrojom je Dotazník kvality života starších ľudí ((the Older People's Quality of Life Questionnaire) (OPQOL-35).

Dotazník je určený na diagnostiku kvality života seniorov ako výstupný nástroj na podporu pohody a aktívnejšieho starnutia a bol odvodený výlučne od názorov starších ľudí. Nástroj bol vyvinutý vo Veľkej Británii Ann Bowlingovou na University College v Londýne (2009). V pôvodnej britskej verzii je 35 položiek, zahŕňajúcich 8 domén kvality života.

Dotazník je založený na predpoklade, že kvalita života je viacrozmerný koncept a v pôvodnej verzii umožňuje hodnotenie kvality života súvisiace s ôsmimi doménami. Nástroj obsahuje nasledovné položky: *celkovo život* (4 položky, skóre sa pohybuje v rozmedzí od 4 – 20), *zdravie* (4 položky, skóre sa pohybuje v rozmedzí od 4 – 20), *sociálne vzťahy a participácia* (8 položiek, skóre sa pohybuje v rozmedzí od 8 – 40), *nezávislosť, kontrola nad životom a sloboda* (5 položiek, skóre sa pohybuje v rozmedzí od 5 – 25), *domácnosť a susedstvo* (4 položky, skóre sa pohybuje v rozmedzí od 4 – 20), *psychologické a emocionálne blaho* (4 položky, skóre sa pohybuje v rozmedzí od 4 – 20), *finančné pomery* (4 položky, skóre sa pohybuje v rozmedzí od 4 – 20), *kultúra a náboženstvo* (2 položky, skóre sa pohybuje v rozmedzí od 2 – 10). Odpovede sú hodnotené na 5-bodovej Likertovej škále, a to v rozsahu od *úplne súhlasím* až po *úplne nesúhlasím*. Každá z piatich možných odpovedí je daná skóre 1 až 5, takže vyššie skóre naznačuje lepšiu kvalitu života. celkové skóre sa pohybuje v rozsahu od 35 (najhoršia možná kvalita života) až po 175 (najlepšia možná kvalita života). (Bowling et al., 2009; Bowling, 2013; Bowling a Stenner, 2011).

OPQOL-35 má potenciál hodnotenia výstupov zdravotných a sociálnych intervencií, ktoré môžu mať viacrozmerný vplyv na životy ľudí.

Dotazník sa používa v mnohých krajinách sveta na hodnotenie kvality života seniorov. Nástroj má aj **krátku verziu OPQOL-Brief**. Vyvinuli ho Bowling et al. (2013). Podľa ich názoru krátka verzia Dotazníka kvality života starších ľudí (OPQOL-Brief) je rovnako vhodná na hodnotenie kvality života seniorov. Pri jej tvorbe boli starší ľudia požiadaní, aby vybrali z pôvodných 35 položiek tie, ktoré boli pre nich prvoradé. Testovanie sa uskutočnilo na osobách starších ako 65 rokov žijúcich vo vlastných domácnostiach. Krátka verzia OPQOL – 13, ktorá obsahuje 13 položiek na meranie pohody u seniorov.

2.4 Ďalšie nástroje výstupov kvality života seniorov

Nakoľko je nástrojov na meranie kvality života viac, preto sa zameriame len na niektoré.

- ❖ **Nástroj Adult Social Care Outcomes Toolkit (ASCOT) (Výstupy sociálnej starostlivosti) slúžiaci na posudzovanie sociálnej starostlivosti súvisiacej s kvalitou života**

Nástroj ASCOT bol navrhnutý tak, aby zachytil subjektívny názor prijímateľov na individuálnu sociálnu starostlivosť súvisiacu s kvalitou života. To uľahčuje prijímateľom služby reflektovať konkrétne aspekty aktuálnej kvality života seniorov.

Odráža tie aspekty kvality života, ktoré sú dôležité pre ľudí využívajúcich služby sociálnej starostlivosti. Navyiac môže byť tiež konceptualizovaný ako cieľ kompenzačnej činnosti podpory sociálnej starostlivosti. Psychometrické vlastnosti boli testované v Spojenom kráľovstve, v Austrálii a v Holandsku. Tieto zistenia uvádzajú dobré psychometrické charakteristiky (Malley et al., 2012; Kaambwa et al., 2015; van Leeuwen et al., 2015; Bulamu, et al. 2015).

Mierka zahŕňa osem položiek, ktoré popisujú pohodu: osobná bezpečnosť, kontrola nad každodenným životom, povolanie, sociálna spoluúčasť a zapojenie, osobná hygiena a komfort, príjem jedla a nápojov, čistota a komfort ubytovania a dôstojnosť.

❖ **Quality of Life Profile: Seniors Version (QOLSV)**

Kanadská pracovná skupina podpory zdravia seniorov a Centrum podpory zdravia vytvorili Profil kvality života: verzia pre seniorov - Quality of Life Profile: Seniors Version (QOLSV) (Raphael et al. (1995a, 1995b). Nástroj je zameraný na tri hlavné oblasti, ako je existencia, spolunáležitosť a adaptabilita. Oblasť existencie zahŕňa fyzickú a psychickú stránku. Fyzická stránka predstavuje sebestačnosť, samostatnosť pohybu, zdravú výživu. Psychická stránka znamená schopnosť racionálneho uvažovania. Spolunáležitosť zahŕňa miesto človeka medzi ľuďmi: spoľahnutie sa na pomoc rodiny/susedov a miesto v spoločnosti (prístup k zdravotnej starostlivosti, návšteva miest v okolí - obchod, služby). Adaptabilita zahŕňa každodenný život, a to starostlivosť o partnera/partnerku, obstarávanie domácich prác. Voľný čas: zahŕňa koníčky, účasť na voľnočasových aktivitách. Plány do budúcnosti sa týka udržiavania a zlepšovania myslenia a pamäťových schopností, prispôsobovanie zmenám. Nástroj sa môže aplikovať na vyhodnotenie vplyvu zdravotných a sociálnych programov.

❖ **Physical Self-Maintenance Scale (PSMS) - Škála fyzickej sebaobslužnosti**

Meria mieru funkčnej spôsobilosti starších osôb, odporúča sa ju používať u osôb nad 60 rokov, ktoré žijú buď v komunite alebo v inštitúcii (Lawton a Brody, 1969), respektíve sú hospitalizovaní.

❖ **CASP-19 – Control, Autonomy, Self-Regulation, Pleasure**

CASP-19 je mierka hodnotiaca kvalitu života u starších dospelých. Vyvinuli ju Hyde et al. v roku 2003. Bola vytvorená aj krátka verzia **CASP -12**.

❖ **CASP- 12 - Control, Autonomy, Self-Regulation, Pleasure**

Je nástroj výlučne na meranie nezdravotných dimenzií kvality života starých ľudí. Nástroj má za cieľ zachytiť pozitívne aspekty života v staršom veku, pričom je nezávislý od faktorov, vrátane finančných podmienok a zdravia, ktoré ich môžu ovplyvniť. CASP-19 je mierka zahŕňajúca štyri domény (kontrola, autonómia, zábava/radosť a seberealizácia), vyvinutý spočiatku v populácii 65-75 ročných.

- prvá doména – *kontrola* - predstavuje schopnosť ľudí aktívne kontrolovať ich prostredie.
- druhá doména – *autonómia* - je definovaná ako sloboda od nežiaducich interferencií druhých.

- tretia a štvrtá doména – predstavujú seberealizáciu a zábavu/radosť. Sú to domény zachycujúce aktívne a sebareflexné aspekty života, ktoré prinášajú odmenu a šťastie pre ľudí v neskoršom živote

Hyde et al. (2003) odporúčajú použiť model CASP-R12 pri posudzovaní celkovej kvality života. Domény kontrola/autonómia a seberealizácia/radosť môžu podľa nich byť skúmané oddelene ďalšími výskumníkmi zaujímavými sa o tieto konštrukty.

Posledné polstoročie bolo svedkom explózie v oblasti výskumu kvality života v lekárskech a sociálnych vedách. Zatiaľ čo lekárska veda zdôrazňuje prístup hodnotenia kvality života súvisiaceho so zdravím, sociálna vedecká metóda zahŕňa nielen zdravotné, ale aj sociálne, environmentálne, hospodárske a politické ukazovatele.

Vhodnosť a primeranosť súčasne používaných mierok do veľkej miery závisí od chápania a definície kvality života.

ZÁVER

Kvalita života je dôsledkom vzájomného pôsobenia rôznych faktorov, a to sociálnych, ekonomických, environmentálnych a zdravotných. Spokojnosť človeka je ovplyvnená predovšetkým činnosťami vyhovujúcimi potrebám jedinca v danom veku.

A tak znalosť potrieb seniorov a faktorov ovplyvňujúcich ich kvalitu života je predpokladom pre vytvorenie náležitých na mieru šitých služieb a možností aktivizácie seniorov.

Starnutie bude klásť rastúce sociálne a ekonomické nároky vo všetkých krajinách. Ak sa majú vlády vyrovnáť s rýchlym starnutím obyvateľstva, musia mať iniciatívy orientované na politiku, ktorá je založená na populácii. Politické iniciatívy sú založené na pochopení významu osobných, sociálnych a kultúrnych faktorov, ktoré prispievajú ku kvalite života.

Ved' predĺženie veku je spojené so zlepšením kvality života len tak dlho, pokiaľ je kvalita života sprevádzaná rozumnou úrovňou duševného a fyzického zdravia, vysoko kvalitnými vzťahmi a sociálnou participáciou. Aj keď sa fyzické zdravie zhoršuje, výskumy naznačujú, že kvalita života môže často zostať vysoká, ak si seniori nájdu hodnoty a potešenie v iných rozmeroch svojho života.

POUŽITÉ ZDROJE

BOČÁKOVÁ, O. 2010. *Problémy starnúcej populácie*. Trenčín : Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2010. 223 s. ISBN 978-80-8075-460-0.

BOGGATZ, T. 2020. Quality of Life in Long-Term Care Facilities. In *Quality of Life and Person-Centered Care for Older People* (pp. 177-328). Springer, Cham.

BOWLING, A., BANNISTER, D., SUTTON, S. et al. 2002. A multidimensional model of QoL in older age. *Ageing Ment Health* 2002;6:355–71.

BOWLING, A. 2005. *Ageing well. Quality of life in old age*. Maidenhead: Open University Press, 2005.

BOWLING, A., GABRIEL, Z. 2007. *Lay Theories of Quality of Life in Older Age*. *Aging Soc.* 2007;27:827–48.

BOWLING, A. 2009. *The Psychometric Properties of the Older People's Quality of Life Questionnaire, Compared with the CASP-19 and the WHOQOL-OLD*. *Curr Gerontol Geriatr Res*. 2009.

BOWLING, A, STENNER, P. 2011. Which measure of quality of life performs best in older age? A comparison of the OPQOL, CASP-19 and WHOQOL-OLD. *Journal of Epidemiology and Community Health*. 2011;65(3):273-280.

BOWLING, A., BANISTER, D., STENNER, P., TITHERIDGE, H., SPROSTON, K., MCFARQUHAR, T. 2009. *Quality of life in older age: psychometric testing of the multidimensional Older People's Quality of Life (OPQOL) questionnaire and the causal model under-pinning it*.

BOWLING, A., HANKINS, M., WINDLE, G., BILOTTA, C., GRANT, R. 2013. A short measure of quality of life in older age: The performance of the brief Older People's Quality of Life questionnaire (OPQOL-brief). *Archives of gerontology and geriatrics*, 56(1), 181-187.

BULAMU, N. B., KAAMBWA, B., RATCLIFFE, J. 2015. *A systematic review of instruments for measuring outcomes in economic evaluation within aged care*. *Health and quality of life outcomes*, 13(1), 179.

CAHILL, J., MCLOUGHLIN, S., O'CONNOR, M., STOLBERG, M., WETHERALL, S. 2017. Addressing issues of need, adaptability, user acceptability and ethics in the participatory design of new technology enabling wellness, independence and dignity for seniors living in residential homes. In *International Conference on Human Aspects of IT for the Aged Population* (pp. 90-109). Springer, Cham.

CASAMALI, F. F. C., SCHUCH, F. B., SCORTEGAGNA, S. A., LEGNANI, E., DE MARCHI, A. C. B. 2019. *Accordance and reproducibility of the electronic version of the WHOQOL-BREF and WHOQOL-OLD questionnaires*. *Experimental gerontology*, 125, 110683.

CONRAD, I., MATSCHINGER, H., RIEDEL-HELLER, S., VON GOTTBURG, C., KILIAN, R. 2014. *The psychometric properties of the German version of the WHOQOL-OLD in the German population aged 60 and older*. *Health and quality of life outcomes*. 2014;12(1):105.

DRAGOMIRECKÁ, E., ŠELEPOVÁ, P. 2004. Kvalita života. (s. 91-101). In *IZPaE Kostelec nad Černými lesy*, prosinec 2004. Sborník příspěvků z konference, konané dne 25.10.2004 v Třeboni. 120 s. ISBN 80-86625-20-6.

DRAGOMIRECKÁ, E. 2013. Kvalita života. In MATOUŠEK, O. a kol. 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0366-7, s. 223-225.

DŽUKA, J. 2004. *Kvalita života a subjektívna pohoda- teórie a modely, podobnosť a rozdiely*. Psychologické dimenzie kvality života [online]. Prešov : Prešovská univerzita. 2004, [cit. 2020 - 11 - 02]. Dostupný z: [www: http://194.160.246.99/elpub/FF/Dzuka3/05.pdf](http://194.160.246.99/elpub/FF/Dzuka3/05.pdf).

ESER, S., SAATLI, G., ESER, E., BAYDUR, H., FIDANER, C. 2010. *The reliability and validity of the Turkish version of the World Health Organization quality of life instrument-older adults module (WHOQOL-OLD)*. *Turk Psikiyatri Derg*. 2010;21(1):37-48.

FILION, P., WISTER, A., COBLENTZ, E. J. 1993. Subjective dimensions of environmental adaptation among the elderly: A challenge to models of housing policy. *Journal of Housing for the Elderly*, 10(1-2), 3-32.

FLYNN TN, CHAN P, COAST J, PETERS TJ. 2011. Assessing quality of life among Britishholder people using the ICEPOP CAPability (ICECAP-O) measure. *Applied Health Economics and Health Policy*. 2011;9(5):317-29.

- GONZÁLEZ-CELIS, A. L., GÓMEZ-BENITO, J. 2013. Quality of life in the elderly: Psychometric properties of the WHOQOL-OLD module in Mexico. *Health*, 5(12), 110.
- GREWAL, I., LEWIS, J., FLYNN, T., BROWN, J., BOND, J., COAST, J. 2006. Developing attributes for a generic quality of life measure for older people: preferences or capabilities?. *Social science & medicine*, 62(8), 1891-1901.
- GUSE, L. W., MASESAR, M. A. 1999. Quality of life and successful aging in long-term care: perceptions of residents. *Issues in mental health nursing*, 20(6), 527-539.
- HACKERT, M. Q., VAN EXEL, J., BROUWER, W. B. 2019. Does the ICECAP-O cover the physical, mental and social functioning of older people in the UK?. *Quality of Life Research*, 28(3), 761-770.
- HANZLÍKOVÁ, A. a kol. 2006. *Komunitné ošetrovatel'stvo*. Martin : Osveta, 2006. 279 s. ISBN 80-8063-213-8.
- HEŘMANOVÁ, E. 2012. *Kvalita života a její modely v současném sociálním výzkumu*. Sociológia. [online], [Citované 2020-11-19] 2012, 44, 4. S. 407-425. ISSN 1336-8613. Dostupné na [www: <http://www.sav.sk/journals/uploads/>](http://www.sav.sk/journals/uploads/).
- HYDE, M., WIGGINS, R. D., HIGGS, P., & BLANE, D. B. 2003. A measure of quality of life in early old age: The theory, development and properties of a needs satisfaction model (CASP-19). *Aging & Mental Health*, 7, 186-194.
- CHACHAMOVICH, E., FLECK, MP., TRENTINI, C., POWER, M. 2008. *Brazilian WHOQOL-OLD Module version: a Rasch analysis of a new instrument*. *Revista de Saúde Pública*. 2008;42(2):308-16.
- KAAMBWA, B., GILL, L., MCCAFFREY, N., LANCSAR, E., CAMERON, I. D., CROTTY, M., RATCLIFFE, J. 2015. *An empirical comparison of the OPQoL-Brief, EQ-5D-3 L and ASCOT in a community dwelling population of older people*. *Health and quality of life outcomes*, 13(1), 164.
- KAMANOVA, I. 2007. *Inštitucionálne sociálne služby a kvalita života seniorov*. Ružomberok: PF KU. 2007. 79 s. ISBN 978-80-8084-275-8.
- KELLEY-GILLESPIE, N. 2009. *An integrated conceptual model of quality of life for older adults based on a synthesis of the literature*. *Applied Research in Quality of Life*, 4(3), 259-282.
- KOVÁŘOVÁ, M. a kol. 2000. Nottinghamský profil zdravia v hodnotení kvality života pacientov s reumatoidnou artritídou. In *Rheumatologia*, roč. 14, 2000, č.4, s. 178. ISSN 1210-1931.
- KRUPA, S. 2003. *Kvalitné sociálne služby*. Bratislava : Rada pre poradenstvo v sociálnej práci, 2003. 136 s. ISBN 80-96586-5-3.
- KULLMANN, L., HARANGOZÓ, J. 1999. Hungarian adaptation of WHO quality of life method. In *Hungarian*. *OrvosiHeti*lap. 35:1947-1952.
- KULLMANN, L., TROZNAI, T., VARJU, C. 2007. Assessment of the quality of life of elderly people in Hungary by the WHOQOL-OLD instrument; psychometric properties. *International Journal of Rehabilitation Research*, 30, 99-99.
- LAWTON, M. P., BRODY, E. M. 1969. Assessment of older people: self-maintaining and instrumental activities of daily living. *The Gerontologist*, 9, 179-186.
- VAN LEEUWEN, K. M., JANSEN, A. P., MUNTINGA, M. E., BOSMANS, J. E., WESTERMAN, M. J., VAN TULDER, M. W., VAN DER HORST, H. E. 2015. Exploration of the content validity and feasibility of the EQ-5D-3L, ICECAP-O and ASCOT in older adults. *BMC health services research*, 15(1), 201.

- LEE, D. T., WOO, J., MACKENZIE, A. E. 2002. A review of older people's experiences with residential care placement. *Journal of advanced nursing*, 37(1), 19-27.
- LEE, D. T., YU, D. S., KWONG, A. N. 2009. Quality of life of older people in residential care home: a literature review. *Journal of nursing and healthcare of chronic illness*, 1(2), 116-125.
- LIU, R., WU, S., HAO, Y., GU, J., FANG, J., CAI, N. et al. 2013. The Chinese version of the world health organization quality of instrument-older adults module (WHOQOL-OLD): psychometric evaluation. *Health Qual Life Outcomes*. 2013;11:156.
- MAREŠ, J., CIGLER, H., VACHKOVÁ, E. 2016. Czech version of OPQOL-35 questionnaire: the evaluation of the psychometric properties. *Health and Quality of Life Outcomes* 2016, 14:93.
- MALLEY, J. N., TOWERS, A. M., NETTEN, A. P., BRAZIER, J. E., FORDER, J. E., FLYNN, T. 2012. An assessment of the construct validity of the ASCOT measure of social care-related quality of life with older people. *Health and Quality of Life Outcomes*, 10(1), 21.
- NETUVELI, G., WIGGINS, R. D., HILDON, Z., MONTGOMERY, S. M., & BLANE, D. 2006. Quality of life at older ages: evidence from the English longitudinal study of aging (wave 1). *Journal of Epidemiology & Community Health*, 60(4), 357-363.
- PEEL, N. M., BARTLETT, H. P., & MARSHALL, A. L. 2007. Measuring quality of life in older people: Reliability and validity of WHOQOL-OLD. *Australasian Journal on Ageing*, 26(4), 162-167.
- POWER, M. J. 2008. Development and validation of the Brazilian version of the Attitudes to Aging Questionnaire (AAQ): An example of merging classical psychometric theory and the Rasch measurement model. *Health and Quality of Life Outcomes*, 6(1), 5.
- RAPHAEL, D., SMITH, T., BROWN, I., & RENWICK, R. 1995a. Development and properties of the short and brief versions of the Quality of Life Profile: Seniors Version. *International Journal of Health Sciences* 6, 161-168.
- RAPHAEL, D. et al. 1995b. The quality of life of seniors living in the community: a conceptualization with implications for public health practice. *Canadian journal of public health = Revue Canadienne de Sante Publique*, 1995, 86.4: 228-233.
- SAMPAIO, A., MARQUES-ALEIXO, I., SEABRA, A., MOTA, J., MARQUES, E., & CARVALHO, J. 2020. Physical fitness in institutionalized older adults with dementia: association with cognition, functional capacity and quality of life. *Aging Clinical and Experimental Research*, 1-10.
- SARMA, S., HAWLEY, G., & BASU, K. 2009. Transitions in living arrangements of Canadian seniors: Findings from the NPHS longitudinal data. *Social Science & Medicine*, 68(6), 1106-1113.
- SILVA, R. S. D., FEDOSSE, E., PASCOTINI, F. D. S., & RIEHS, E. B. 2019. Health conditions of institutionalized elderly: contributions to interdisciplinary action and health promoter. *Cadernos Brasileiros de Terapia Ocupacional*, 27(2), 345-356.
- SKOKŇOVÁ, A. 2010. Sonda do životného štýlu seniorov na Slovensku. Dostupné na: [http://redakcia\(at\)senior.sk](http://redakcia(at)senior.sk) [online]. [03. 06. 2020] Dostupné na: www.nadaciaorange.sk.
- STREIMIKIENE, D. 2015. Quality of life and housing. *International Journal of Information and Education Technology*, 5(2), 140-145.
- SÝKOROVÁ, D. 2007. *Autonomie ve stáří: Kapitoly z gerontosociologie*. Praha : Sociologické nakladatel'stvo, 2007. ISBN 978-80-86429-62-5.
- THEOFILOU, P. 2013. Quality of life: Definition and measurement. *Europe's Journal of Psychology*, 9(1), 150.

YAO, G., CHIEN, C. C., CHANG, Y. C., LIN, W. L., DER WANG, J., HSIEH, C. L., & LIN, M. R. 2017. Development and validation of the WHOQOL-OLD in Taiwan. *Taiwan Journal of Public Health*, 36(3), 239-258.

VIDOVIČOVÁ, L., PETROVÁ KAFKOVÁ, M. 2012. Aktivity seniorů ve velkých městech: zdraví, prostor a subjektivní kvalita života. In *Czech Sociological Review*, 48(5), 939-964.

VOHRALÍKOVÁ, L., RABUŠIC, L. 2004. *Čeští seniori včera, dnes a zítra*. Brno : VÚPSV, Výzkumné centrum Brno. 90 s. Dostupné na: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_149.pdf.

WANG, J. D., HSIEH, C. L., & LIN, M. R. 2017. Development and validation of the WHOQOL-OLD in Taiwan. *Taiwan Gong Gong Wei Sheng Za Zhi*, 36(3), 239.

WORLD HEALTH ORGANIZATION: Statement development by WHO Quality of Life Working Group. Published in the *WHO Health Promotion Glossary* 1998. WHO/HPR/HEP 98.1. 1994, Geneva: World Health Organization.

VO, N. X., VO, T. Q., WATANAPONGVANICH, S., & WITVORAPONG, N. 2019. Measurement and determinants of quality of life of older adults in Ho Chi Minh City, Vietnam. *Social Indicators Research*, 142(3), 1285-1303.

Kontakt

doc. PhDr. Mgr. Oľga Bočáková, PhD., mim. prof. (olga.bocakova@ucm.sk)

Katedra sociálnych služieb a poradenstva

FSV UCM v Trnave

Bučianska 4/A, Trnava, 917 01

prof. MUDr. Mária Kovářová, CSc. (maria.kovarova@seznam.cz)

Zdravotně sociální fakulta

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

J. Boreckého 1167/27, 370 11 České Budějovice

PRACUJÍCÍ CHUDOBA V NEZISKOVÉM SEKTORU SE ZAMĚŘENÍM NA SOCIÁLNÍ PODNIK

WORKING POVERTY IN THE NON-PROFIT SECTOR WITH A FOCUS ON SOCIAL ENTERPRISE

Ivana HAVRÁNKOVÁ, Jana LEVICKÁ

Abstrakt

Cílem příspěvku je nastítnit situaci v oblasti sociálního podniku, při financování služeb se zaměřením na pozici sociálního pracovníka. V příspěvku je uveden aktuální popis z praxe, kdy dochází ke střetům a disproporcím při financování sociální práce, sociálního pracovníka při výkonu jeho funkce v sociálním podniku. Uvedené příklady z praxe sociálního podniku jsou náznakem diskriminační roviny při financování ze státního rozpočtu ČR z pohledu pracovníků v neziskovém sektoru.

Klíčová slova: SOCIÁLNÍ PODNIK. SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK. FINANCOVÁNÍ.

Abstract

The aim of the contribution is to outline the situation in the field of social enterprise when financing services with a focus on the position of a social worker. The contribution gives an up-to-date description of the practice of clashing and disproportion in the financing of social work, a social worker in the performance of his/her duties in a social enterprise. These examples from the practice of social enterprise are an indication of a discriminatory level of financing from the state budget of the Czech Republic from the point of view of workers in the non-profit sector.

Keywords: SOCIAL ENTERPRISE. SOCIAL WORKER. FINANCING.

ÚVOD

Současné dění a situace v oblasti sociálních podniků je v České republice dosud legislativně neukotvená, finanční zdroje a jejich redistribuce je v praxi značně rozdílná. Jednotlivé výkonové pozice, jako kupříkladu sociální pracovník, který je při adaptačním procesu a v průběhu celého procesu zaměstnávání osob se zdravotním postižením významným partnerem těchto osob, jsou ohroženy stabilitou této profese, a to například z důvodu financování. Jistá disproporce při financování sociální práce, sociálního pracovníka, pracovníka v sociálních službách je viditelná v sociálním podniku a ve veřejné sociální správě. Nejen na odborné platformě, ale i ve veřejném prostoru slyšíme diskutované téma rozdílnost platů u státních zaměstnanců a mezd zaměstnanců ve firmách. Předvolební politické boje, stav po pandemii Covid – 19, zadluženost obyvatelstva a hluboce deficitní státní rozpočet ČR (Zákon č. 600/2020 Sb.) i tak vládnoucí elitě nebrání neodůvodněně navyšovat platy státních zaměstnanců.

PROBLEMATIKA FINANCOVÁNÍ SOCIÁLNÍHO PRACOVNÍKA VE VEŘEJNÉ SLUŽBĚ / V SOCIÁLNÍM PODNIKU

Problematika sociálního podnikání, sociálních podniků ve vztahu k jejich podpoře a fungování na trhu práce má dle Guérin nové a senzační možnosti, stává se zajímavější, atraktivnější a konkurenceschopnější (Guérin, 2020). S odkazem na další autory Yanus, Elyachar, představuje model sociálního podnikání do široké škály soukromého zboží a služby (mobilní telefony, zemědělské vstupy, textilní řemesla, chov ryb), ale také veřejné služby, jako je zdravotnictví, vzdělávání nebo energetika. Přístup sociálního podnikání prosazovaný Yunusem je více reformativní a řídí se jednoduchým pravidlem, přičemž zůstává věrný kapitalistické zásadě – žádná ztráta, žádný zisk. Yunus přiděluje funkci kolektivního a obecného zájmu soukromým společnostem a zároveň zakazuje myšlenku zisků, které jsou nyní reinvestovány do podnikání. Soukromé vlastnictví výrobních prostředků a regulace cenami a konkurencí zůstává, ale altruismus a štedrost podnikatelů a investorů, kteří se vzdávají svých zisků, mají řešit otázky obecného zájmu (Yanus, 2008, Elyachar, 2012 In: Guérin, 2020).

Ve výzkumné analýze (L'ÉCONOMIE, 2009) autoři poukazují na problematiku kvality práce, a to v oblasti sociální solidární ekonomiky ve Francii, ve smyslu spojení sdružení, družstev, vzájemných pojišťoven a nadací představuje více než 10 % pracovních míst nebo více než 2 miliony zaměstnanců ve 203 000 provozovnách a podílí se téměř 20 % na tvorbě pracovních míst za posledních pět let (Richez-Battesti, Petrella, Melnik, 2009). Pro Českou republiku komparační data ve smyslu zaměstnanosti v sociálním podniku, sociální ekonomice a kvality práce nejsou veřejně dostupná. Chevalier, Gaulène Èrès se zabývají problematikou sociální ekonomiky, ve vztahu k družstevním společnostem. Dle autorů tyto podniky „představují střední úroveň, ale pro ně je obtížné najít své místo v sociální oblasti a jsou stále nedostatečně rozvinuté. Tyto nové struktury jsou dosud velmi okrajové a jsou spojeny s místními kontexty, které přispívají k inovacím“ (Chevalier, Gaulène Èrès, 2015:129).

Například Evers k otázce sociálních služeb, hybridních modelů a sociálního podniku uvádí, že dochází k omezení zvýšení produktivity těchto služeb a současně rostoucí potřeby, jež vytvořily zásadní problém týkající se jejich budoucího postavení. Do jaké míry budou sociální státy schopny v budoucnu financovat či poskytovat takové služby jako jsou zdravotní a sociální péče a další služby občanské společnosti a třetí sektor? Evers poukazuje na model hybridních organizací a sociálních podniků, které mohou být užitečné k překonání stereotypních odpovědí, které myslí na budoucnost takových služeb buď na bipolární ose státní a tržní financování/poskytování, nebo jako na něco, co by alespoň z části mohlo být předáno občanům, občanské společnosti a třetímu sektoru (Evers, 2004).

V podmínkách ČR je pro financování sociálních pracovníků ve veřejné službě příslušný zákon o státní službě. Definuje podmínky pro financování státních zaměstnanců a pokud nestanovuje jinak, řídí se zákoníkem práce (Zákon č. 262/2006 Sb.), který také upravuje podmínky odměňování zaměstnanců, kteří vykonávají práci na systemizovaných místech. Touto zákonnou úpravou je určena struktura platu státních zaměstnanců a ostatních zaměstnanců ve služebních úřadech. V těchto případech se jedná o složky platu, na které vzniká nárok při splnění stanovených podmínek („nárokové“) mezi které můžeme řadit platový tarif, příplatek za vedení, zvláštní příplatek a ostatní příplatky dle zákoníku

práce. Dalšími složkami platu, jsou tzv. „nenárokové“ složky, které závisí na výkonu konkrétních zaměstnanců (například odměny, osobní příspěvek, cílové odměny).

Pro oblast odměňování zaměstnanců ve veřejných službách a státní správě platí zákoník práce (Zákon č. 262/2006 Sb.) a nařízení vlády (Nařízení vlády č. 341/2017).

§ 5 Platový tarif

(1) *Zaměstnanci přísluší platový tarif stanovený podle stupnice platových tarifů uvedené v příloze č. 1 k tomuto nařízení stanovený pro platovou třídu a platový stupeň, do kterých je zařazen, nestanoví-li se dále jinak.*

(2) *Zaměstnanci, který je*

a) *zdravotnickým pracovníkem poskytujícím zdravotní služby uvedené v § 2 odst. 2 a 3 zákona o zdravotních službách, pokud není uveden v odstavci 3,*

b) *pracovníkem v sociálních službách nebo sociálním pracovníkem v zařízení sociálních služeb, u poskytovatele sociálních služeb, který vykonává činnost v sociálních službách nebo podle zvláštních právních předpisů při pomoci v hmotné nouzi, v sociálně-právní ochraně dětí, ve škole a školském zařízení, ve věznici, v zařízení pro zajištění cizinců a v azylovém zařízení, nebo sociálním pracovníkem u poskytovatele zdravotních služeb, pokud současně není*

1. *zaměstnancem uvedeným v § 303 odst. 1 zákoníku práce, nebo*

2. *úředníkem územního samosprávného celku podle § 2 odst. 4 zákona o úřednících územních samosprávných celků a o změně některých zákonů, přísluší platový tarif stanovený podle stupnice platových tarifů uvedené v příloze č. 2 k tomuto nařízení (Nařízení vlády č. 341/2017 Sb., v platném znění).*

Tabulka 1: Stupnice platových tarifů podle platových tříd a platových stupňů pro zaměstnance uvedené v § 5 odst. 2 (v Kč měsíčně)

Platový stupeň	Počet let započítatelné praxe	Platová třída													
		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	do 1 roku	14770	15880	17070	18390	19770	21300	22980	24800	26730	28920	31180	33660	36400	39360
2	do 2 let	15290	16410	17670	19050	20460	22060	23790	25670	27670	29940	32290	34900	37700	40790
3	do 4 let	15810	16980	18260	19690	21180	22820	24640	26580	28680	31040	33480	36160	39080	42280
4	do 6 let	16330	17570	18880	20380	21930	23630	25510	27520	29700	32120	34640	37440	40470	43800
5	do 9 let	16880	18180	19550	21070	22700	24480	26430	28490	30770	33280	35900	38790	41950	45390
6	do 12 let	17440	18790	20210	21820	23480	25330	27360	29480	31850	34480	37200	40190	43440	47030
7	do 15 let	18080	19440	20940	22570	24300	26200	28350	30560	32990	35700	38540	41640	45070	48730
8	do 19 let	18690	20110	21640	23380	25150	27120	29350	31660	34180	37010	39920	43160	46670	50540
9	do 23 let	19310	20810	22410	24180	26060	28100	30380	32770	35400	38330	41380	44700	48370	52390
10	do 27 let	20010	21550	23200	25060	26980	29080	31490	33960	36690	39710	42880	46350	50150	54300
11	do 32 let	20680	22290	24010	25950	27930	30130	32630	35190	38020	41110	44430	48010	51990	56270
12	nad 32 let	21410	23090	24830	26870	28930	31200	33810	36450	39410	42630	46040	49780	53880	58320

Zdroj: Nařízení vlády č. 341/2017 Sb., o platových poměrech zaměstnanců ve veřejných službách a správě

Zcela odlišnou situaci při financování sociálního pracovníka i pracovníka v sociálních službách jsme zaznamenali u sociálních podniků (v kategorii neziskové organizace) v České republice. Pro tyto skupiny zaměstnanců neplatí shora uvedená tarifová pravidla při odměňování svých zaměstnanců. Poskytovatel sociálních služeb v roli zaměstnavatele se řídí zákoníkem práce. Zde neplatí pravidlo platové třídy. Financování sociálního

pracovníka v sociálním podniku je závislé na dotacích ze státního rozpočtu, případně dalších zdrojů zaměstnavatele.

V praxi dochází k tomu, že pokud sociální podnik s registrovanou sociální službou požádá o dotaci a je-li zařazen do dotačních kol z veřejných zdrojů, je jeho žádost o financování posuzována na základě obecných kritérií. Bohužel, zde státní správa nezohledňuje při financování neziskového sektoru financování pozice a výkonu sociálního pracovníka pro konkrétní dotaci v duchu rovných příležitostí dle pravidel platových tříd. Přičemž, kvalifikační a odborné předpoklady jsou kladeny stejným dílem jak na sociálního pracovníka v sociálním podniku, tak na pracovníka v zaměstnanecké pozici ve veřejné službě. Zaměstnavatel v roli neziskové organizace sociálního podniku musí obtížně manévrovat při určeném objemu mzdových prostředků v dílčích vyhlášených dotacích veřejnou správou. Tímto limitem se dostává do situace nerovného financování z pohledu výše platu sociálního pracovníka, a to s ohledem na délku odborné praxe a přiblížení se tarifovému stupni dle nařízení vlády (Nařízení vlády č. 341/2017 Sb.). Dochází k situacím, kdy sociální podnik nemá plně pokrytou finanční položku mzdy sociálních pracovníků, opětovně je nucen reagovat na vyhlášené výzvy s žádostí o dofinancování mezd. Určitým pokrokem při financování sociálních podniků (se sociální službou) je víceleté financování.

Problémem současnosti při financování pracovní pozice sociálního pracovníka v sociálním podniku se statusem neziskové organizace zůstává rozdíl mezi financováním pracovní pozice sociálního pracovníka ve veřejných službách. Paradoxem zůstává diskriminační vymezení pro sociální pracovníky, a to pouze pro skupinu sociálních pracovníků dle § 5, odst. 2 písm. b) nařízení vlády.

Ve vývoji posledních dnů, kdy jsme se setkávali s pandemií Covid-19, byli právě sociální pracovníci a pracovníci v sociálních službách vystaveni vysokému riziku při výkonu své funkce a profese. Tato oblast zaměstnanců nemohla fungovat na home office, neboť přímý výkon sociální práce se prováděl na pracovišti v sociálním podniku, či výkon sociálních služeb v přirozeném prostředí klienta. Často se výkon sociální práce prováděl u osob se sníženou soběstačností a osob s hendikepem, u osob žijících rizikovým způsobem života, osob na kraji společnosti. Ne všechny tyto osoby mají zachované příslušné kompetence, či materiální vybavení, které by byly vhodnou variantou pro online spojení. Sociální pracovníci osobně fungovali v terénu po celou dobu pandemie. Sociální práce je každodenním atributem při provozu sociálního podniku, při zaměstnávání osob s hendikepem. V praxi jsme se jednoznačně setkali s případovou sociální prací na poli sociálního podniku. Jak uvádí například Levická, snaha o celkové a trvalé zlepšení životních podmínek klientů patří zároveň k základním charakteristikám profese sociální práce (Levická J., Levická K., 2015).

Potíže s nedostatkem sociálních pracovníků, financování a krizí sociální péče v posledních dnech také rezonovalo například ve Velké Británii (Humpálová, 2021).

Zvyšování cen jde ruku v ruce s inflací, v postcovidovém období nabírá vysoké tempo, ke zvyšování platů sociálních pracovníků v sociálním podniku nedochází. Od sociálních pracovníků, pracovníků v sociálních službách jsme slyšeli, že nemají dostatečné finanční prostředky na pokrytí svých základních potřeb. Jedná se o oblast, o které sami pracovníci spíše nehovoří, z různých důvodů tento problém sociální pracovníci, pracovníci v sociálních službách sdílejí spíše neveřejně. Tato skupina zaměstnanců se dostává

do situace, kdy nemá finance na dovolenou pro svoji rodinu, na kroužky dětí, někteří žijí tzv. od výplaty k výplatě. V některých případech po zaplacení nájmu a základního jídla, žijí téměř na hranici chudoby. Spoření do budoucna a odkládání si části finančních prostředků je spíše obtížné. Například Švihlíková upozorňuje na trend vysoké koncentrace domácností těsně nad hranicí příjmové chudoby. Hovoří o tom, že sociální smír je u nás křehký a není založen na skutečně pevných základech. Řadu domácností dělí od propadu do chudoby pár set korun (Švihlíková, 2017).

Koncept chudoby a její proměny, vnímání chudoby a způsoby jejího měření je závislý na výchozím teoretickém konceptu, který určuje způsob a postup měření chudoby jako sociálního konstruktů. (Nedomová, Špiláčková, 2014). Můžeme se přiklonit a souhlasit s názorem „z běžně užívaných definic chudoby vyplývá primární nutnost stanovení dvou základních prvků – stanovení indikátoru blahobytu a oficiální hranice chudoby. Nejužívanější metodou měření objektivní chudoby je určení procenta mediánu příjmu na spotřební jednotku. Měření subjektivní chudoby se nejčastěji opírá o položení diskrétní otázky“ (Nedomová, Špiláčková, 2014:2).

Pro naše potřeby k šetření pracující chudoby v neziskovém sektoru se zaměřením na sociální podnik jsme využili metodu měření subjektivní chudoby. K problematice financování sociálních pracovníků v sociálním podniku jsme v průběhu měsíce srpen–září 2021 provedli sondu s cílem upozornit na rozdíly při financování této pozice ve veřejné službě a v neziskovém sektoru. Sonda byla realizována v kvalitativním dizajnu a to konkrétně za použití sběru dat metodou rozhovorů ve vybraném regionu v České republice. Výzkumní soubor byl vytvořen za použití metody sněhové koule (Švaříček, Šed'ová a kol., 2007). Aby jsme vyloučili tzv. skryté faktory, realizovali jsme naše šetření v sociálních podnicích Pardubického kraje. Výzkumní soubor tvořili zaměstnanci, kteří pracují v sociálním podniku na pracovní pozici sociální pracovník. Šetření se účastnilo 7 sociálních pracovníků ze 4 sociálních podniků v rámci Pardubického kraje. I když byla informantům garantovaná diskrétnost a anonymita v procesu realizace našeho šetření, byl zájem sociálních pracovníků participovat na našem výzkumu nízký, co je pochopitelné s ohledem na citlivost informací, o které jsme se zajímali.

V příspěvku jsou prezentovány výsledky, členěné dle oblastí:

- délka praxe sociálního pracovníka v sociálním podniku,
- vzdělání,
- výše platu, mzdy sociálního pracovníka.

Zjištěné rozdíly mezi platy našich informantů a platy dle tabulkového vymezení Nařízení vlády č. 341/2017 Sb., o platových poměrech zaměstnanců ve veřejných službách a správě, (údaje za rok 2021 jsou zpracovány v tabulce 2).

Tabulka 2: Rozdíly v platech

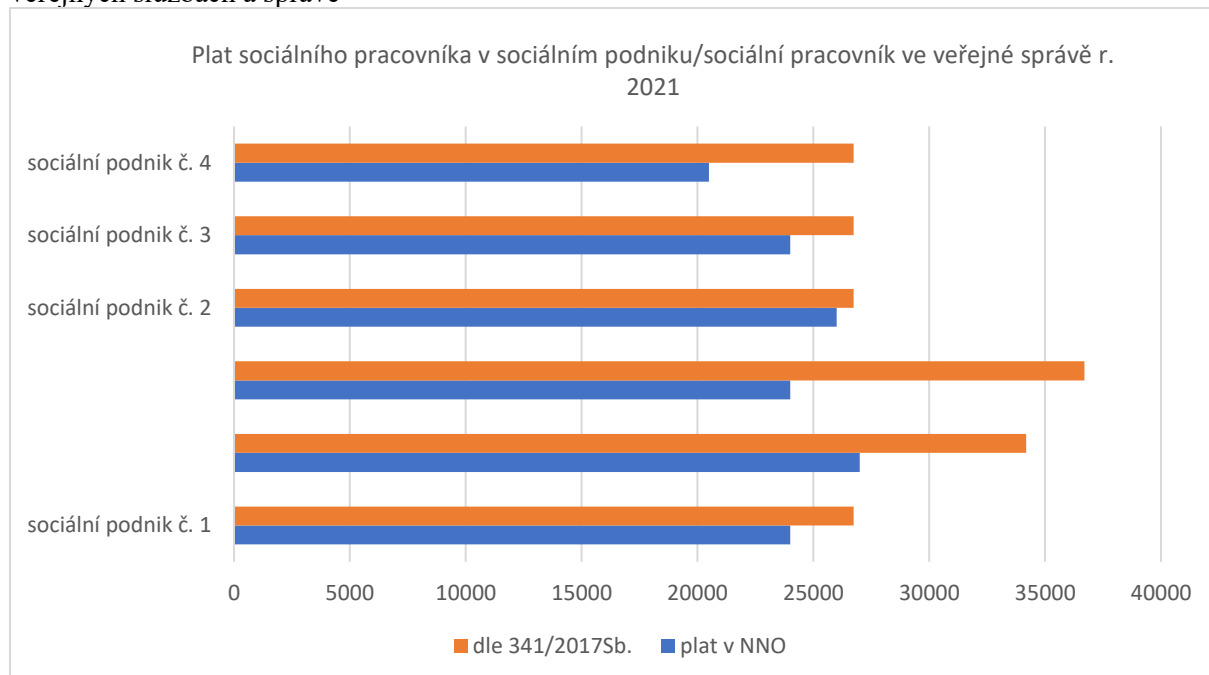
Sociální pracovník v NNO v sociálním podniku	Vzdělání	Počet let započitatelné praxe	Plat v NNO (v Kč v hrubém)	Platová třída dle Nařízení vlády č. 341/2017 Sb.	(v Kč měsíčně)
I1	Mgr.	do 1 roku	24.000	26 730	-2 730
I2	Bc.	do 1 roku	24.000	26 730	-2 730
I3	Mgr.	do 19 let	27.000	34 180	-7 180
I4	Bc.	do 25 let	24.000	36 690	-12 690
I5	Mgr.	do 1 roku	26.000	26 730	-730
I6	Bc.	do 1 roku	24.000	26 730	-2 730
I7	Bc.	do 1 roku	20.500	26 730	-6 230

Zdroj: Vlastní

Informanti č. 1 – 4 byli zaměstnanci téhož sociálního podniku, informanti č. 5 – 7 pracovali v různých sociálních podnicích. Ve sloupci s vyšší platy dle nařízení vlády je uvedena konstrukce dané pozice sociální pracovník s parametrem stejné délky započitatelné praxe, vysokoškolského vzdělání jako u sociálního pracovníka v sociálním podniku. Poměrně významné rozdíly ve vyšší platy v tabulkovém vymezení dle nařízení vlády č. 341/2017 jsme detekovali u všech sociálních pracovníků ve stejné kategorii počtu let započitatelné praxe. Nejvýraznější rozdíl ve financování jsme zaznamenali u sociálních pracovníků, kteří mají větší rozsah praxe v oboru sociální práce, sociální pracovník. Největší rozdíl vidíme u I4, kdy rozdíl činí až -12.690 Kč měsíčně.

Data z tabulky jsme pro lepší názornost zpracovali též v grafickém vyjádření.

Graf 1: Přehled rozdílu v platech sociálních pracovníků v komparaci s a platy zaměstnanců ve veřejných službách a správě

Evropská sociální charta stanoví, že všichni pracovníci mají právo na spravedlnost pro pracovní podmínky. Uznává právo všech pracovníků na

spravedlivou odměnu, dostatečnou pro slušnou životní úroveň pro sebe a své rodiny (MPSV ČR, 2020).

Někteří autoři v současnosti (Keller, 2006; Švihlíková, 2017) hovoří o pracující chudobě. V tomto případě je tato realita u vysokoškolsky vzdělaných lidí, v oboru sociální práce na pozici sociální pracovník v sociálním podniku, realitou žitou. V rámci rozhovorů jsme také zaznamenali, že v případech, kdy sociální pracovník pomáhá v situacích, kdy rodiny klientů ani samotní klienti si nemohou zajistit své potřeby vlastními silami a potřebují určitou míru podpory, tak jejich odměnou je velmi nízká mzda a velmi často bez pravidelných nebo žádných odměn.

Tabulka 3: Průměrná hrubá mzda rok 2018–2020

Rok	hrubá mzda (za měsíc)
2020	35 662 Kč
2019	34 578 Kč
2018	32 051 Kč

Zdroj: ČSÚ, 2021

Průměrná hrubá měsíční mzda je částka, která je vypočtena před snížením o pojistné na veřejné zdravotní pojištění a sociální zabezpečení, zálohové splátky daně z příjmů fyzických osob a další zákonné nebo se zaměstnancem dohodnuté srážky. Vláda ČR schválila zvýšení minimální mzdy pro rok 2021 na 15 200 Kč měsíčně. Je zřejmé, že absolvent oboru sociální práce, po nástupu do zaměstnání na pozici sociální pracovník zdaleka nedosahuje průměrné mzdy (viz graf 1), hranice přiblížení se k hodnotě průměrné mzdy (tabulka 3) může být pro sociálního pracovníka v sociálním podniku cca po 10 letech odborné praxe, spíše však pro zaměstnance sociální pracovník ve veřejné službě, uvedené v nařízení vlády (Nařízení vlády č. 341/2017 Sb.).

Předložené výsledky z provedeného šetření nemůžeme vzhledem k charakteru výzkumu zobecňovat, výsledky mají orientační a ověřovací charakter. Zjištění vypovídá pouze o praxi jednoho vybraného regionu, vzhledem ke způsobu financování sociálních služeb může být praxe odlišná v jiných regionech. Naznačené trendy při financování sociálních pracovníků je třeba ověřit v širším výzkumném šetření. Údaje o výši odměn sociálních pracovníků ve veřejné službě a pravidelných odměnách sociálních pracovníků ve veřejných službách nejsou běžně veřejně přístupné, snad pouze na základě zákonného dožádání a v mimořádných dotačních programech, např. MPSV za dobu pandemie Covid-19 (MV ČR, 2021).

ZÁVĚR

Nepružné přerozdělování finanční prostředků ze státní správy v sociálních službách může ohrozit současný stav i rozvoj sociálních podniků, zejména neziskové organizace. Síť sociálních služeb jsou v některých regionech statické, jejich adaptabilita na nové trendy a vývoj ve společnosti je dosti pomalá a procesně zdlouhavá. Financování sociálních pracovníků v sociálním podniku nemá jednoznačnou regulaci a určenost ve vazbě na pozici sociální pracovník. V praxi jsme detekovali rozdíly při odměňování sociálních pracovníků podle typu zaměstnavatele, přičemž odborná kvalifikace a další podmínky

definované zákonem o sociálních službách (zákon č. 108/2006 Sb.) pro sociálního pracovníka jsou určeny jak pro zaměstnance sociální pracovník ve veřejných službách, tak pro zaměstnance sociální pracovník v sociálním podniku. Je na konkrétním uvážení zaměstnavatele sociálního podniku, jakou výši finanční odměny na pozici k výkonu sociální práce, sociálního pracovníka přidělí, a to z toho důvodu, že nemá zákonnou povinnost vycházet z normativního určení platové třídy. Při určení platu sociálního pracovníka zaměstnavatel (sociální podnik) vycházel z přidělené veřejné dotace či dalších zdrojů. Pokud stát, a jeho sociální politiky vedou k ochraně ohrožených skupin obyvatel, měl by také rovným přístupem zajistit financování sociální práce, sociálních pracovníků, kteří vykonávají veřejný závazek a nejsou ve veřejné službě. Sociální práce je nedílnou součástí výkonu práce při zaměstnávání osob se zdravotním postižením. Narovnání tohoto stavu považujeme za základní právo v profesi sociálního pracovníka a práva na spravedlivou mzdu.

POUŽITÉ ZDROJE

ČSÚ. 2021. *Počet zaměstnanců a průměrné hrubé měsíční mzdy*. Praha: ČSÚ. [31. 10. 2021]. Dostupné z: Výstupní objekt VDB (czso.cz).

ELYACHAR, J. 2012. Next practices: Knowledge, infrastructure, and public goods at the bottom of the pyramid. In: GUÉRIN, I., JUAN, M. et al. 2020. BUSINESS SOCIAL ET « BAS DE LA PYRAMIDE » : LA MARCHE FORCÉE DU CAPITALISME SOCIAL [online]. Du social business à l'économie solidaire Érès, *Sociologie économique*, p. 93-114. [04. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.cairn.info/du-social-business-a-l-economie-solidaire---page-93.htm>.

EVERS, A. 2005. Mixed Welfare Systems and Hybrid Organisations – Changes in the Governance and Provision of Social Services [online]. *International Journal of Public Administration. Sixth International Conference of the International Society for Third-Sector Research Ryerson University and York University Toronto, Canada*. [15. 9. 2021]. Dostupné z: Smíšené sociální systémy a hybridní organizace: Změny ve správě a poskytování sociálních služeb: Mezinárodní časopis veřejné správy: Vol 28, č. 9-10 (tandfonline.com).

GUÉRIN, I., JUAN, M. et al. 2020. BUSINESS SOCIAL ET « BAS DE LA PYRAMIDE » : LA MARCHE FORCÉE DU CAPITALISME SOCIAL [online]. Du social business à l'économie solidaire Érès, *Sociologie économique*, p. 93-114. [04. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.cairn.info/du-social-business-a-l-economie-solidaire---page-93.htm>.

HUMPÁLOVÁ, J. 2021. *Pečovatel jednou večer nepřišel. Británie se potýká s krizí sociální péče* [online]. [13. 9. 2021]. Dostupné z: „Pečovatel jednou večer nepřišel.“ Británie se potýká s krizí sociální péče – Seznam Zprávy (seznamzpravy.cz).

CHEVALIER, I., GAULÈNE ÉRÈS, S. 2015. L'ÉCONOMIE SOCIALE ET SOLIDAIRE: UN ENJEU DE TERRITOIRE [online]. *Empan*, 2015/1 n° 97, p. 129-133, [23. 9. 2021]. Dostupné z: <https://www.cairn.info/revue-empan-2015-1-page-129.htm>.

KELLER, J. 2006. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Slon.

L'ÉCONOMIE sociale et solidaire (ESS). 2009. : Premiers jalons pour une analyse de la qualité de l'emploi , |« Pour » 2009/2 N° 201 | p. 103-111.

LEVICKÁ, J., LEVICKÁ, K. 2015. *Prípadová soická práca – zrod a rozvoj*, Hradec Králové: Gaudeamus.

MPSV ČR. 2020. *Evropská sociální charta* [online]. Praha: MPSV. [27. 9. 2021]. Dostupné z: Evropská sociální charta (mpsv.cz).

MV ČR, 2021. Ministerstvo práce a sociálních věcí vypisuje mimořádný dotační program. [online]. Praha: MPSV. [31. 10. 2021]. Dostupné z: Ministerstvo práce a sociálních věcí vypisuje mimořádný dotační program – Ministerstvo vnitra České republiky (mvcr.cz).

NARÍZENÍ vlády č. 341/2017 Sb., o platových poměrech zaměstnanců ve veřejných službách a správě.

NEDOMOVÁ, E., ŠPILÁČKOVÁ, M. 2014. Chudoba, definování a možnosti jejího měření. *FORUM sociální politiky*, 1/2014, 2-8.

RICHEZ-BATTESTI, N., PETRELLA, F., MELNIK, E. et al. 2009. L'Économie sociale et solidaire (ESS): premiers jalons pour une analyse de la qualité de l'emploi [online]. *Pour*, 2009/2 (N° 201), p. 103-111. [27. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.cairn.info/revue-pour-2009-2-page-103.htm>.

ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. a kol. 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál. ISBN 978-80-2620-644-6.

ŠVIHLÍKOVÁ, I. 2017. *Konec zlehčování chudoby. V Česku je to klíčové téma* [online]. Euro: Blogy. [29. 10. 2021]. Dostupné z: Ilona Švihlíková: Konec zlehčování chudoby. V Česku je to klíčové téma - Euro.cz.

YUNUS, M. 2008. Vers un nouveau capitalisme, Paris, J.-C. Lattès. In: GUÉRIN, I., JUAN, M. et al. 2020. BUSINESS SOCIAL ET « BAS DE LA PYRAMIDE » : LA MARCHE FORCÉE DU CAPITALISME SOCIAL [online]. Du social business à l'économie solidaire Érés, *Sociologie économique*, p. 93-114. [04. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.cairn.info/du-social-business-a-l-economie-solidaire---page-93.htm>.

ZÁKON č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

ZÁKON č. 262/2006 Sb., zákoník práce.

ZÁKON č. 600/2020 Sb., o státním rozpočtu České republiky na rok 2021.

Kontakt

PhDr. Ivana Havránková, externí doktorandka (havrankova1@ucm.sk /

ivana.havrankova@centrumkosatec.cz)

Katedra sociálních služeb a poradenstva

FSV UCM v Trnavě

Bučianska 4/A, Trnava, 917 01

Pracoviště: Česká abilympijská asociace, z.s., Pardubice

prof. PhDr. Mgr. Jana Levická, PhD. (jana.levicka@ucm.sk)

Katedra sociálních služeb a poradenstva

FSV UCM v Trnavě

Bučianska 4/A, Trnava, 917 01

SOCIÁLNÍ PRACOVNÍCI, STRES A PÉČE O SEBE

SOCIAL WORKERS, STRESS, AND SELF-CARE

Pavla KODYMOVÁ

Abstrakt

Text je zaměřen na profesionální péči sociálních pracovníků o sebe sama. Ta je nedílnou součástí praxe, kdy se sociální pracovníci orientují na osobní péči o sebe a profesní péči o sebe jako procesu poznávání oblastí shody a nesouladu mezi nimi a strukturou a kulturou organizací v nichž působí. Významnými, avšak mnohdy opomíjenými faktory, jsou organizační kultura a organizační klima, které mají dopad na eticky kompetentní praxi sociální práce.

Klíčová slova: SOCIÁLNÍ PRÁCE. STRES. SYNDROM VYHOŘENÍ. PÉČE O SEBE. FIREMNÍ KULTURA.

Abstract

The text focuses on professional self-care of social workers. It is integral part of their practice, where social workers concentrate on both personal and professional care of themselves as a process of exploring areas of congruence and incongruence between themselves and the structure and culture of the organisations in which they work. Organisational culture and organisational climate are important yet often overlooked factors that impact on ethically competent social work practice.

Keywords: SOCIAL WORK. STRESS BURNOUT SYNDROME. SELF CARE. ORGANIZATIONAL CULTURE.

ÚVOD

„Péče o sebe je způsob, jak si vezmete zpět svou sílu.“

Lalah Delia

Sociální práce je spíše povoláním než prací, kterou si lidé vybírají z kariérního hlediska. Od sociálních pracovníků se očekává, že jsou starostliví, mají na věci pozitivní pohled, i když čelí obtížným situacím, mají touhu zlepšovat výsledky a kvalitu života celých komunit; umí říct ne a rozpoznat, když už nejsou schopni přijmout nic jiného; jsou empatictí a zároveň schopni se odpoutat od svých případů (Steele, b.r.v.). A protože tato profese přináší stresové faktory vlastní všem pracovním místům založeným na interakcích pracovník-klient (Hansung Stoner, 2008), kdy v systému propojení „zaměstnanec – klient – prostředí“ vzniká napětí a dochází ke konfliktním situacím (Raudeliunaite, Mykolas, 2020), musí být k tomu všemu neuvěřitelně odolní vůči stresu (Steele, b.r.v.).

Výzkum publikovaný v časopise Journal of Mental Health dokonce zdůrazňuje, že v rámci rolí zaměřených na služby mohou sociální pracovníci pociťovat vyšší míru stresu a vyhoření než pracovníci ve srovnatelných profesních zaměstnáních (Dworak-Peck, 2019). Zažívaný stres v práci je tak ve skutečnosti jedním z nejčastějších důvodů, proč sociální pracovníci své pracovní místo opustili nebo dokonce odešli z profese (Scaramuzzino, Barfoed, 2021). V těchto souvislostech se profesionální péče sociálních pracovníků o sebe sama (dále jen péče o sebe) stává klíčovou intervencí pro podporu pracovní pohody, zamezení emočního vyčerpání a odosobnění charakterizujících stav vyhoření. A protože

negativní dopady profesního poškození souvisejí následně s etickými přestupky, kterých se v praxi může sociální pracovník dopouštět, stala se pro něj péče o sebe nezbytnou pro udržení schopnosti poskytovat klientům nejlepší možné služby a tím i jeho etickou odpovědností. Z těchto důvodů je péče o sebe nutná z etického i osobního hlediska (Dalphon, 2019, 85) a pro etickou praxi sociální práce nezbytnou součástí profesionální integrity, kdy sociální pracovníci mají povinnost učinit nezbytná opatření, aby se o sebe profesionálně a osobně starali na pracovišti, v soukromém životě a ve společnosti (Global Social Work Statement of Ethical Principles, 2018).

Odborné diskuze věnované péči sociálních pracovníků o sebe začínají nabývat na důležitosti a je jim věnována náležitá pozornost. Ne vždy je však péče o sebe vnímána v kontextu udržení holistického zdraví a pohody (Miller, Lee, 2013) a setrvává jen v rovině osobní péče o sebe. Tu Hubíková (2019, 160) rozděluje na osobní péči o sebe (proces záměrného věnování se činnostem, které celostním způsobem podporují zdraví a osobní pohodu) a více opomíjenou rovinu, kterou je profesní péče o sebe (proces záměrného a cílevědomého zabývání se činnostmi a zapojování se do činností, které podporují efektivní a vhodné využívání „self“, tedy sebe, vlastní osoby, v rámci naplňování profesní role sociálního pracovníka).

V zahraniční literatuře lze pozorovat výrazný odklon od původního pojetí péče o sebe vycházejícího z medicínského paradigmatu. Problém vychází ze samotného pojmu, protože vzbuzuje dojem, že zajištění je plnou odpovědností sociálního pracovníka. Bressi a Vaden shrnuli diskuse o péči o sebe v literatuře sociální práce a v souladu s Miehls a Moffatt (2000 in Bressi, Vaden, 2017) konstatují, že zahrnují předpoklady o tom, co je já a jak funguje. Profesionální já se zabývá prací ve vztazích s klienty a řídí se očekáváními profesních rolí, které poskytují pravidla angažovanosti pro tyto vztahy s klienty. Osobní já, které existuje mimo pracoviště, se řídí jinou rolí, a to očekáváními nastíněnými rodinným životem, ekonomickými funkcemi, komunitou a mnoha dalšími rozmanitými ekologiemi. Zastřešujícím cílem činností péče o sebe je tedy udržení rovnováhy nebo homeostázy v rámci vlastního systému tak, aby profesionální já nezasahovalo do osobního já a naopak. Ve vztahovém rámci je zkušenost vyhoření pracovníka výsledkem já, které není v rovnováze. Autoři upozorňují na fakt, že tato konstrukce já souvisí s předmoderními teoretickými orientacemi zakořeněnými v psychologii ega a teorii systémů, které organicky konstruují já jako jednotnou entitu, která ideálně funguje, když jeho součásti fungují vyváženě, koherentně a celistvě (Bressi a Vaden, 2017). Toto spoléhání se na péči o sebe je spojeno s problematickým stále převládajícím diskurzem zdůrazňujícím stres jako individuální problém, který je třeba řešit intervencemi na individuální úrovni. Diskurz však nezahrnuje zapojení složitých sociálních a strukturálních vzorců, které jej (stres) spoluutvářejí, proto navrhuje přístup k péči o sebe kontextualizovaný a chápaný v rámci znalostní báze teorie vztahů. Pak péče sociálních pracovníků o sebe zahrnuje zapojení péče na úrovni organizace, konzistentní a procesně orientovanou supervizi, osobní terapii i vzájemnou podporu, které jsou zásadní pro podporu bezpečného pracovního prostředí. (Bressi a Vaden 2017). Takto realizovaná péče o sebe pak může sociálním pracovníkům v praxi sloužit i jako prostředek zmocnění, který jim umožní proaktivně a záměrně vyjednávat o svém celkovém zdraví, pohodě a odolnosti (Miller, Lee, 2013).

SYNDROM VYHOŘENÍ

Sociální pracovníci pracují ve stále obtížnějším prostředí charakterizovaném rostoucími požadavky a ubývajícím zdroji. Mezi těmi, kteří začínají svou kariéru, není zanedbatelné procento těch, u kterých již po několika letech v zaměstnání, klesá spokojenost s prací, kde pociťují nepotlačitelnou bezmoc tváří v tvář vývoji, který je profesně i osobnostně v příkrém rozporu s jejich původní profesní motivací a zažívaný stres v práci je pak ve skutečnosti jedním z nejčastějších důvodů, proč sociální pracovníci své pracovní místo opustili nebo dokonce odešli z profese (Scaramuzzino, Barfoed, 2021).

Stejně jako samotná sociální práce (prostředí, podmínky a situace, za nichž sociální pracovník plní své povinnosti) jsou stresové faktory velmi rozmanité (Raudeliunaite, Volff, 2020). V každodenní praxi sociálních pracovníků se často kombinují *vysoké pracovní nároky na sociální pracovníky s nedostatečnou kontrolou nad zdroji* (Wilberforce et al., 2014; Bressi, Vaden, 2017). *Byrokratické pracovní prostředí* sociální pracovníky odrazuje od holistického přístupu k jejich úkolům, a protože úkoly a znalostní oblasti jsou úzce definovány, je tím eliminován jejich potenciál získat kontrolu nad službami, které klientům poskytují (Arches (1991). Mezi další stresory dále náleží *snaha sociálních pracovníků o dokonalost* při řešení problémů příjemců služeb, *přehnaný pocit odpovědnosti a strach ze selhání* (Raudeliunaite, Volff, 2020), s tím souvisí *obava z nezamýšlených důsledků*¹, se kterou bojují mnozí sociální pracovníci na podvědomé úrovni. (Kalantjankos, 2019). *Nízká prestiž profese, nedefinovaná kritéria pro hodnocení výsledků* jejich práce, *velký počet klientů*, *neustálé setkávání se s negativními jevy, přesčasy a nízké mzdy*, které podporují vyšší fluktuaci zaměstnanců a mají vliv na kvalitu služeb poskytovaných klientům. Mnoho sociálních pracovníků je zaměstnáno v prostředí, které je vystavuje *riziku násilí* souvisejícího se zaměstnáním, když se snaží pomoci klientům v terénu a vstupují sami do neznámých čtvrtí, pomáhají lidem s vážnými duševními chorobami či jsou zapojováni do potenciálně násilné rodinné dynamiky (Raudeliunaite, Volff, 2020; Kalantjankos, 2019). Praxe sociálních pracovníků se však neobejde ani bez nově vznikajících rizik (Whittaker, Taylor, 2018), nově lze uvést kupř. *technologres*, který mnohým sociálním pracovníkům přináší praxe přenesená na virtuální platformy. Během Covid opatření zažila častou nebo poměrně častou zkušenost s technologresem většina ze sociálních pracovníků. Scaramuzzino, Barfoed (2021), uvádí, že technologres je většinou otázkou sociálních pracovníků, kteří již jsou vystaveni vysokému pracovnímu zatížení, vysokému stupni obecného pracovního stresu².

---

¹ Obava, že interakce nespolutracujícího, nedobrovolného klientase snahou sociálního pracovníka může iniciovat sestupnou spirálu, která podpoří klientovu sebezničující mentalitu a další nezamýšlené důsledky. Či situace, kdy je sice sociálnímu pracovníkovi k dispozici široká škála užitečných služeb, ale specifické okolnosti obklopující nesnáze jeho klienta mohou vytvářet etická dilemata a on se rozhoduje mezi dvěma eticky správnými rozhodnutími, přičemž to jedno ze dvou eticky správných rozhodnutí může situaci klienta zhoršit (Kalantjankos, 2019)

² Nefunkční technologie, duplikace práce, bombardování e – maily, přetížení informací, a skutečnost, že technologie má tendenci určovat podmínky sociální práce a technologická rizika přidávají nové „neviditelné“ pracovní úkoly, které jsou časově náročné. A postupy, strategie a někdy dokonce i dovednosti pro správu technologie nebyly sociálním pracovníkům k dispozici. (Scaramuzzino, Barfoed, 2021) ke kterým se váže pocit, že na konci dne nebudou moci opustit práci.

Stresové faktory spojené se syndromem vyhoření u sociálních pracovníků dělí Raudeliunaite, Volff (2020) na vnější a vnitřní příčiny stresu a dále do kategorií a subkategorií – viz tabulka 1.

Tabulka 1: Vnější a vnitřní příčiny ovlivňující stres v práci

Vnější příčiny stresu	Kategorie	Subkategorie
Vnější příčiny stresu	Pracovní podmínky	Absence stability a jasnosti
		Být sám na řešení problémů
		Nadměrná pracovní zátěž
		Nedostatek interinstitucionální spolupráce
		Informování policie a dalších institucí o problematickém chování klienta
		Absence změny
		Příliš vysoké požadavky na zaměstnance
	Negativní chování příjemců služeb	Hrozba fyzickým násilím
		Psychické násilí
		Tlak ze strany klientů s cílem něco získat
	Vztahy s vedením	Nedostatek povzbuzení, zaměstnanec si všimá, když mu potřebuje „udělit lekci“
		Nedostatek benevolence
	Pracovní podmínky	Smlouvy na dobu určitou a nejistota ohledně budoucnosti
Příliš malý plat		
Vnitřní příčiny stresu	Vnitřní postoje	Přehnaně vysoké požadavky na sebe
		Strach ze selhání
		Přílišná odpovědnost

Zdroj: Raudeliunaite, Volff, 2020, 4

Sociální pracovníci mají ve společnosti mnoho různých rolí a pozic, ale jedna věc je konzistentní, a to, že jim jako profesionálům, kteří se zavázali sloužit lidem a komunitám, které to nejvíce potřebují, hrozí vlivem vysokého stresu únava ze soucitu, sekundární trauma, a nakonec syndrom vyhoření (CSWE. Ensuring All Levels of Social Work Self-Care).

Pro prozkoumání fenoménu vyhoření bylo zavedeno několik složek pojmu nebo doprovodných syndromů – *únava ze soucitu, zástupné trauma a sekundární traumatický stres*. Zástupné trauma a únava ze soucitu se pravděpodobně navzájem ovlivňují, tj. zástupné trauma vyvolává a podporuje únavu ze soucitu, zatímco původ únavy ze soucitu – neschopnost stanovit správné hranice – je možné nalézt v historii traumat sociálního pracovníka (Smullens, 2015).

Syndrom vyhoření (burnout syndrome) je syndrom projevující se po létech terénní a emočně vyčerpávající práce ztrátou profesionálního zájmu nebo osobního zaujetí. Je spojen se ztrátou činnosti a poslání, s pocitem zklamání, hořkosti a ztrátou zájmu o práci. Nastupuje každodenní stereotyp, rutina, snaha přežít a nemít problémy. Obranou proti vyhoření je víra ve smysl poslání, vědomí potřebnosti i toho, že je vždy možný další rozvoj. Pomáhá péče o sebe, relaxace a supervize. Vývoj lze rozdělit do předchorobí: jedinec by chtěl pracovat co nejlépe, touží po úspěchu, ten ale nepřichází. Následují tři stadia: 1. nic nestíhá, stále v časové nouzi, práce začíná ztrácet systém; 2. výskyt běžných příznaků neurózy provázený pocitem, že pořád musí něco dělat, výsledkem je chaos; 3. pocit, že „musí“, se ztrácí a obrací se ve vzdor: „nemusí nic“, kolegové jej obtěžují už jen svojí přítomností, zmizely zbytky zájmu, nadšení, zůstala jen únava a zklamání (Hartl, Hartlová, 2000).

Proces profesionálního vyhoření je progresivní, dochází k němu kumulativně v průběhu času a předpokládá se, že je výsledkem organizačních faktorů, jako je

špatné školení, vysoký počet případů a špatná supervize, spíše než osobní faktory (Maslach, 1993). Schaufeli (2006) shrnutím empirických výsledků zhruba deset let trvajícího výzkumného programu shledává pro pochopení podstaty syndromu vyhoření za přínosnou teoretickou perspektivu sociální výměny. Pro spojení procesů sociální výměny a syndromu vyhoření vyšli Buunk a Schaufeli (1993 in Schaufeli, 2006) z ústřední teze, že syndrom vyhoření se vyvíjí především v sociálním a interpersonálním kontextu organizace práce a že pro pochopení jeho vývoje je třeba věnovat pozornost tomu, jak jednotlivci vnímají, interpretují a konstruuji chování druhých v práci. Za tím účelem navazují na pojetí vyhoření Maslachové (1993) jako multidimenzionálního syndromu, který se skládá z emočního vyčerpání, duševního distancování (depersonalizace a cynismus) a sníženého osobního úspěchu, který má kořeny v emocionálně náročném mezilidském vztahu mezi pečovatelem a příjemcem. Buunk a Schaufeli (1993, 1999 in Schaufeli, 2006) ve svém teoretickém přístupu čerpají z teorie spravedlnosti, podle které lidé usilují o reciprocitu v sociálních vztazích. A předpokládají, že nedostatek reciprocity nebo nevyvážený pomáhající vztah nakonec vede k emočnímu vyčerpání – charakteristický znak syndromu vyhoření. Pro většinu profesionálů je investice do vztahu bez odpovídajících výsledků vysoce energeticky náročná, extrémně depresivní a frustrující. Výsledné emocionální vyčerpání obvykle řeší snížením investic do vztahů s příjemci. to znamená tím, že odpovídají příjemcům odosobněným způsobem namísto vyjádření skutečného empatického zájmu. Proto dle Buunk a Schaufeli (1993 in Schaufeli, 2006) lze depersonalizaci – druhou složku vyhoření – považovat za způsob obnovení reciprocity psychologickým stažením se od příjemců. Depersonalizace zahrnuje negativní, bezcitný, lhostejný nebo příliš odtažitý přístup k ostatním. Tento způsob zvládnutí je však nefunkční, protože zhoršuje pomáhající vztah, přibývá neúspěchů a tím je podporován pocit menšího osobního úspěchu – třetí složka vyhoření, která se vyznačuje pocitem neschopnosti a pochybností o svých pracovních úspěších. Teorie spravedlnosti se vztahuje i na organizační úroveň, kde podobné procesy sociální výměny řídí vztah zaměstnanců k jejich organizaci. Proto Schaufeli, Van Dierendonck a Van Gorp (1996 in Schaufeli, 2006) navrhli dvouúrovňový model sociální výměny, který předpokládá, že kromě nevyrovnaného vztahu na mezilidské úrovni je vyhoření způsobeno také nedostatkem reciprocity na organizační úrovni – tedy porušením tzv. psychologické smlouvy. Když je porušena psychologická smlouva a je narušena reciprocita, může to vést nejen k psychickému strádání (emocionálnímu vyčerpání), ale pravděpodobně dojde také k řadě negativních pracovních výsledků. Tavis, Schaufeli, Van Horn a Schreurs (2004 in Schaufeli, 2006) přidali třetí úroveň, na které mohou procesy sociální výměny vést k vyhoření – pracovní tým. Protože v pracovních týmech mezi kolegy hrají důležitou roli – kromě individuální úrovně a organizační úrovně – i procesy sociální výměny, a tak je nedostatek reciprocity ve výměnných vztazích s kolegy rovněž důležitým determinantem syndromu vyhoření.

PÉČE O SEBE

Žiaková a Lukáčová (2018) poukazují na možnost využití preventivních technik, kterými mohou pomáhající pracovníci efektivně předcházet vzniku, a to dobrou organizací času, schopností asertivního chování, vymezení si hranic při práci s klientem, supervize a péče o sebe.

Praktikovaná péče o sebe je klíčovou intervencí pro podporu pracovní pohody, zamezení emočního vyčerpání a odosobnění, které charakterizují stav vyhoření. Vystavení sociálních pracovníků příběhům traumatických zážitků, stresujícím klimatickým podmínkám na pracovišti, obavám o bezpečnost a rostoucím nárokům na praxi dělá

z praktikování péče o sebe jejich profesionální a etickou povinností a její zařazení do své praxe pak dle Smullens napomáhá k obnovení rovnováhy osobního a profesního života a ke zmírnění stresu souvisejícím s jejich profesí (Smullens, 2015).

Péče sociálních pracovníků o sebe zahrnuje šest oblastí, a to profesionální, psychologickou, fyzickou, emocionální, duchovní a oblast vztahů (Hubíková, 2019). Butler, Mercer, McClain-Meeder, Horne a Dudley (2016) navrhli pořadí těchto domén péče o sebe odrážející hierarchii potřeb Abrahama Maslowa (nejzákladnější fyziologické potřeby, bezpečnost, láska/sounáležitost, úcta a nakonec seberealizace).

S přijetím výše uvedeného pořadí je pak primární doménou *fyzická* péče o sebe, která je základem veškerého fungování. Neschopnost věnovat se potřebám fyzického těla může vést k řadě komplikací, negativně ovlivnit fungování napříč prakticky všemi tělesnými systémy a přelévat se do dalších oblastí života. Účelem péče o sebe v oblasti *profesionální*, tedy na pracovišti, je zvládat nebo předcházet pracovnímu stresu a stresorům, snížit riziko nebo zmírnit účinky syndromu vyhoření a dalších rizik na pracovišti a zvýšit pracovní výkon a spokojenost. Jedná se zejména o vytvoření prostoru pro uspokojování potřeb sociálních pracovníků, pro jejich podporu ze strany kolegů, podporu aktivit, které přispívají k jejich profesionálnímu rozvoji, dosahování vlastních profesních cílů atd. Doména péče o sebe v oblasti *vztahů* je založena na kultivaci rozmanitých, smysluplných a zdravých vztahů s ostatními lidmi, protože tito pak vytvářejí sociálnímu pracovníkovi podpůrnou síť ve velmi stresových obdobích³. *Emocionální* péče o sebe zahrnuje praktiky, které se zabývají ochranou před negativním emočním prožitkem, nebo je řeší, stejně jako postupy určené k vytvoření nebo posílení pozitivního emočního zážitku a pohody. Od této bývá odděleně pojednávána oblast *psychologické* péče o sebe, která je v zásadě dvojí: týká se postupů zaměřených na sledování a uspokojování intelektuálních potřeb a cílevědomého a reflexního úsilí porozumět celkovým potřebám organismu a věnovat se jim. Jádrem *duchovní* péče o sebe je vlastní porozumění spiritualitě, jak se na sebe díváme v kontextu širšího světa, jak nacházíme naději a smysl života (Hubíková, 2019; Butler, Mercer, McClain-Meeder, Horne a Dudley, 2019). Velmi často však bývají ti poslední, o koho sociální pracovníci pečují, oni sami. Toto zanedbávání podkopává zdravou praxi sociální práce (Jackson, 2014).

Grise-Owens nabízí nezbytných pět aspektů „R“ pro realizaci péče o sebe: reframing (přeformátování), reflection (reflexe), routine (rutina), rest (odpočinek), relationships (vztahy), které umožňují udržitelnou péči o sebe s exponenciálně pozitivními kumulativními efekty. Zároveň však upozorňuje, že i když jsou tyto aspekty univerzální, musí být péče o sebe individualizována, aby odpovídala hodnotám a okolnostem. Prvním krokem je *přeformátování*, kdy je péče přeformulována jako nezbytná, jako celistvý životní styl, nejen jako činnosti prováděné po práci či jiných závazcích či únik nebo nouzová reakce na vyhoření. Klíčovou je *reflexe*, protože, máme tendenci skočit přímo do „dělání“ péče o sebe a vynechat důležitý krok, kterým je sebeuvědomění. Sebepoznání (vlastních hodnot, svých vlastností, snů, starostí atd) je nedílnou součástí učení, jak praktikovat péči o sebe a realističtěji, smysluplněji a účinněji užívat její strategie. Proto musí reflexe zahrnovat i kontextové úvahy, jako je osobní, rodinná, historická a strukturální dynamika – včetně útlaku, traumatu, odolnosti a růstu. Součástí reflexe je také pochopení makro faktorů, jako je dysfunkce a kulturní síly. Uznání stresorů a

³ Ve výsledcích výzkumu, a to nejen Šišanské a Kočišové (2017, 63) se jednoznačně ukazuje, že nejzanedbanější oblastí péče o sebe je u sociálních pracovníků je tato.

identifikace strategií zvládnání jednotlivě i společně s cílem dosáhnout osobní pohody tak vyžaduje kritickou reflexi. A protože je naše osobní pohoda výrazně ovlivněna každodenní *rutinou*, je dalším nezbytným krokem kritické zvážení vlastní dosavadní rutiny její optikou. K tomu je třeba zvážit a vyhodnotit, co děláme denně/rutině. Jaké návyky a rituály podporují a ztěžují péči o sebe. Co je možné záměrně změnit. Součástí rutiny je *odpočinek*, který spolu se spánkem zahrnuje pauzu, volný čas, relaxaci, nicnedělání, hru, tvořivost meditace atd. Odpočinek ovlivňuje imunitu, energii a náladu. Jako takový interaguje s dalšími kotvami péče o sebe, tj. s pohybem, zdravou stravou/dietou a kontakty/vztahy. Odpočinek zahrnuje zlepšení kvality spánku, ovlivňuje produktivitu, zdraví, zvládnání a další aspekty osobní pohody. Stejně jako veškerá péče o sebe si odpočinek zaslouží vážnou pozornost a začleňování, byť i malými kroky. V tomto případě je třeba zvážit způsoby, jak začlenit odpočinek a jaké kroky jej mohou zkvalitnit. Pozornost všech výše uvedených „R“ vyžadují *vztahy*, zejména spojení se sebou samým, které spadá do vztahů definovaných dvěma klíčovými a vzájemně se doplňujícími slovy: kontakt a hranice. Vytvoření zdravých vztahů, spojení a hranic pro sebe i pro druhé je zásadní pro efektivní praxi péče o sebe, protože nespokojenost a dysfunkce pramení z nezdravého odpojení se a z neadekvátních hranic. Důležitým a často nejvíce opomíjeným vztahem je spojení člověka se sebou samým, ačkoliv se tento vztah prolíná dalšími nesčetnými vztahy. Zvažování vztahů tedy začíná vztahem k sobě a je doprovázeno otázkou, jak mohou posílit zdravé vztahy a hranice vedoucí k péči o sebe? Pokud není tato otázka vyjasněna, je stanovení hranic velmi náročné. Péče o sebe v oblasti vztahů zahrnuje (znovu) spojení s lidmi, místy, planetou a účelem i způsoby, které podporují péči o sebe (Grise-Owens, 2016).

PÉČE O SEBE ROLE ORGANIZACE

Zajištění toho, aby si sociální pracovník udržel fyzické a duševní zdraví, vyžaduje mnohostranný přístup. Proto se péče o sebe stává nedílnou součástí praxe jako procesu, kdy se sociální pracovníci orientují na individuální úroveň péče o sebe prostřednictvím seberozvoje a také procesu poznávání oblastí shody a nesouladu mezi nimi a strukturou a kulturou organizací (tzn. jak podporují zaměstnance prostřednictvím různých činností snižujících stres) v nichž působí (Cox, Steiner, 2013). Lovašová (b.r.v.) předkládá model shrnující výše popsané dimenze péče sociálních pracovníků o sebe v kontextu dvou aspektů, a to jak péče o sebe z hlediska osobnosti a hlediska organizace.

Tabulka 2: Koncept péče o sebe z pohledu sociální práce

	HLEDISKO OSOBNOSTI	HLEDISKO ORGANIZACE
JAK PÉČE O SEBE FUNGUJE	SEBEUVĚDOMĚNÍ SEBEÚČINNOST SEBEREGULACE	FUNGOVÁNÍ ORGANIZACE MANAGEMENT ORGANIZACE BUDOVÁNÍ PSYCHOLOGICKY ZDRAVÝCH PRACOVÍŠŤ
JAKÉ AKTIVITY, SLOŽKY VYKONÁVAT	FYZICKÁ PSYCHOLOGICKÁ SOCIÁLNÍ SPIRITUÁLNÍ	SUPERVIZE PRACOVNÍ POHODA VZDĚLÁVÁNÍ

Zdroj: Lovašová, b.r.v., 37

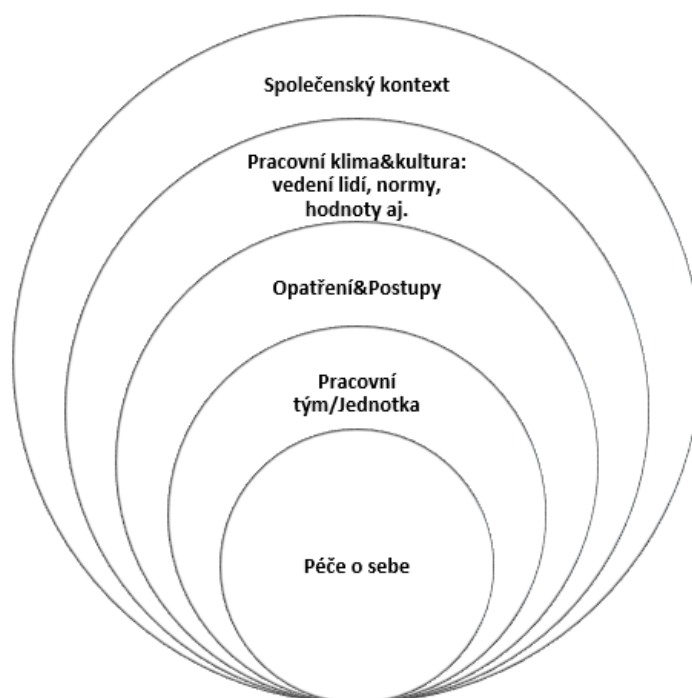
Odpovědnost za zajištění toho, aby sociální pracovníci zůstali zdraví a angažovaní, tedy nelze ponechat jen na nich samotných a je nezbytné zapojit do každodenní praxe organizace, které sociální pracovníky zaměstnávají.

Z dlouhodobého hlediska pak je zapojení organizace zásadní při prevenci syndromu vyhoření a fluktuace zaměstnanců, na kterých se podepisují důsledky nedostatku podpory a/nebo péče o zdraví zaměstnanců (Miller, Lee, 2013).

Grise-Owens k osvětlení přínosu péče o sebe v kontextu organizace předkládá tři důležité koncepty: (i) systémové myšlení; (ii) Hillové ABC-X teorie stresu; a (iii) odolnost/ochranné faktory.

Systémový přístup vysvětluje vztah mezi praktikováním péče o sebe a organizací, tedy péče o sebe jako nedílné součásti tohoto systému.

Obrázek 1: Systémový přístup

Zdroj: Grise-Owens, 2015

Z grafického znázornění systémového přístupu vyplývá, že s integrovanou a aktivovanou péčí o sebe lze změnit způsob, jakým reagujeme a interagujeme s organizací a dalšími stresory a jak lze postupovat ve snaze modulovat negativní dopady a maximalizovat pozitivní strategie. Hillové teorie stresu ABC-X pak vychází z rozdělení příčin a následků, stresových faktorů, kdy A=stresor; B=zdroje; a C=připsaný výklad/význam. Faktory A, B a C určují dopad $X = „krize“/zkušenost$. Sociálním pracovníkům poskytuje péče o sebe zdroje a pomůcky při připisování funkčního významu. Například, když na stresor sociální pracovník nahlíží jako na něco, co je zcela mimo jeho kontrolu (to, co mu organizace působí), omezuje to jeho schopnost ovlivnit dopad stresoru na něj. Oproti tomu, když se rozhodne praktikovat péči o sebe, vytváří si tím zdroje k vypořádání se s nezdravým fungováním organizace (kompenzuje dopad) a k úsilí o změnu tohoto prostředí. A konečně síla odolnosti nebo schopnosti odrazit se od nepřízně osudu. Zde se ukazuje důležitost ochranných faktorů před negativními okolnostmi – tj. těch atributů a strategií, které pomáhají vypořádání se se stresem a které péče o sebe rozvíjí zapojováním tzv. nárazníků negativním aspektům vyplývajícím z vlastní organizace a profesní role sociálních pracovníků (Grise-Owens, 2015).

Rolí organizace je přistupovat k problémům profesionálního vyčerpání implementací školení, politik, podpůrných mechanismů a postupů, které podporují pohodu sociálních pracovníků (Hydon, Wong, Langley, Stein, Kataoka, 2015). Weissová upozorňuje, že programy zaměřené na jednotlivce mají dopad zhruba šest měsíců, na organizace (např. restrukturalizace úkolů, změny hodnocení, schopnost ovlivňovat rozhodování apod.) až jeden rok a spojení osobní a organizační roviny dopad prodlužuje a posiluje. Včasný zásah nabízí možnost zmírnit škody. Zatímco zotavení z plně rozvinutého syndromu vyhoření trvá v průměru 14 měsíců až dva roky, zachycení syndromu vyhoření v dřívější fázi může snížit náklady a délku intervencí. To vyžaduje organizační povědomí od vedení a manažerů a pravidelné shromažďování dat na individuální, týmové a souhrnné úrovni vyhoření. Je však důležité si současně uvědomovat, že prevenci a práci s vyhořením nelze dělat jednorázově, ale kontinuálně v průběhu času (Weiss, 2020). To úzce souvisí s nastavením kultury organizace, která může pozitivně ovlivňovat praxi sociálních pracovníků, nebo může mít potenciál je zbavit síly (Nakupi, 2020).

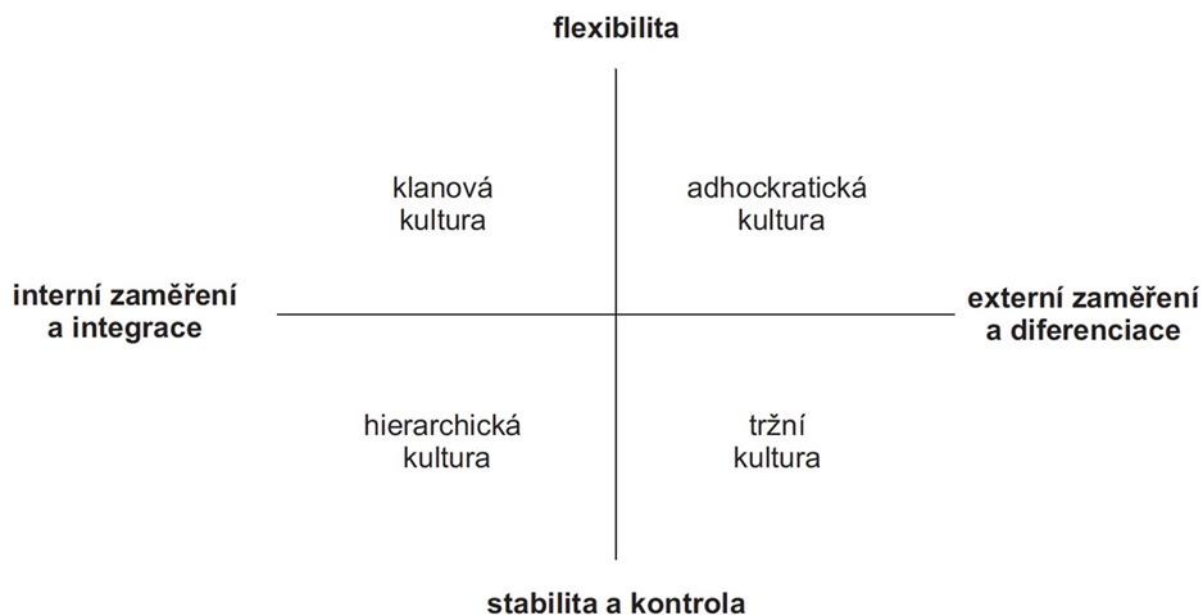
Kultura pracoviště tvoří vedení organizace, hodnoty, tradice a přesvědčení a chování a postoje lidí v ní. Mít pozitivní kulturu na pracovišti je nezbytné pro poskytování vysoce kvalitní péče a podpory (Creating a positive workplace culture, b.r.v.). Kultura organizace se projevuje v celém životním cyklu zaměstnance. Zjednodušeně řečeno dobrá organizační kultura zajišťuje to, že pracoviště je místem, kde se má člověk cítit komfortně a díky tomu vykonat dobrou práci. Ne vždy tomu tak ale je (Tvrdá, 2021). Studie týmu Patterson-Silver, Wolf, Dulmus, Maguin a Cristalli ukázala, že neuspokojivá organizační kultura má negativní dopad na zaměstnance, zamezuje realizaci nových postupů a negativně dopadá i na příjemce služeb (Patterson-Silver, Wolf, Dulmus, Maguin a Cristalli, 2014). Aplikace principů teorie organizační kultury na prostředí, které je v zásadě zaměřené na klienta, umožňuje porozumět bariérám a omezením v rámci systému, způsobu, jakým jsou aplikovány principy organizace na poskytování služeb a může nabídnout klíč k provádění reforem praxe a změně struktury organizace sociálních služeb zevnitř. Interpretací systému sociální péče prostřednictvím tohoto modelu je možné se vyhnout omezením, která brání lepší praxi v sociální práci (Nakupi, 2020).

Ačkoliv se kultura pod různými vlivy na organizaci v čase vyvíjí a mění, je v případě kultury negativně ovlivňující organizaci potřeba se na tento fakt nespolehat a o její změnu usilovat záměrně a cílevědomě. A pokud vedení organizace považuje možnost záměrných změn v organizační kultuře za zdravé, tak před definováním a vynucováním změn je nejprve třeba vyhodnotit stávající kulturu a poté prozkoumat preference zaměstnanců. Pouhé rozhodnutí bez těchto kroků může totiž vést k odporu vůči změnám a k brzdění pokroku (Tvrdá, 2021).

K analýze kultury organizace slouží OCAI (Organizational Culture Assessment Instrument), který zachycuje vnitřní realitu organizace a zajišťuje závazek k udržitelnému rozvoji a změnám, v oblasti sociální práce umožňuje zlepšení komunikace v organizaci, vypracování vhodných manažerských politik a případné provedení organizačních změn (Vlaicu, Neagoe, Țiru, Otovescu, 2019). OCAI pomůže pochopit, jaké jsou současné a preferované kultury v organizaci. Rozlišuje čtyři „archetypy“ organizační kultury založené na rámci konkurujících si hodnot podle pozice ve dvou dimenzích: flexibilita a možnost svobody volby vs. stabilita a kontrola a vnitřní zaměření a integrace vs. vnější zaměření a diferenciaci.

Obrázek 2: Rámec konkurujících si hodnot

Zdroj: Cameron & Quinn, 2006, 35

(i) Silné na lidi zaměřené přátelské *klanové kultury* (skupina blízkých a vzájemně propojených rodin nebo skupin lidí se silným společným zájmem) si cení loajality, týmové práce a tradice (ii) dynamické *kultury adhokracie* (spojení slov „ad hoc“ a byrokracie) si cení riskování a podnikání, (iii) na výsledky orientované *tržní kultury* pak konkurence a dosažení cíle podílu na trhu a (iv) procesně orientované, strukturované *hierarchické kultury* mají jasné zásady a postupy, nízké náklady a spolehlivé dodávky služby. Organizační kultura je tmel, který drží organizace pohromadě. (Cameron, Quinn, 1999). Vlaicu, Neagoe, Țîru, Otovescu konceptualizovali různé hodnoty vztahu ke kulturním typologiím pro oblast sociální práce: (i) v klanové kultuře jsou to loajalita, komunikace, angažovanost a mezilidské vztahy; (ii) hodnoty odpovídající adhokracii jsou střednědobé a dlouhodobé orientace, manažerské inovace a rozvoj služeb; (iii) v rámci tržní kultury organizace sociální práce organizace prosazují a zaměřují se na efektivitu, orientaci na cíl a transformaci v souladu se sociálním a ekonomickým kontextem; a (iv) hodnoty kultury hierarchie odkazují na přísná pravidla pro postupy a pravidla, efektivitu a jednotnost (Vlaicu, Neagoe, Țîru, Otovescu, 2019).

Důležitá role v oblasti kultury organizace tak náleží manažerům, a to umožnit sociálním pracovníkům: flexibilní rozvrh, praktikovat skutečnou politikou otevřených dveří, pocit dobrého zapojení v týmu a možnost růst prostřednictvím dalšího vzdělávání a rozvoje (Ann Steele, manželská a rodinná terapeutka v San Diegu). Proto Weiss (2020) klade u organizační kultury důraz na (i) změnu chování manažerů, kteří jsou příliš často motivováni k změřením na krátkodobé metriky produktivity, ale nevyškoleni k tomu, aby pochopili, co je potřeba pro udržitelný výkon jednotlivců a týmů. (ii) Prosazování spravedlnosti a transparentnosti, tedy způsobu, jakým manažeři rozdělují práci jednotlivým členům týmu. (iii) Zahrnutí výkonného týmového pracovníka zaměřeného na oblast zdraví jejichž hlavním úkolem je získat zájem ostatních zaměstnanců pro tuto oblast a podněcovat sociální inovace ve svých společnostech. (iv) A zaměření na pilíře týmové odolnosti (sebeuvědomění, autonomie, strukturovaný R&R (odměny&uznání) a pospolitost) instruuující organizace, jak začít provádět

trvalé změny na kulturní a organizační úrovni, které jsou zásadní pro posun směrem ke kultuře chránící před vyhořením, spíše, než aby břemeno přenášely jen na jednotlivce. Sebeuvědomění – Je nezbytné zajistit, aby v týmech mohli lidé sdílet co považují za svůj účel, silné stránky a hodnoty. Autonomie – kdy musí mít lidé při práci, kterou dělají, zajištěnou odpovídající rovnováhu mezi autonomií a podporou. Strukturovaný R&R – vedoucími pracovníky zajištěné rovnoměrné rozdělení pracovní zátěže a ochrana a podpora času na odpočinek. A pospolitost – aby byli pracovníci před vyhořením chráněni, musí členové jako členové týmu cítit i pocit pospolitosti, spolupráce, loajality, tolerance a psychického bezpečí Weiss (2020).

V organizacích zaměstnávajících sociální pracovníky musí manažer plnit i neformální funkce, tedy umět motivovat, inspirovat, být vzorem, a to tím spíše, že zaměstnancům takových organizací mnohdy chybí zkušenější supervizor. Specialista, který může zaměstnance vést v případech profesních obtíží. Pokud manažer svoji roli dobře zvládne, pak i v organizaci s jasnou byrokratickou tendencí, existuje mezi zaměstnanci spolupráce, důvěra a vzájemná podpora. Vlaicu, Neagoe, Țiru, Otovescu na základě provedené studie doporučují, aby manažeři živili zájem o kulturu orientovanou na klan i ve velkých veřejných institucích, kde dominuje hierarchická kultura. Protože v oboru jako je sociální práce, kde hlavní činnost spočívá práce s lidmi, tendují zaměstnanci ke snížení hierarchické orientace a zvýšení hodnot klanové kultury (vzájemná loajalita, důvěra a spolupráce). Toho lze dosáhnout neformálními setkáními, teambuildingy činnosti a důrazem na týmovou práci a spolupráci. Nezbytným je, aby manažeři ve svých organizacích průběžně vývoj kulturních typologií sledovali, protože změny nebo potřeba změny mohou nastat v průběhu času a kultura organizace může být flexibilní (Vlaicu, Neagoe, Țiru, Otovescu, 2019).

Kultura organizace zahrnující péči o sebe u sociálních pracovníků se promítla v roce 2021 kupř. u NASW v aktualizaci etického kodexu, kterou byl podpořen důraz na větší odpovědnost systému a vyzvány subjekty sociální práce, aby věcně podporovaly péči o sebe jako profesionální závazek. Tato aktualizace zahrnuje prohlášení, které povzbuzuje makrosystémy, aby „propagovaly zásady, postupy a materiály na podporu péče o sebe u sociálních pracovníků, přináší její legitimitu v rámci profese a motivační impuls a užitečné páky pro prosazování a praktikování péče o sebe jako základu etické praxe (Grise-Owens, Miller, 2021) ⁴.

Vzdělávání sociálních pracovníků v oblasti péče o sebe

Ačkoliv sociální pracovníci stráví nespočet hodin získáváním vzdělání, aby mohli pomáhat klientům, je často věnována jen malá pozornost vzdělávání o účincích profesního poškození, o tom, jak jej identifikovat a o důležitosti péče o sebe (Hardy, b.r.v.). Přitom pojetí

---

⁴ Přesto, jak zdůrazňuje Barsky, NASW stále ještě podává sociálním pracovníkům smíšenou zprávu, protože CoE stále ještě nenápadně vyjadřuje, že péče o sebe sama se provádí pouze proto, aby sloužila profesi, nikoli také jako hlavní závazek k vlastnímu blahu sociálních pracovníků. Šest standardů CoE výslovně objasňují závazek sociálního pracovníka vůči (1) klientům, (2) kolegům, (3) prostředí praxe, (4) jako profesionálům, (5) profesi a (6) širší společnosti. Standard 4 řeší poškození ovlivňující profesionální výkon. Ve standardech není obsažen žádný paralelní závazek vůči sobě, tj. zdraví a péči o sebe. Autoři/nebo autorky upozorňují, že se v tomto případě jedná o významný milník, nikoli konec cesty, protože péče o sebe se má stát standardní praxí (in Grise-Owens, Miller, 2021).

péče o sebe jako integrální aspektu sociální práce má zvláštní význam pro profesionální socializaci a přípravu budoucích sociálních pracovníků (Miller, Lee, Shalash, Poklembova, 2019). Studenti sociální práce se musí naučit přijímat nezbytná opatření, která jim umožní se chránit před vyhořením, stresem a mnohým dalším negativním důsledkům vyplývajících z žádné či nedostatečně praktikované péče o sebe sama. Schopnost vytvořit si plán péče o sebe tak může být pro studenty vynikajícím zdrojem podpory a naučené strategie péče o sebe jim umožní se vypořádat s potenciálním stresem spojeným s prací s traumatizovanými lidmi a ohroženými skupinami. Smullens (2015) Moore et al. (2011) a další proto požadují, aby se postupy, jak praktikovat péči o sebe staly součástí vzdělávacích programů a pro tyto začínající sociální pracovníky dle (Bride a Figley, 2007; Hesse, 2002; Moore et al., 2011) byly dosavadní učební osnovy ostřeji zaměřeny na význam péče o sebe a prevenci únavy ze soucitu a syndromu vyhoření. Zařazení širokého spektra strategií sebezpečí do školní přípravy v teoretické i praktické rovině ji pak situuje jako základní soubor dovedností sociální práce (Moore et al., 2011) a má potenciál být prevencí syndromu vyhoření, zástupného traumatu a nesčetných dalších výzev, kterým studenti sociální práce a sociální pracovníci čelí (Ogden, Rogerson, 2019).

Vhodný teoretický základ pro pochopení významu vzdělávání a vytváření kultury péče o sebe mezi sociálními pracovníky nachází Peterson v teorii sociálního konstruktivismu, která se zaměřuje na učení jednotlivce probíhající v rámci jeho interakcí ve skupině. Jednotlivec se tak dozvídá informace prostřednictvím sociálních interakcí a přiděluje jim význam. Na základě této teorie by sociální pracovníci, kteří jsou vystaveni prostředí schvalujícímu péči o sebe, označili toto prostředí za cenné a důležité. Praktická aplikace této teorie zachovává myšlenku, že chování jednotlivce odráží ty, které pozoroval ve své komunitě. Aplikace teorie sociálního konstruktivismu na péči o sebe, formalizované vzdělávání péče o sebe a praktická aplikace těchto dovedností považuje autorka za zásadní materií každodenní praxe (Peterson, 2016).

Miller, Grise-Owens, Owens, Shalash a Bode realizovali průzkumnou studii sebeidentifikovaných postupů péče o sebe u sociálních pracovníků (N= 2 934) v celých Spojených státech. Údaje naznačují, že sociální pracovníci ve vzorku se zabývají mírnými praktikami péče o sebe. Analýzy odhalily skupinové rozdíly v péči o sebe podle několika proměnných, včetně geografického umístění primárního místa zaměstnání účastníků, rasy, úrovně vzdělání aj. (Miller, Grise-Owens, Owens, Shalash, Bode, 2020).

Ve výzkumu provedeném skupinou Hydon, Wong, Langley, Stein, Kataoka (2015). Studenti diskutovali i o dynamice organizací realizujících terénní praxe a o vlivu organizace na jejich celkovou pohodu. Toto zjištění rozšířilo soubor znalostí o péči o sebe a posunulo diskusi o péči o sebe z mikro na mezzo a makro zaměření. Prostřednictvím vzdělávání v sociální práci se studenti učí praktickým dovednostem, etice a profesionálnímu chování.

Od sociálních pracovníků a studentů sociální práce se očekává zapojení do etické praxe a dodržování hodnot a standardů profese sociální práce ve všech prostředích. A právě na pracovištích, kde studenti sociální práce realizují praxe, jsou ovlivňováni zde panující kulturou organizace, resp. zde praktikujícími profesionály, kde může být péče o sebe podporována a vnímána jako nezbytná součást praxe nebo jí je věnována malá či žádná pozornost/podpora.

„...Sama jsem viděla rozdíl, který může organizační kultura způsobit během dvou kontrastních umístění. Moje první (praxe) byla v týmu dětí a rodin, kde jsem zažila kulturu, která vytvářela diskurzy zbavení moci. Bylo to prostředí averze k riziku s neustálým podezíráním, obviňováním a negativní zpětnou vazbou, které řídily profesionální interakce a supervizi... Bylo to velmi zneschopňující a připadalo mi to nedostatečné. Kultura byla všudypřítomná a hluboce zakořeněná, prostupovala profesionální vztahy a multidisciplinární týmy.

Vyznačovalo se neustálým podezříváním, obviňováním a negativní zpětnou vazbou, které neumožňovaly učení a růst a značně mi ztěžovaly vytvořit si pro sebe profesní identitu... Naštěstí jsem měla velmi odlišnou zkušenost s pozitivní organizační kulturou při mé druhé stáži v sociální péči pro dospělé, která byla emancipační a posilující. Pozoroval jsem profesionální interakce, které umožnily učení a růst. Jako studentka jsem se cítila vítána a na místě, které umožnilo učení a růst, což mi pomohlo vytvořit si profesní identitu s podporou ostatních. Tato zkušenost byla hluboce naplňující a v souladu s etikou a hodnotami sociální práce, které jsme se učili na univerzitě.“ (Nakupi, 2020).

Tzv. neuralgický bod v této oblasti lze identifikovat ve faktu, že sami sociální pracovníci v praxi, kde se učí studenti v rámci své přípravy být profesionálem, podceňují péči o sebe na individuální úrovni (mentální, duchovní, emocionální, fyzické a sociální potřeby) a téměř vůbec nevytvářejí tlak na zaměstnavatele, aby vytvářeli zdravé pracovní prostředí (zajišťování bezpečnosti, podpory a růstu). Proto vzdělávání studentů v oblasti péče o sebe často nenachází potvrzení důležitosti v rámci realizovaných praxí.

V České republice pak navíc není důležitost péče o sebe v rámci vzdělávání a následných školení v praxi povšimnuta ani Minimálním standardem vzdělávání v sociální práci ASVSP (naposledy aktualizován k 14. 11. 2019) ani Etickým kodexem sociálního pracovníka České republiky. Přes to nelze říci, že by byla oblast péče o sebe vzdělavateli na pregraduální a postgraduální úrovni ignorována, ač se jedná o kurzy různých rozsahů i kvalit a víceméně zaměřené na osobní rovinu péče o sebe.

ZÁVĚR

V oblasti behaviorálního zdraví sociálních pracovníků jsou klíčovými tři postupy: (i) supervize, (ii) sebereflexe a (iii) péče o sebe, které jsou – pokud je pravidelně praktikují – zejména pro začínající sociální pracovníky zásadní pro ochranu před pracovními riziky. Nedostatečně či vůbec praktikovaná péče o sebe je často spojena s destruktivními strategiemi zvládání zátěžových situací sociálních pracovníků. Avšak podmínky pro péči o sebe nejsou na pracovištích dostatečně vytvářeny a zaměstnanci si místo toho musí hledat jiné (možná zdraví škodlivé) vzorce zvládání, kterými reagují na existující zátěž. V důsledku toho sami kvalifikovaní pracovníci svým chováním mnohdy ohrožují svou odbornost a profesionalitu (Winker 2015, 10). Péče o sebe v oblasti sociální práce je multidimenzionální model a kvalita profesionální práce sociálních pracovníků zahrnující i oblast péče o sebe je spojena s kvalitním řízením organizací – s dobrou firemní kulturou. Proto je nezbytné, aby měli sociální pracovníci znalost nástrojů sloužících k reflexi aktuálního stavu kultury na pracovišti, nastavení cílového stavu a dovednost organizaci transformovat (Černý, b.r.v.).

Pokud se multidimenzionální model péče o sebe (na všech úrovních sociální práce) stane integrovanou součástí studijních programů budou sociální pracovníci schopni začlenit prevenci syndromu vyhoření do své profesní dráhy již v její rané fázi, přemýšlet nad strategiemi zabraňujícími riziku vyhoření u sebe a týmu a podporovat odklon od individuálního pojetí vyhoření k systémovému zvažování jeho příčin. Tím se stane péče o sebe nezbytnou jak na individuální úrovni, tak i na úrovni systémových změn. Jak je konstatováno v materiálu Council on Social Work Education pojednávajícím o úrovních péče o sebe v sociální práci: „Dosažení zdraví sociální práce vyžaduje mnohostranný přístup se strategiemi používanými na individuální, organizační a společenské úrovni“ (Council on Social Work Education, 2020).

V české prostředí, kde zatím ještě panuje nízký empirický zájem o tuto oblast, od roku 2013 probíhá diskuse o zákonu o sociálních pracovnících, sociální pracovníci nemají oporu v silné profesní komoře či odborech a pojem péče o sebe nezahrnuje ani etický kodex ani minimální vzdělávací standard, lze spíše očekávat ještě dlouhý proces, než se péče o sebe stane neopominutelnou součástí praxe sociálních pracovníků.

POUŽITÉ ZDROJE

ARCHES, J. 1991. Social Structure, Burnout, and Job Satisfaction. *Social Work*, 36(3), s. 202-206.

BRESSI, S.K. & VADEN, E.R. 2017. Reconsidering Self Care. *Clinical Social Work Journal*, 45(1), s. 33-38).

BRIDE, B. E., & FIGLEY, C. R. 2007. The fatigue of compassionate social workers: An introduction to the special issue on compassion fatigue. *Clinical Social Work Journal*, 35(3), s. 151–153. <https://doi.org/10.1007/s10615-007-0093-5>.

BUTLER, L.D., MERCER, K.A., MCCLAIN-MEEDER, K., HORNE, D.M. & DUDLEY, M. 2019. Six domains of self-care: Attending to the whole person. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 29(1), s. 107-124, DOI: 10.1080/10911359.2018.1482483.

COUNCIL ON SOCIAL WORK EDUCATION. 2020. Ensuring All Levels of Social Work Self-Care [online]. [2020-10-18]. Dostupné z: [https://www.cswe.org/News/General-News-Archives/Ensuring-All-Levels-of-Social-Work-Self-Care-\(1\)](https://www.cswe.org/News/General-News-Archives/Ensuring-All-Levels-of-Social-Work-Self-Care-(1)).

COX, K., STEINER, S. 2013. *Self-care in social work: A guide for practitioners, supervisors, and administrators*. NASW Press.

Creating a positive workplace culture. b.r.v. [online]. [2020-10-17]. Dostupné z: <https://www.skillsforcare.org.uk/Leadership-management/managing-a-service/workplace-culture/Positive-workplace-culture.aspx>.

ČERNÝ, F. b.r.v. Školící materiály firmy Kogi CON.

DALPHON, H. 2019. Self-care techniques for social workers: Achieving an ethical harmony between work and well-being. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 29(1), s. 85–95. <https://doi.org/10.1080/10911359.2018.1481802>.

DWORAK-PECK, S. 2019. *How social Workers can prioritize self care high stress working environments*. University of Southern California, a professor in the USC Suzanne Dworak-Peck School of Social Work. [online]. [2020-09-20]. Dostupné z: <https://dworakpeck.usc.edu>.

Global Social Work Statement of Ethical Principles. 2018. [online]. [2021-07-26]. Dostupné z: <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/>.

GRISE-OWENS, E. 2015. *Self-Care, A-to-Z: Organizational Accountability and Practitioner Self-Care – NOT an Either/Or Option*. [online]. [2020-07-20]. Dostupné z: <https://www.socialworker.com/feature-articles/self-care/organizational-accountability-and-practitioner-self-care-not-either-or/>.

GRISE-OWENS, E. 2016. *Self-Care A-Z: What “R” Essential Aspects of Self-Care?* [online]. [2021-07-20]. Dostupné z: <https://www.socialworker.com/feature-articles/self-care/r-essential-aspects-self-care/>.

GRISE-OWENS, E., MILLER, J.J. 2021. *Self-Care A-Z: National Association of Social Workers (NASW) Code of Ethics*. Updates Include Self-Care—Celebrations and Crucial Caveats. [online]. [2021-09-25]. Dostupné z: <https://www.socialworker.com/feature->

articles/self-care/national-association-social-workers-nasw-code-of-ethics-2021-self-care/.

HANSUNG, K. STONER, M. 2008. Burnout and Turnover Intention Among Social Workers: Effects of Role Stress, Job Autonomy and Social Support, *Administration in Social Work*, 32 (3), s. 5-25, DOI: 0.1080/03643100801922357.

HARDY, T. [online]. [2020-07-20]. Dostupné z: www.terrckahardy.com.

HARTL, P. HARTLOVÁ, H. 2000. *Psychologický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál.

HESSE, A. R. 2002. Secondary trauma: How working with trauma survivors affects therapists. *Clinical social work journal*, 30(3), 293-309.

HUBÍKOVÁ, O. 2019. *Péče o sebe u sociálních pracovníků jako součást odborného výkonu sociální práce: Poznatty ze sociální práce na obecních úřadech*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

HYDON, S., WONG, M., LANGLEY, A. K., STEIN, B. D., & KATAOKA, S. H. 2015. Preventing secondary traumatic stress in educators. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 24(2), 319–333. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2014.11.003>.

JACKSON, K. 2014. Social Worker Self-Care — The Overlooked Core Competency. *Social Work Today*. 14(3), s.14.

KALANTJANKOS, T. 2019. *What Risks Do Social Workers Face?* [online]. [2021-07-26]. Dostupné z: <https://www.socialworkdegreecenter.com/study/risks-social-workers-face/>.

LOVAŠ, L., HRICOVÁ, M. 2015. Sebaregulácia a vykonávané aktivity v oblasti starostlivosti o seba. *Človek a spoločnosť*. 18 (1), s. 26-32.

LOVAŠOVÁ, S. Koncept starostlivosti o seba z pohľadu sociálnej práce. GRANT journal ISSN 1805-062X, 1805-0638, ETTN 072-11-00002-09-4. [online]. [2021-09-26]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/351064920_Koncept_starostlivosti_o_seba_z_pohladu_socialnej_prace.

LUKÁČOVÁ, L., ŽIAKOVÁ, E. 2018. Rizikové a preventívne faktory syndrómu vyhorenia v pomáhajúcich profesiách in: KÖVEROVÁ, M., MESAROSOVA, M. *Pomáhajúce profesie a starostlivosť o seba z pohľadu psychológie a sociálnej práce*, 123-129.

MASLACH, C. 1993. Burnout: A multidimensional perspective. In: SCHAUFELI W. B., Maslach, C. & Marek, T. (Eds.), *Professional burnout: Recent developments in theory and research* (pp. 19–32). Taylor & Francis.

MILLER, J. J., GRISE-OWENS, E., OWENS, L. SHALASH, N, BODE, M. 2020. Self-Care Practices of Self-Identified Social Workers: Findings from a National Study. *Social Work*, 65(1), s. 55–63, <https://doi.org/10.1093/sw/swz046>.

MILLER, J. J., LEE, J. SHALASH, N., POKLEMBOVA, Z. 2020. Self-compassion among social workers. *Journal of Social Work*. 20(4), s. 448-462.

MILLER, S.H., LEE, J.J. 2013. A Self-Care Framework for Social Workers: Building a Strong Foundation for Practice. *Families in Society: the Journal of Contemporary Human Services*. 94(2):96-103.

MOORE, S., BLEDSOE, L., PERRY, A., ROBINSON, M. 2011. Social work students and self-care: A model assignment for teaching. *Journal of social work education*. 47(3), s. 545-553.

NAKUPI, L. 2020. Why organisational culture within social work is so important – As a social work student. *Professional Social Work magazine*. [online]. [2021-10-26]. Dostupné z: <https://www.basw.co.uk/resources/psw-magazine/psw-online/why-organisational-culture-within-social-work-so-important>.

- OGDEN, L.P., ROGERSON, CH. V. 2019. Positive social work education: results from a classroom trial. *Social Work Education*. 40. S. 1-15. DOI: 10.1080/02615479.2019.1704723.
- PATTERSON SILVER WOLF, D.A., DULMUS, C.N., MAGUIN, E., CRITALLI, M. 2014. Do organizational culture and climate matter for successful client outcomes? *Research on Social Work Practice*. 24(6), 670-675. https://openscholarship.wustl.edu/brown_facpubs/22/.
- PETERSON, H. 2016. *Self-care Curriculum in College Social Work Programs*. Retrieved from Sophia, the St. Catherine University repository website. [online]. [2021-09-26]. Dostupné z: https://sophia.stkate.edu/msw_papers/656.
- RAUDELIUNAITE, R., VOLFF, G. 2020. The causes of stress at work amongst social Workers. [online]. [2020-09-20]. Dostupné z: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2020/13/shsconf_shw2020_03004.pdf.
- SCARAMUZZINO, G., MARTINELL-BARFOED, E. 2021. Swedish social workers' experiences of technostress. *Nordic Social Work Research*. DOI: 10.1080/2156857X.2021.1951335.
- SCHAUFELI, W. 2006. The Balance of Give and Take: Toward a Social Exchange Model of Burnout. *Revue internationale de psychologie sociale*, 19, s.75-119. <https://doi.org/>.
- SMULLENS, S.K. 2015. Burnout and Self-Care in Social Work Burnout and Self-Care in Social Work. *A Guidebook for Students and Those in Mental Health and Related Professions*. NASW Press.
- STEEL, A. *10 qualities a happy social worker*. [online]. [2020-07-18]. Dostupné z: <https://mastersinpsychologyguide.com/articles/10-qualities-a-happy-social-worker/>.
- ŠIŇANSKÁ, K., KOČIŠOVÁ, A. 2017. Starostlivosť o seba v sociálnej práci ako inšpirácia pre vznikajúcu oblasť onkologickej sociálnej práce. *Sociální Práce*, 17(5), 52-68.
- TVRDÁ, Z. 2021. Co to je Firemní kultura a jak ji vybudovat od základů. [online]. [2020-09-05]. Dostupné z: <https://www.menseek.eu/co-to-je-firemni-kultura>.
- VLAICU, F.L., NEAGOE, A.ȚÎRU, L.G., OTOVESCU, A. 2019. The Organizational Culture of a Major Social Work Institution in Romania: A Sociological Analysis, *Sustainability*. 11(13), 1-18. <https://doi.org/10.3390/su11133587>.
- WEISS, L. 2020. Burnout From an Organizational Perspective. [online]. [2020-10-17]. Dostupné z: https://ssir.org/articles/entry/burnout_from_an_organizational_perspective-
- WHITTAKER, A., TAYLOR, B. 2017. Understanding Risk in Social Work. *Journal of Social Work Practice*, 31(4), 375-378, DOI: 10.1080/02650533.2017.1397612.
- WHITTAKER, A., TAYLOR, B. 2018. *Risk in Social Work Practice*. Current Issues Publisher: Routledge.
- WILBERFORCE, M. et al. 2014. Revisiting the Causes of Stress in Social Work: Sources of Job Demands, Control and Support in Personalised Adult Social Care. *The British Journal of Social Work*, 44(4), 812–830, <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcs166>.
- WINKER, G. 2015. *Care Revolution. Schritte in eine solidarische Gesellschaft*. Bielefeld.

Kontakt

PhDr. Pavla Kodymová, PhD. (pavla.kodymova@ff.cuni.cz)

Katedra sociální práce

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Praha

METODICKÉ USMERNENIA AKO ŠPECIFICKÝ SPÔSOB ROZVOJA PRAXE

METHODOLOGICAL GUIDELINES AS A SPECIFIC WAY OF DEVELOPMENT OF PRACTICE

Jana LEVICKÁ, Monika ORLÍKOVÁ

Abstrakt

Slovenská sociálna práca sa začala profesionalizovať v období formovania sa prvej Československej republiky. V literatúre publikovanej po roku 1990 je toto obdobie vývoja profesie u nás často považované za mimoriadne úspešnú éru rozvoja profesie. Romantizujúci pohľad na minulosť profesie negatívne ovplyvňuje aj súčasné chápanie samotnej profesie. Korekcia určitých skreslení, ku ktorým za ostatných tridsať rokov u nás prišlo si vyžaduje realizáciu historického skúmania, ktorého cieľom je objektivizácia poznania vzniku a rozvoja slovenskej sociálnej práce. Pre teoretické ukotvenie sme zvolili Weberovu teóriu byrokracie, ktorá najviac zodpovedá našej potrebe rekonštrukcie zrodu a rozvoja sociálnej práce. Dáta spracované v štúdiu sme získali prostredníctvom historického výskumu, predmetom ktorého boli špecifické archívne dokumenty z obdobia I. ČSR, a to inštrukcie, nariadenia a metodické pokyny zamerané na elimináciu chudoby a jej sociálnych následkov. Ide o ten druh archíválií, ktorým v kontexte sociálnej práce nebola venovaná pozornosť. Popri týchto informačných prameňoch sme získali informácie z odbornej dobovej a súčasnej literatúry zameranej na sociálnu prácu. Dáta, ktoré sa nám prostredníctvom archívneho bádania podarilo získať, poukazujú na neujasnené postavenie sociálnej práce v prvých dvoch dekádach minulého storočia na Slovensku. Nové informácie, ktoré sme získali v rámci realizovaného historického výskumu nám umožňujú lepšie porozumieť celkovému rozvoju profesie sociálna práca na Slovensku.

KLúčové slová: SOCIÁLNA PRÁCA. HISTÓRIA. TEÓRIA BYROKRACIE. CHUDOBA. SOCIÁLNA PEČLIVOSŤ.

Abstract

Slovak social work began to become more professional during the formation of the first Czechoslovak Republic. In the literature published after 1990, this period to develop of profession is often presented in our country as an extremely successful era to develop of profession. A romantic view of the past of the profession also negatively affects the current understanding of the profession itself. The correction of certain distortions that have occurred in the last thirty years in our country requires the implementation of historical research, the aim of which is to objectify knowledge of the origin and development of Slovak social work. We have chosen Weber's theory of bureaucracy for theoretical grounding, which is the most related to our need to reconstruct the birth and development of social work. We obtained the data processed in the study through historical research, the subject of which were specific archival documents from the period of the first Czechoslovak Republic, namely instructions, regulations and methodological instructions aimed at eliminating poverty and its social consequences. This is the kind of archival material that has not received attention in the context of social work. In addition to these information sources, we obtained information from professional period and contemporary literature focused on social work. The data that we managed to obtain through archival research point to the unclear position of social work in the first two decades of the last century in Slovakia. The new information that we obtained within the implemented historical research allows us to better understand the overall development of the social work profession in Slovakia.

Keywords: SOCIAL WORK. HISTORY. THEORY OF BUREAUCRACY. POVERTY. SOCIAL CARE.

1 AMBIVALENTNÝ VZŤAH ŠTÁTU A PROFESIE SOCIÁLNA PRÁCA

Účinky rozmanitosti profesie sú príčinou neustálych diskusií o jednotnosti, či roztrieštenosti sociálnej práce, ktoré najmä v prvej polovici 20. storočia viedli často k spochybňovaniu sociálnej práce ako profesie (Flexner, 1915). Paradoxne práve prílišná rozmanitosť sociálnej práce bola a aj v súčasnosti je motorom rozvoja profesie a hľadania možností adaptovať sa na neustále prebiehajúce dynamické procesy v spoločnosti.

Vysoké školy ponúkajúce pregraduálnu prípravu budúcim sociálnym pracovníkom dlhodobo riešia otázku, ako zostaviť študijné programy tak, aby čo najkvalitnejšie pripravili svojich absolventov na výkon ich budúcej praxe. Otázka tvorby študijného programu a naň naviazaného obsahu štúdia je vždy spojená s riešením jednej z najstarších dilem sociálnej práce, ktorou je polyvalencia versus špecializácia (Levická a kol., 2007; Levická, 2002; Balogová, 2006; Novotná, Schimmerlingová, 1992; Strieženec, 2001; Matoušek, 2007). Študijný program musí byť postavený tak, aby dokázal absolventov pripraviť na pestrú oblasť výkonu praktických kompetencií (Havrdová, 1999; Trevitihick, 2012). Diskusia o jadrových, respektíve esenciálnych zručnostiach sociálnych pracovníkov a pracovníčok je v profesii prítomná dlhodobo podobne, ako úvahy o tom, či pripraviť študijný program úzko zameraný na určitú oblasť praxe, alebo radšej pripraviť „generalistického“ odborníka. Prirodzene aj v tejto diskusii prevládajú rôzne názory (Hong, 2019; Sherr, Jones, 2019; Parker, 2010; Poulin, Matis, 2019).

Všeobecne existuje zhoda na tom, čo by malo tvoriť tzv. pevné jadro študijného programu v odbore sociálna práca. V sociálnej práci je toto jadro definované prostredníctvom profesionálnych kompetencií a zručností, ktoré majú byť výstupom z edukačného procesu. Jednotlivé vysoké školy budujú svoje študijné programy tak, aby obsahovali určitý percentuálny podiel z jadra (v tejto oblasti existujú výrazné lokálne rozdiely) a následne predmety, ktoré robia štúdium špecifické pre tú-ktorú školu. Tieto predmety sú v zhode so zameraním jednotlivých členov daného pedagogického pracoviska a tiež s celkovou misiou a víziou inštitúcie, ktorá vzdelanie ponúka. Na Slovensku v oblasti koncipovania študijných programov v odbore sociálna práca prevláda snaha o polyvalentný prístup k vzdelávaniu. Špecializované, užšie zamerané študijné programy sa u nás začali objavovať až v ostatnej dekáde. Oba prístupy však musia pripraviť svojich absolventov na skutočnosť, že praktický výkon sociálnej práce je do značnej miery ovplyvňovaný aktuálnou sociálno-politickou situáciou krajiny. Prepojenosť sociálnej práce so sociálno-politickou realitou krajiny je daná špecifickým vzťahom tejto profesie a štátu (Strieženec, 2005; Chambers, 1986). Štát chápe sociálnu prácu ako svoju predĺženú ruku na plnenie rôznych spoločenských záväzkov. Závislosť sociálnej práce na štáte nie je priamočiara, ale realizuje sa prostredníctvom legislatívnych noriem, ktoré ohraničujú pole pôsobenia sociálnych pracovníkov, určujú ich kompetencie a zodpovednosť a tiež stanovujú požiadavky na výkon konkrétnych pracovných pozícií spojených s odborom sociálna práca (Levická a kol., 2007), a to aj pre oblasť tzv. nezávislej sociálnej práce (zákon č. 219/2014 Z. z.). Jedným z cieľov pregraduálnej prípravy je umožniť študentom správne porozumieť tomuto ambivalentnému vzťahu, ktorý je striedavo popieraný a zdôrazňovaný. Porozumenie prepojeniu „verejného života“ so svetom práce a s individualizovaným svetom konkrétneho jedinca je predpokladom, že absolventi sociálnej práce dokážu vhodne intervenovať do životných situácií svojich klientov

(Levická J. a Levická K., 2015, Levická a kol. 2007). Z hľadiska vývoja profesie je možné sledovať striedanie sa období so silnejším a slabším vplyvom štátu na profesiu sociálna práca. Informácie potrebné pre poznanie a porozumenie vzťahu sociálnej práce so sociálno-politickou situáciou v krajine zachytávajú dejiny profesie, ktorým však nie je venovaná primeraná pozornosť. Michael Reisch (2019) v súvislosti s nedostatočným záujmom o poznávanie histórie sociálnej práce použil termín „stratená história sociálnej starostlivosti“, podľa Reischa je to výsledkom nezájmu sociálnych pracovníkov zaoberať sa príspevkom zástupcov marginalizovaných skupín, či jedincov, ktorých názory neboli v súlade s majoritným prúdom a pod. Nedostatočná historická kontextualizácia v príprave sociálnych pracovníkov prispieva k zjednodušenému nazeraniu na sociálne problémy, posilňuje vytváranie dichotomických schém v myslení študentov, čo oslabuje ich kritické myslenie potrebné pre hľadanie možností a budovanie profesijných koalícií pri riešení sociálnych problémov. Poznávanie „zabudnutých“ myšlienok, či názorov vzťahujúcich sa k sociálnej práci, môže súčasnej sociálnej práci poskytnúť nielen prehľad o epistemologickom vývoji tejto oblasti, ale môže prispieť k porozumeniu niektorých súčasných tendencií v profesii sociálna práca (Berringer, 2019). Na význam poznávania histórie v určitom teoretickom diskurze poukazuje aj Ratliff (2019), keď konštatuje, že ak sa chcú sociálni pracovníci podieľať na odstraňovaní nerovností v spoločnosti, potom je nevyhnutné zamerať pozornosť na poznávanie vlastnej histórie cez optiku moci, miesta a priestoru v zmysle Foucaultovej koncepcie heterotopie. K týmto argumentom hovoriacich v prospech posilnenia záujmu o výskum zameraný na poznávanie histórie sociálnej práce pridávame ešte jeden a to, že znalosť histórie profesie posilňuje aj profesijnú identitu sociálnych pracovníkov (Levická a kol., 2015).

Základným predpokladom, aby sa tematické okruhy z histórie sociálnej práce stali súčasťou pregraduálnej prípravy je osobná inklinácia niektorého pedagóga k skúmaniu dejín profesie a to hlavne na lokálnej úrovni. Možnosti poznávania histórie profesie sociálna práca sú u nás dobré. Existuje dostatok archívnych zdrojov, k dispozícii máme aj dobové časopisy so zameraním na odbor a tiež žijú sociálne pracovníčky a pracovníci, ktorí by mohli byť zdrojom zaujímavých informácií o činnosti v odbore sociálna práca na rôznych úrovniach.

Predmetom nášho záujmu sa stali **inštrukcie, nariadenia, či metodické pokyny**, ktoré sú vo výskume slovenskej sociálnej práce často opomínané. Práve tieto archívne zdroje označuje Rengasamy (In Trevithick, 2012) ako praktické teórie referujúce o tom, ako vykonávať sociálnu prácu. Navyše ide o zdroje, analýzou ktorých je možné odkrývať a porozumieť osobitnému vzťahu sociálnej práce a verejnej správy. Tomeš (2009) často poukazoval na úzky vzťah sociálnej správy, ktorou rozumel správu vecí verejných a sociálnej práce. Zachyteniu významných dejinných súvislostí tohto vzťahu venoval profesor Tomeš značné úsilie práve s oživením vzdelávania v oblasti sociálnej práce po roku 1990, čo bolo v ostrom kontraste so snahou viacerých českých a slovenských autorov budovať sociálnu prácu len v kontexte terapeutickú paradigmy a o niečo neskôr poradenskej paradigmy (Navrátil, 2001; Matoušek, 2007; Musil, 2004). Preferencia terapeuticko-poradenského prístupu pri obnove vysokoškolskej pregraduálnej prípravy sociálnych pracovníkov v Československu bola v podstatnej miere zapríčinená práve neznalosťou vlastnej histórie profesie, ktorú nahradili informácie z histórie sociálnej práce z anglo-saského prostredia (Levická a kol., 2015).

Ako sme už napísali, predmetom nášho výskumu sa stali inštrukcie, nariadenia alebo metodické postupy, ktoré vznikli počas obdobia prvej ČSR a ktoré v sebe obsahujú informácie významné pre porozumenie vývoja v oblasti sociálnej práce na lokálnej úrovni. Hoci pre historický výskum je typický jeho interpretatívny charakter, čo umožňuje výskumníkovi pracovať s historickými faktami tak, aby s ich použitím vytvoril

celistvý pohľad na určitý výsek dejín (Hendl, 2016), pre správne porozumenie nami sledovaného diania v oblasti sociálnej práce je potrebné aj teoretické ukotvenie realizovaného historického výskumu (Reich, 2019; Levická a kol., 2015; Berringer, 2004).

2 TEÓRIA BYROKRACIE AKO TEORETICKÝ RÁMEC

Za teoretický rámec pre našu štúdiu sme zvolili teóriu byrokracie od Maxa Webera, ktorá je dnes už pokladaná za čiastočne prekonanú, ale v čase formujúcej sa prvej Československej republiky bola rešpektovanou sociologickou teóriou. Weber (2009) pokladal byrokráciu za ideálne zorganizovaný proces smerujúci k vysokej efektívnosti. V rámci dosiahnutia predpokladanej efektivity preferoval pevne ukotvené hierarchické usporiadanie organizácie, so stabilnými líniami velenia a právomocí. Prísne hierarchické usporiadanie organizácie vyžaduje od zamestnancov organizácie poslušnosť a okamžitú reakciu na nariadenia nadriadenej štruktúry, podľa vopred stanovených postupov. Model Weberovej hierarchickej pyramídy má aj v súčasnosti svojich zástancov a s prvkami, ktoré táto teória priniesla do praxe sa vo veľkých organizáciách stretáme aj v súčasnosti. Ako konštatujú aj kritici Weberovej teórie, jej dominanciu a pretrvávanie v oblasti verejnej správy je možné objasniť skutočnosťou, že byrokracia v svojej podstate je spojená s úsilím o redukciu chaosu, ktoré začiatkom 20. storočia bolo prítomné vo verejnej správe, čo spolu so zavedením prísnych a kontrolovateľných pravidiel prispelo k obmedzeniu egoisticky orientovaných snáh zamestnancov verejnej správy (Merton, 2000; Giddens, 2013). Hlavnou formou interakcie v rámci byrokracie je písomný kontakt, to znamená, že byrokratické organizácie komunikujú prostredníctvom rôznych písomných oznámení, nariadení, zákazov, výmenou spisovej dokumentácie a pod. Písomná forma komunikácie je realizovaná aj medzi úradmi navzájom, ale aj vo vnútri úradu a tiež medzi úradom a občanom (Keller, 2007a,b; 2005). K atraktivite byrokracie nesporne prispela tiež skutočnosť, že hierarchizované pravidlá presne stanovujú kto a akou formou môže dávať príkazy, ktoré sú vynútiteľné a tiež stanovujú, ako je možné vynútiť plnenie týchto pravidiel, pričom jednotliví zamestnanci majú presne stanovenú svoju pôsobnosť a rozsah svojich kompetencií a zodpovedností a tiež sú určené osoby, ktorých náplňou je kontrola činnosti podriadených zamestnancov. Tieto pravidlá zvyšujú funkčnosť organizácie (Weber, 2009; Keller, 2005) a zároveň predpokladajú, že výkonom jednotlivých pracovných pozícií v oblasti verejnej správy budú poverovaní vzdelaní, odborne pripravení zamestnanci. Verejno-správne organizácie mali presne zadefinované vzdelanostné požiadavky na jednotlivé pracovné pozície.¹ Napriek nespornému prínosu, ktorý byrokracia priniesla do verejnej správy, prináša tiež vysoké riziko stereotypu a až rigidného dodržiavania pravidiel a postupov, čím sa

---

¹ Od zamestnancov verejnej správy sa v tomto období prirodzene nevyžadovalo vysokoškolské vzdelanie, ba na niektoré pozície nebola požadovaná ani maturita. Napriek tomu bolo na Slovensku problémom zabezpečiť dostatok kvalifikovanej pracovnej sily, pretože veľká časť detí na území dnešného Slovenska končila školu po absolvovaní prvých štyroch rokov, a to aj napriek tomu, že ešte v roku 1777 školská reforma (Ratio educationis) stanovila školskú dochádzku pre všetky deti vo veku od 6 do 12 rokov. V roku 1850 tzv. Thunovská školská reforma už nehovorí o odporúčaní, ale o povinnosti vzdelávať deti medzi 6- a 12. rokom. Napriek tomu sa toto nariadenie na Slovensku neplnilo. Preto pracovné miesta, na ktorých sa vyžadovalo vzdelanie obsadzovali Česi a Česičky. Neboli to len štátnozamestnanecké miesta na úradoch, ale aj napr. miesta učiteľov a učiteliek, miesta na železnici a pod.

stráca kritickosť v myslení a konaní zamestnancov vo verejnej správe a tiež schopnosť reflektovať špecifické potreby konkrétneho občana (Giddens, 2013; Merton, 2000; Keller, 2007a).

3 PRÍSTUP K RIEŠENIE SOCIÁLNYCH PROBLÉMOV V PRVEJ ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKE

Novovzniknutá republika musela postupne vybudovať všetky inštitúcie a organizácie potrebné pre riadenie štátu, upraviť platné legislatívne normy tak, aby neboli v závažnom rozpore na území Čiech, Moravy a Sliezska, Slovenska a Zakarpatskej Rusi. Tento proces sa mimoriadne citlivo dotýkal práve oblasti sociálnej pečlivosti, tento termín sa totiž vtedy používal namiesto slova starostlivosť². Legislatíva na spomínaných územiach sa líšila v dôsledku toho, že pred vznikom prvej ČSR patrili politicko-správne do iných častí Rakúsko-Uhorska. Pokým na Čechy, Moravu a Sliezska sa vzťahovala rakúska legislatíva a v týchto súčasťach aj usporiadanie verejno-správnych orgánov praxi platnej v Rakúsku, Slovensko a Zakarpatská Rus boli administratívnou súčasťou Uhorska.

Situáciu vo vnútri štátu komplikovali nielen rozdielne zákony, ale aj rozdielna sociálno-ekonomická situácia v Čechách a na Slovensku. Čechy, ktoré boli orientované viac na priemyselnú výrobu, boli ekonomicky prosperujúcejšou časťou mladej republiky ako agrárne zamerané Slovensko a Zakarpatská Rus. Rozdiely sa ešte zväčšili po vypuknutí veľkej hospodárskej krízy. Nezamestnanosť, ktorá bola na Slovensku vysoká ešte pred vypuknutím krízy, zasiahla v roku 1933 každého tretieho robotníka. Hospodárska kríza nepriniesla len rast nezamestnanosti, ale spôsobila pokles reálnych miezd robotníkov až o jednu tretinu. Problémy v domácej poľnohospodárskej výrobe spôsobili nedostatok poľnohospodárskej produkcie čo viedlo k zdraženiu všetkých potravín. Krach „veľkostatkov“, ktoré poskytovali prácu desaťtisícom poľnohospodárskych robotníkov znamenal, že takzvaní stáli poľnohospodársky robotníci s prácou prišli aj o strechu nad hlavou (Bartlová, 2008). Z politologického hľadiska je možné toto obdobie označiť ako turbulentné, plné zmien na politickej scéne, nepokojov, demonštrácií a pod. Z pohľadu sociálnej práce je ale vnímané ako obdobie veľkého boja proti nezamestnanosti a chudobe desiatok tisíc rodín, ktoré bojovali o prežitie. Zároveň ale išlo aj o obdobie, v ktorom sa postupne profesionalizoval výkon sociálnych pracovníkov. Snaha o budovanie profesie sociálna práca však prebiehala súčasne s budovaním nového štátu. Tento proces nesie výrazné prvky byrokraticky budovaného systému. Práve vďaka preferovanej písomnej komunikácii, tak typickej pre byrokratické organizácie, je možné na základe archívnych dokumentov zhodnotiť prínos písomného usmerňovania praxe pre rozvoj budúcej profesie sociálna práca.

---

² V prvých rokoch existencie ČSR pod vplyvom Masarykovej teórie o jednotnom československom národe, sa na Slovensku a Zakarpatskej Rusi začal povinne používať jazyk československý, čo v podstate znamenalo zavedenie češtiny. Niektoré termíny, najmä tie, ktoré obsahovali legislatívne predpisy, sa však používali ešte dlho po tom, čo Masarykova teória jedného československého národa stratila platnosť. Používanie českého jazyka, alebo aspoň niektorých českých termínov, v oficiálnej komunikácii na Slovensku udržiavalo aj množstvo Čechov, ktorí prišli na Slovensko pracovať a tiež fakt, že ČSR bola silno centralisticky riadená z Prahy. Takmer všetka oficiálna komunikácia tak na Slovensko prichádzala v českom jazyku.

Ťažkosti s ukotvením sa sociálnej práce ako profesie v slovenskom prostredí boli do istej miery spôsobené tiež prílišnou rozdrobenosťou verejnej a neverejnej chudobinskej pečlivosti (starostlivosti)³. Do verejnej pečlivosti patrili všetky činnosti vykonávané verejnosprávnymi orgánmi ako boli obce, mestá, krajské (zemské úrady) na Slovensku napr. aj župné úrady až po ministerské úrady, či vládne organizácie. Činnosť tejto pomerne širokej siete inštitúcií však bola spravovaná ako jedna byrokratická organizácia, ktorej kompetencie a zodpovednosti boli v zmysle Weberovej teórie jasne definované. Oproti tomu neverejná pečlivosť sa realizovala cez rôzne cirkevné, či nábožensky orientované organizácie⁴, aktivity československého červeného kríža, rôzne nadácie, podporné spolky, fundácie a pod.

Celá táto spleť sietí mala spoločný cieľ, a to prispieť k riešeniu náročnej životnej situácie predovšetkým tej časti obyvateľstva, ktorá bola v tom čase označovaná ako „*drobný ľud*“. Týmto termínom sa označovali drobní živnostníci, robotníci, nájomní pracovníci pracujúci v poľnohospodárstve a pod., teda všetci, ktorí mali nepostačujúci príjem za svoju prácu vzhľadom k potrebám svojich rodín, alebo boli ohrození stratou príjmu v dôsledku straty práce, neúrody atď. Ako sme už spomenuli, v Československu v prvých rokoch existovali dva rôzne právne poriadky, a to rakúsky poriadok a uhorský poriadok. Táto dichotómia zapríčinila, že nariadenia, ktoré boli prijímané pre elimináciu chudoby neboli vždy do dôsledkov premyslené, a preto ich bolo potrebné často dopĺňať, či upravovať. Napr. povinnosť obcí realizovať starostlivosť o chudobných, nemajetných príslušníkov svojej obce v sebe obsahovala o .i. aj vytváranie obecných chudinských fondov, finančné prostriedky v nich generované mali obce použiť v súlade s chudinskou pečlivosťou uloženou obciam. Kontrola nakladania s chudinskými fondami však nebola realizovaná pravidelne a ani celorepublikovo. Nebolo zriedkavosťou, že kontrola plnenia povinností chudinskej pečlivosti odhalila závažné nedostatky, ako o tom referuje Uznesenie Okresného úradu v Prešove, zo dňa 27. mája 1929 (OuPo, Inv. č. 218, šk. 43): „*Šetrenín konaným ohľadom chudinskej pečlivosti v obciach bolo zistené, že sa vydávajú na chudinské ciele len nepatrné čiastky ako čiastočné plnenie povinnej, verejnej chudinskej pečlivosti, a že osoby z chudinského fondu podporované bez kontroly sú ináč odkázané samé na seba alebo na verejnú dobročinnosť, obyvateľstvo obťažujúcu, takže podpora z chudinského fondu je príspevkom, ktorý vo skutočnosti je len prílepkom osôb na verejnú dobročinnosť odkázaných.*“

Práve pre neplnenie si povinností vyplývajúcich obciam z uložených nariadení v oblasti chudinskej pečlivosti bol v roku 1929 vydaný obežník, ktorým sa obciam odporúčalo fondy zrušiť, keďže neboli dostatočne využívané na pomoc chudobným. Na podporu tejto myšlienky sa uvádzalo, že okresný úrad prevezme starostlivosť o chudobných z týchto obcí na seba.

Okresný úrad v Prešove, preto v spomínanom Uznesení (OuPo, Inv. č. 218, šk. 43) obciam odporúča „*aby v záujme účelnosti chudinskej pečlivosti boli posilnené chudinské fondy z fondu zrušených. Uvažuje sa o otázke sústredenia chudinskej pečlivosti v okresnom sirotinci a v tom prípade bolo by uľahčené obciam, ktoré by svojich zárobku neschopných chudobných odovzdali do tohto chudobinca a na jeho sriadenie venovali chudinské fondy aj ročné pravidelné príspevky.*“

³ Chudobinskou pečlivosťou sa v I. ČSR označovala celková starostlivosť zameraná na tých jedincov a rodiny, ktoré nemajú dostatok prostriedkov potrebných na zabezpečenie nevyhnutnej obživy.

⁴ Napr. tzv. farská pečlivosť

Aj keď pomerne veľký počet obcí toto odporúčenie okresného úradu prijalo, našli sa aj obce ako napr. Singliar, Lačuov, Lipovce, Ovčie, Vicež, či Nem. Jakubovjany (výťahy z notárskych zápisníc, OúPo, inv. č. 218, šk. 43), ktoré sa rozhodli obecné fondy nezrušiť. Obce argumentovali, že ich potrebujú pre svojich obyvateľov a tiež poukázali na skutočnosť, že z peňazí uložených vo fondoch v banke majú tiež zaujímavý príjem v podobe úrokov. Predpokladáme, že na rozhodnutie spomínaných obcí mohla mať vplyv predchádzajúca skúsenosť niektorých obyvateľov z malých obcí, ktorí neúspešne žiadali o finančnú výpomoc práve z okresných prostriedkov. Za ďalší dôvod nezrušenia fondov pokladáme skutočnosť, že obciam nebola legislatívne zrušená povinnosť postarať sa o vlastných chudobných.

V kontexte Weberovej teórie byrokracie konštatujeme, že keďže Uznesenie Okresného úradu v Prešove malo len odporúčací charakter a nešlo teda o priamy rozkaz, vyhodnotili obce, že preto, aby mohli plniť povinnosti vyplývajúce im z legislatívy o chudobinskej pečlivosti, je v ich záujme, aby si peniaze uložené v banke nechali pre vlastné potreby. Zároveň z tohto stanoviska môžeme badať aj to, že vedenie týchto obcí pociťovalo zodpovednosť za obyvateľov dotknutých obcí.

V nasledujúcich rokoch sa situácia na Slovensku ešte viac vyostrila. Veľká hospodárska kríza najsilnejšie zasiahla Slovensko práve začiatkom 30. rokov minulého storočia. Verejné aj neverejné organizácie nedokázali zvládnuť narastajúci počet jednotlivcov a rodín, ktoré sa ocitli pod hranicou chudoby v dôsledku straty práce. Okrem globálnej hospodárskej krízy sa na prístupe k ľuďom odkázaným na pomoc podieľalo aj v tom čase akceptované teoretické poznanie viazané k sociálnej práci.

V sledovanom období bol človek (alebo rodina) zápasiaci so sociálnymi problémami chápaný ako sociálny prípad (Richmond, 1917; Krakešová, 1924). Ako objasňovali manželia Krakešovi (1934, s. 9) „*Technický pokrok a industrializace našeho života způsobily, že dnešní člověk má před sebou otevřeno tolik různých možností.*

A přece stále přibývá lidí, kteří ani jedinou z těchto mnoha možností nemohou zachytiti a pro sebe použiti. Přibývá sebevrahů, pesimistů, lidí bez existence, ztroskotanců.

Těmito lidí – sociálními případy – musí se společnost stále více zabývatí. Sociální práce se snaží pochopiti je a jim pomoci.“ Z citovaného textu jasne zaznieva výrazný odstup od ľudí, ktorým majú sociálni pracovníci pomáhať zvládať ich komplikované životné situácie. V tej istej práci pritom manželia Krakešovi odkazujú na Hillovej charakteristiku individuálnej sociálnej práce, ktorá je uvedená v práci *Homes of the London Poor* (1875), podľa ktorej úlohou individuálnej sociálnej práce je poznanie človeka. Toto poznanie nie je len zisťovaním jeho ekonomickej situácie v súvislosti so zisťovaním jeho odkázanosti na materiálnu pomoc, ale hlavnou úlohou je poznať jeho vnútorné vlastnosti a nedostatky, ktoré môžu byť príčinou jeho neschopnosti sa samostatne užiť. Hill sa osobne stretla s povrchným hodnotením jedincov aj celých rodín hľadajúcich pomoc, videla, že mnohí členovia charitatívnych organizácií sa nesnažia o skutočnú pomoc, ktorou podľa nej je vnútorná zmena človeka, respektíve rodiny. Práve pre časté nepochopenie tejto misie sociálnej práce Hill v svojej knihe obširne popísala, čo rozumie pod požiadavkou „poznať človeka“. Ako sa sama vyjadrila poznať človeka neznamená len vedieť, že ide o opilca, či prostitútku. Oveľa viac to znamená poznať a rozumieť jeho utrpeniu, jeho nádeje, históriu jeho života. Znamená to, vedieť akým pokušeniam podlieha, akú predstavu si o svojom živote vytvoril, alebo ako by sa zmenil jeho život, keby ho v pravý čas niekto povzbudil, čo by mohol dosiahnuť lepšou výchovou. Taktiež to znamená zistiť, ako je možné na takéhoto človeka zapôsobiť, aby začal so svojou premenou a ako ho následne viesť k tomu, aby dosiahol osobný úspech. Hill bola presvedčená, že pre prípadových

pracovníkov je oveľa dôležitejšie poznať sny a nádeje svojich klientov, ako sa zamerať len na odhaľovanie ich problémových vlastností.

Napriek pochybnostiam o účinnosti prípadovej sociálnej práce pri niektorých jednotlivcoch, či rodinách, bola Marie Krakešová-Došková hlboko presvedčená, že samotné poskytovanie materiálnej pomoci, bez trpezlivej práce, nemôže byť podstatou sociálnej práce.

Vnímaniu sociálneho prípadu/klienta ako neschopného jedinca, ktorý si vlastnou záhaľčivosťou zapríčinil všetky sociálne problémy s ktorými zápasil, zodpovedal nielen prístup sociálnych pracovníčok a pracovníkov, ale tiež prístup úradníkov, ktorí zastávali rôzne pozície v oblasti verejnej správy, vrátane polície. V spoločnosti pretrvávalo presvedčenie, že chudoba, hlad, nezamestnanosť atď. sú len dôsledkami neschopnosti jedinca, jeho lenivosti, alebo nedostatku potrebných charakterových vlastností. V súlade so všeobecne pretrvávajúcim presvedčením, že jednoduchý človek nie je schopný porozumieť komplikovanosti sveta (Krakeš, Krakešová-Došková, 1934), odborníci preferovali direktívny prístup k svojim klientom. Direktívny prístup bol všeobecne akceptovaný tiež v oficiálnej komunikácii, a to na všetkých úrovniach života spoločnosti. Písomný prejav medzi jednotlivými inštitúciami bol síce slušný, ale jednoznačne sa v ňom dá identifikovať línia, v ktorej bola komunikácia vedená (nadriadený-podriadený a naopak), čo umocňuje aj terminológia používaná ako v oficiálnej komunikácii, tak aj v dobových normách.

Veľká hospodárska kríza, ktorá zasiahla aj Slovensko, bola spôsobená mnohými externými faktormi, určite nebola zapríčinená lenivosťou či nezaujmom riešiť svoju životnú situáciu prácou. Hoci z ekonomických teórií bolo už vtedy všeobecne známe, že cesta z hospodárskej krízy vedie práve cez riešenie nezamestnanosti, vtedajšia vláda nevedela vytvoriť toľko pracovných príležitostí, aby mohla aspoň čiastočne znížiť stále stúpajúcu nezamestnanosť. Zvyšujúcu sa chudobu riešili *chlebové akcie*, *polievkové akcie*, *múkové akcie* a pod., počet ktorých sa však postupne znižoval, a to pre nedostatok potravín, čo bolo dôsledkom veľkej neúrody (Bartlová, 2008). Vláda preto opakovane organizovala stravovacie akcie, čo v praxi znamenalo pridelenie stravovacích poukážok na základe vopred zhotovených záznamov. Napriek tomu, tieto akcie neprebíhali vždy bez problémov, čo dokazuje komunikácia medzi Ministerstvom vnútra a zemskými a okresnými úradmi. Ako vyplýva z listu Prezídia Ministerstva vnútra zo dňa 27. januára 1932 (šk 8, I.č.200, ŠA Prešov), ktorým reaguje na výnos ministerstva sociálnej péče č. 2697/III/E/32 v súvislosti s inštrukciami k realizácii štátnej stravovacej akcie. Výnos bol datovaný 22. januára 1932 a štátna stravovacia akcia bola určená ľuďom nezamestnaným a obmedzene pracujúcim.⁵ List číslo 1510 s názvom „Inštrukcie“, ktoré Prezídium ministerstva vnútra, poslalo jednotlivým zemským prezidentom a prednostom okresných úradov, bol reakciou na sťažnosti, že štátna stravovacia akcia je zneužívaná, citujem: „na úkor skutočne potrebných a že poukážky byly namnoze vydávány osobám, ktoré podpory vôbec nepotrebovaly a jímž ani dle dosavadních instrukcí neměly býti vydávány podobné poukážky...“ (šk 8, I.č.200, ŠA Prešov).

Tento výsek listu poukazuje na skutočnosť, že samotné rezortné ministerstvá (Ministerstvo sociálnej péče aj Ministerstvo vnútra) si uvedomovali závažnosť sociálnej situácie ľudí bez práce, alebo ľudí, ktorí mali obmedzený pracovný pomer. Presidium ministerstva vnútra vydalo doplnok k predmetnému výnosu len 5 dní po jeho vydaní Ministerstvom sociálnej péče, čiže reagovalo bezodkladne na prvý podnet, či prvé podnety, ktoré obdržalo.

---

⁵ Termínom obmedzene pracujúci, či skôr omezeno pracujúci sa.

Predpokladáme, že rýchlosť reakcie na sťažnosti doručené Ministerstvu vnútra, bola ovplyvnená sťažnosťami na nesprávne a nespravodlivé rozdeľovanie stravovacích lístkov už z predchádzajúceho obdobia (viď napr. sťažnosť z okresu Nitra z roku 1931 29478—31135 šk. 209). Pozornosť, ktorú sťažnostiam Ministerstvo vnútra venovalo, bola ovplyvnená tiež skutočnosťou, že stravné lístky boli prostriedkom na redukciu hladu, ktorý bol sprievodným znakom dopadov veľkej hospodárskej krízy na Slovensko. Ministerstvo vnútra sa preto usilovalo okamžite reagovať na podnety prichádzajúce zdola, aby tak eliminovalo prípadné masové prejavy nespokojnosti obyvateľstva.

Z nášho pohľadu za zaujímavú pokladáme tiež skutočnosť, že jednotlivé ministerstvá mohli prijímať doplnky, či záväzné inštrukcie k normatívnym dokumentom iných ministerstiev, čo výrazne skracovalo dobu potrebnú na nápravu dotknutej normy, či konania nejakého orgánu. Direktívny prístup je citeľný aj z nasledovného textu: „*Přednostovi okresního úřadu samotnému jest nyní uložena péče o správnost stravovací akce, k'potud, že seznamy uchazečů obcemi sestavené budou v jednom vyhotovení dle nynejších směrnic předkládány okresnímu úřadu. Úkolom okresního úřadu mimo jiné tudíž dále bude, aby seznamy tyto za součinnosti okresního výboru, resp. jeho sociál ní nebo jiné komise, podrblol vždy řádne kontrole a se přesvědčil, že do seznamu pojaty byly osoby, které podmínám instrukce odpovídají...*“ (šk 8, I.č.200,ŠA Prešov).

Zároveň ale Prezídium ministerstva vnútra upozorňuje zemských prezidentov a prednostov okresných úradov, aby kontroly, ktoré budú v predmetnej veci vykonávať, realizovali vhodným spôsobom, teda spôsobom, ktorý by nevyvolával nespokojnosť kontrolovaných rodín. Táto požiadavka bola určená aj príslušníkom „četnických stanic“, ktorí sa mali na kontrolách tiež zúčastňovať. Zo záveru listu, kde je uvedené, že: „*Výnos tento budiž považován za „přísně důvěrný“ a nebudiž se v žádnem případě naň odvoláváno ani vůči podřízeným orgánům, ani vůči obcím. Oběžník na obce bud' omezen pouze na pokyn ve smyslu druhého odstavce tohto oběžníku. Orgány četnictva bud'tež instuovány ústně.*“ (šk 8, I.č.200,ŠA Prešov) je zřejmé, že Ministerstvo vnútra vnímalo celkovú situáciu v krajine viac z makroroviny, konkrétne z pohľadu riadenia štátu ako celku a len minimálne reflektovalo dopad situácie na konkrétne rodiny, či jednotlivcov.

Tomuto prístupu zodpovedalo aj množstvo finančných prostriedkov, ktoré boli v ČSR použité pre jednotlivé súčasti štátu, teda pre jednotlivé „země“. Ako príklad uvádzame v tabuľke 1 výšku skutočne vynaložených finančných prostriedkov za jednotlivé obdobia roka 1931 pre konkrétne časti ČSR. Obdobím sa myslel čas, kedy bola realizovaná konkrétna stravovacia akcia. Uvádzané finančné prostriedky boli použité na stravovacie akcie pre nezamestnaných a obmedzene pracujúcich, a tiež boli tieto financie vynaložené na mliečne akcie pre deti nezamestnaných alebo obmedzene pracujúcich.

Tabuľka 1: Príděl na stravovací akci v období VIII. -XIII. V jednotlivých zemích a v celém státě⁶
V tisících Kč
Období

Země	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	XIII.	celkem
Česká	8.540	7.865	8.030	6.500	6.185	6.350	43.470
Moravskoslezská	2.585	2.515	2.435	2.050	1.710	1.785	13.080
Slovenská	633	529	545	515	450	465	3.137
Podkarpatskoruská	95	-	-	-	-	-	95
Celkem	11.853	10.909	11.010	9.065	8.345	8.600	59.782

Zdroj: Upravené podľa: Z činnosti ministerstva sociální péče, 1931, s. 552

Z údajov v tabuľke je zrejماً veľká disproporcionalita finančných výdavkov použitých na zmiernenie dopadov hospodárskej krízy v českej a slovenskej časti republiky, a to aj pri zväžení faktu, že na území Slovenska a Zakarpatskej Rusi žilo v roku 1921⁷ len 3.581 405 ľudí z celkového počtu 13. 410 750 občanov ČSR. Počet obyvateľov sa medzi rokmi 1921-1931 zvyšoval v oboch častiach krajiny približne rovnako, takže pomer obyvateľstva v českej a slovenskej časti v tomto období je možné pokladať za stabilný. Ak si v tomto kontexte uvedomíme, že pre „české země“ bolo použitých 56. 550 tisíc československých korún a pre Slovensko spolu so Zakarpatskou Rusou len 3.232 tisíc korún, jasne vidíme regionálne rozdiely v prístupe pri zmiernovaní dopadov hospodárskej krízy.

Zamestnanci Ministerstva vnútra boli poverovaní nielen kontrolou realizácie stravovacej akcie, ale aj vyhotovením zoznamov osôb, ktorým vznikol nárok na stravovacie poukážky. Četníci, ktorí tieto zoznamy pripravovali sa presne držali inštrukcie pre ich vyhotovenie. Medzi podmienkami získania vyživovacieho príspevku bola **nemajetnosť, neexistencia príjmu a tiež podmienka, že dotyčný občan v danom roku odpracoval nepretržite tri mesiace**. Veríme, že nami vybrané záznamy zo správy zo dňa 16.12. 1933, ktorú vypracovala Četnická stanice Solivar, čís. 17 pre Zemské četnické veliteľství v Braislave (Zpráva, 1933; OuPo, inv. č. 223, šk. 57) dostatočne približia kritériá, podľa ktorých četníci pristupovali pri rozhodovaní o odkázanosti na vyživovací príspevok.

Ak išlo o človeka, ktorý spĺňal všetky podmienky, záznam bol veľmi strohý, ako v nasledovnom prípade. „Štefan Varga je úplně nemajetný, 60 roky starý bez jakých-koliv prostředků k výživě a je tudíž na vyživovací příspěvek odkázaný“ (Zpráva, 1933, OuPo, inv. č. 223, šk. 57). Podobne strohá informácia bola uvedená aj pri tých jednotlivcoch, ktorým nárok na príspevok z nejakých dôvodov nevznikol: „Andrej Šleif je úplně nemajetný avšak dle stávajících předpisů mu vyživovací příspěvek nenáleží, jelikož v předepsané lhůtě nepracoval nepřetržitě 3 měsíce“ (Zpráva, 1933, OuPo, inv. č. 223, šk. 57).

Pri hodnotení nároku na vyživovací príspevok však v zmysle pokynov četníci vyhodnocovali aj možnosti, ktoré dotyčný mohol využiť na riešenie svojej budúcej situácie. „Zikmund Suchar je nemajetný, bydlí u svého tchána Těšinského v Solné Báni, přiznání vyživovacího příspěvku však mu nedoporučuji, poněvadž pracoval celé léto avšak manželce nedal z výdělku ani halíře, tuto živí její otec a když přišel před nedávnem odněkud ze zaměstnání, místo co by měl dáti ženě a tchánovi nějaké peníze všechny je pobil. Peníze které

⁶ Uvedené obdobia boli nasledovné: **VIII.** -od 30.3.-26.4.1931, **IX.**- 27.4-24.5. 1931, **X.** 25.5.28-6.1931, **XI.** 29.6.- 2.8.1931, **XII.** 3.8. – 6-9- 1931, **XIII.** 7.9.- 11.10. 1931.

⁷ Použili sme údaje o počte obyvateľov ČSR z roku 1921, pretože spoľahlivé novšie údaje sme nemali k dispozícii.

během zaměstnání vydělal také všechny hned utratil a nestaral se na zimní dobu, kdy bude bez zaměstnání, aby měl nějaké úspory“ (Zpráva, 1933, OuPo, inv. č. 223, šk. 57).

Zaujímavé sú nasledovné dve stanoviská, ktoré sa zdanlivo viažu k tej istej situácii: mladý, slobodný muž je nútený žiť u svojho pracujúceho otca, ktorý má pravidelný mesačný príjem.

„Jan Bruger je sice nemajetný, avšak svobodný a žije u svého otce který je vaříčem ve státním solivaru s pevným měsíčním platem, proto poskytnutí vyživovacího příspěvku nemůže se doporučovati“ (Zpráva, 1933, OuPo, inv. č. 223, šk. 57).

„Jozef Budkovič je úplně nemajetný, svobodný, žije u svého otce, který je vaříčem ve státním solivaru, avšak tento má mimo něj ještě 3 úplně nezaopatřené děti, proto jeho měsíční plat mu na výživu všech nepostačuje, poněvadž je také hodně zadlužen a proto navrhuji aby mu byl vyživovací příspěvek přiznán“ (Zpráva, 1933, OuPo, inv. č. 223, šk. 57).

V kontexte súčasného poznania by sme konštatovali, že autor týchto správ disponoval sociálnou kompetenciou, ktorá predpokladá, že dokáže porozumieť hlbšiemu sociálnemu kontextu problémovej situácie klienta (Levická, 2007). V tomto prípade bolo zohľadnená skutočnosť, že otec Jozefa Budkoviča musí zabezpečiť výživu aj pre svoje ďalšie tri deti. Možno v rozpore so súčasným pohľadom na zadlžovanie rodín (ktoré je vnímané ako nezodpovedné správanie sa), v tejto správe je Budkovičova snaha splácať dlhy a užiť celú rodinu vnímaná ako jednoznačne pozitívna.

O tom, ako výkon verejnej služby ovplyvňovali predsudky svedčia nasledovné dva záznamy, ktoré sa týkajú Ludvíka Bandyho a Josefa Godla. *„Ludvík Bandy je cikán, který ani přes léto nikde nepracuje, jen sem tam občas u rolníků, žíví jej jeho žena, která denně chodí dům od domu v Solivaru a není tudíž odkázan na vyživovací příspěvek“ (Zpráva, 1933, OuPo, inv. č. 223, šk. 57).* Podobné stanovisko zaujali aj pri hodnotení situácie Josefa Godla *„je sice nemajetný, avšak cigán práce se štítící, který se živí většinou drobnými krádeži a žebrotou a není tudíž na vyživovací příspěvek odkázan“ (Zpráva, 1933, OuPo, inv. č. 223, šk. 57).*

Zarážajúce v týchto dvoch strohých hodnoteniach nie je ani tak negatívny prístup k Cigánom ako takým, ktorý bol všeobecne rozšírený. Prekvapivá je tolerancia drobných krádeží a žobrania ako spôsobu obstarávania výživy, pričom žobranie a krádeže boli pokladané za problematické aj z pohľadu práva. Ak teda človek za krádež mohol byť odsúdený na výkon trestu, je minimálne rozporuplné, že práve čelníci v svojej správe akceptujú toto správanie ako pre cigánov obvyklý spôsob obživy.

Vysvetlenie správania četníkov by sme mohli nájsť aj vo Weberovej teórii byrokracie, ktorá predpokladá, že každý zamestnanec verejnej správy plní úlohy, ktoré mu boli pridelené a vykonáva ich podľa presne stanovených pravidiel. Na túto skutočnosť nepriamo poukázal aj Kalab (1931, s. 50), keď sa vyjadril, že: *„Neboť sociální péče jest odvětvím veřejné správy, která snad ze všech odvětví potřebuje nejvíce pružnosti a možnosti individualisace. Veřejné orgány však i při nejlepších odborných znalostech a při největším zájmu o věc musí býti právě, jsouce orgány veřejnými, vázány určitými pravidly.“* Kalab patril k autorom, ktorí sa krátko po vzniku ČSR zaoberali vzťahom verejnej správy realizovanej štátom a dobrovoľnou sociálnou starostlivosťou. Jeho zhodnotenie situácie po vzniku novej republiky v mnohom pripomína súčasnú situáciu. *„Tak ani ty drobné a na místní potřeby zpravidla vypočtené organizace dobročinné nenacházejí dnes již mnoho ohlasu ve veřejnosti, ani velké organizace nestetkávají se se zájmem, jenž by byl úměrný velikosti úloh, jež podle svého programu na sebe vzaly. Nedivil bych se tedy, kdyby odpověď na otázku v nadpisu mé přednášky obsaženou, jaký jest poměr mezi dobrovolnou sociální péčí a veřejnou správou, vyzněla negativně asi v tom smyslu, že dobrovolná sociální péče je přežitkem z dob, jež neměly ještě smyslu pro*

sociálne úkoly verejnej správy, a že by bolo načase, aby nyní, když od veřejné správy tento smysl očekáváme, veřejná správa převzala ty úkoly, jež doposud neuspokojivě pokoušela se řešit dobrovolná péče sociální. Čili, že jediný myslitelný vztah mezi dobrovolnou sociální péčí a veřejnou správou jest, aby veřejná správa učinila dobrovolní sociální páči zbytečnou. Stručně vyjadřuje se tato myšlenka požadavkem, že sociální péče je věcí státu a ne soukromné činnosti dobrovolných organizací“ (Kalab, 1931, s. 48). Predstavu o tom, že štát sám prostredníctvom ním vytvorenej verejnej správy dokáže odstrániť všetky sociálne problémy, pokladal Kalab (1931, s. 48 - 49) za nerealistickú. „Mám zato, že v hesle „sociální péče je věcí státu“ je ještě aspoň stejně mnoho romantiky, jako v počínání lidí, kteří se domnívali, že jejich dobrá srdce stačí k tomu, aby splněny byly úkoly sociální péče.“

Paradoxne aj dnes, takmer po 100 rokoch je situácia v mnohom podobná. Narastajúce sociálne problémy, zväčšujúci sa počet obyvateľov Slovenska ohrozených chudobou, klesajúca miera solidarity a očakávania, že štát v rámci svojej sociálnej politiky vyrieši všetky sociálne problémy, ktorým musia čeliť jednotlivci a rodiny. Súčasnú skepsu posilňuje fakt, že veľká časť spoločnosti zažila predchádzajúce sociálno-politické usporiadanie, keď štát oficiálne prevzal na seba zodpovednosť za riešenie sociálnych problémov. Sociálna ostalgia spôsobuje, že s narastajúcimi sociálnymi problémami narastá u časti obyvateľstva očakávanie, že štát tie problémy vyrieši. Nejasné očakávania sa však transformovali do rétoriky ľudských práv, pričom veľakrát sa zabúda na vlastnú zodpovednosť riešenia svojej situácie.

Ďalším spoločným prvkom je neujasnená situácia sociálnej práce. Počas prvej Československej republiky sa u nás rozvíjal predovšetkým medicínsky model sociálnej práce, čo súviselo s aktivitami, ktoré v tejto oblasti na seba preberal Československý červený kríž. Práve v jeho pobočkách sa zamestnalo veľa absolventiek sociálnej práce, ktoré vykonávali svoju činnosť ako sociálno-zdravotnú starostlivosť. Časť sociálnych pracovníčok sa realizovala aj na pracoviskách okresnej sociálnej pečlivosti, ktorých agendou bola hlavne starostlivosť o deti a mládež. Práve táto oblasť praxe bola ovplyvnená sociálno-výchovnou terapiou Marie Krakešovej-Doškovej. Okresná sociálna pečlivosť vo svojich začiatkoch nebola štátnou organizáciou, ale patrila medzi dobrovoľnícke organizácie, ktoré podobne ako červený kríž sa rozšírili po celej krajine. Ostatné oblasti rozvíjajúcej sa profesie sociálna práca zostávali počas hospodárskej krízy v úzadí. Aj v súčasnosti sa na Slovensku realizuje sociálna práca v oblasti štátnej správy, samosprávy, v charitatívnych a iných dobrovoľníckych organizáciách, ako aj v organizáciách neverejných poskytovateľov pôsobiacich v oblasti sociálnych služieb a sociálnoprávnej ochrany. A podobne ako v prvej ČSR nie je možné hovoriť o tom, že by medzi všetkými týmito oblasťami praxe existovala koordinácia. Aj preto Kalabovu (1931) otázku, ako by mala byť organizovaná celá oblasť sociálnej pečlivosti, aby jej výsledok bol čo najefektívnejší, je možné pokladať za stále aktuálnu.

Pohľad na sociálne problémy spôsobené nezamestnanosťou a následnou chudobou z makroroviny, môže pri sledovaní dodržiavania štátom stanovených pravidiel, vyvolávať pocit akejsi všeobecnej spravodlivosti. Tento pohľad informuje čitateľa o realizovaných aktivitách a podmienkach, ktoré boli pre ich realizáciu stanovené. Tento prístup však neobsahuje rovinu subjektívneho zasiahnutia, osobného prežívania konkrétneho človeka, ktorý všeobecnú spravodlivosť môže viac vnímať ako ľudskú necitlivosť.

O necitlivosti prístupu k individuálnym ľudským osudom svedčí aj korešpondencia medzi 20 ročnou hluchonemou Máriou Lengyelovou, ktorá požiadala prezidenta republiky T. G. Masaryka pri príležitosti jeho 82. narodenín o milodar (OúPO, i.č. 206, šk. 8). Kancelária prezidenta žiadosť odstúpila prednostovi okresného úradu v Prešove, keďže žiadateľka žila s matkou a celou rodinou v Solivare. Zároveň kancelária požiadala

o prešetrenie situácie menovanej a o jej poučenie. Tiež prednostovi okresného úradu v Prešove oznámila, že: „*Z peněz páně prezidentových mohlo by býti žadatelce pomoženo jen tehdy, kdyby tamní úřad uznal případ za mimořádného zřetele hodný*“ (List z prezidentskej kancelárie, 1932 OúPO, i.č. 206, šk. 8).

Okresný úrad v Prešove postúpil žiadosť na četnícku stanicu v Solivare. Četníci posúdili situáciu v rodine matky žiadateľky - vdovy Jozefíny Lengyelovej, ktorá sa okrem hluchonemej dcéry Márie starala o ďalších 7 detí vo veku od 7 do 23 rokov. Jediným príjmom celej rodiny bola penzia vdovy v sume 918 Kč mesačne. Podľa stanoviska četníckej stanice, môže vdova Jozefína Lengyelová „pri šetrnosti“ z penzie ľahko vyžiť. Zároveň v liste informujú okresný úrad v Prešove, že: „*Žadatelka Marie Lengyelová, resp. její matka byly ve smyslu nařízení vyrozuměny a poučeny, aby se podruhé podobný případ neopakoval*“.

Udělení nějaké podpory se v žádnem případě nedoporučuje“ (List veliteľa četnickej stanice v Solivare, 1932, OúPO, i.č. 206, šk. 8).

Pre četníkov bolo zistenie, že vdova Jozefína Lengyelová má pravidelný príjem – vdovskú penziu dostatočným argumentom na prijatie rozhodnutia, že táto rodina nepotrebuje žiaden milodar, o ktorý prosila mladá hluchonemá dcéra Mária. Samotná prezidentská kancelária neodmietla síce vyhovieť jej prosbe, ale ponechala rozhodnutie na úrady v mieste trvalého bydliska žiadateľky. Takýto prístup kancelárie zabezpečil, že pre posúdenie situácie konkrétneho žiadateľa bude zabezpečený dostatok faktov. Miestne úrady zároveň pri prešetrovaní situácie rodinu Lengyelových poučili o nevhodnosti ich konania (*byly ve smyslu nařízení vyrozuměny a poučeny, aby se podruhé podobný případ neopakoval*), čím im vlastne zobrali nádej na akúkoľvek dôstojnú možnosť aspoň čiastočného zlepšenia ich situácie.

Z dnešného pohľadu sa nám takéto konanie môže javiť ako vysoko necitlivé. Treba si však uvedomiť, že nielen všeobecná mienka, ale aj vedecké teórie, a to vrátane teórií sociálnej práce prezentovali *sociálne prípady* ako tých jedincov, ktorí si svoju situáciu zavinili sami. Samotní pomáhajúci profesionáli pochybovali o tom, či a do akej miery je vhodné týmto ľuďom pomáhať. S odmietaním štátnej intervencie voči chudobným sme sa stretli už v predchádzajúcich storočiach. Okrem iných tento názor zastávala aj Octávia Hill (1875), podľa ktorej by takéto pomoc podporovala lenivosť tých, ktorým by bola poskytnutá. Na nebezpečnosť poskytovania pomoci bez osobného pričinenia odkázanej osoby poukázali aj Krakeš a Krakešová-Došková (1934, s. 104): „*Z těchto důvodů nutno doznati, že spolky ty, ač do jisté míry nouzi zmírňují, přece nepronikají k příčinám, pomoc, jež mohou dáti, je rychle strávená, nouze se dostavuje znovu a nutí k opětovné žádosti o podporu*“.

Většina dobročinných lidí podceňuje nebezpečí návyku žádati o pomoc, který se tak snadno dostavuje při opětně se vracející nouzi“.

Napriek tomu, že Octávia Hill (1875) bola hlboko presvedčená, že ľudia si musia vlastným pričinením zlepšiť svoje životné podmienky, inak sa rýchlo vrátia späť k predchádzajúcemu, amorálnemu spôsobu života, bola to práve ona, ktorá sa usilovala o správne pochopenie a rozšírenie prípadovej sociálnej práce. Osobnú angažovanosť v oblasti pomoci najchudobnejším obyvateľom Londýna spojila s budovaním primeraného bývania a hľadaním práce. Bývanie, práca a kontrola tvoria základné piliere Hillovej teórie prípadovej sociálnej práce. V jej práci sa nestretne s pochybovaním o tom, či má zmysel pomáhať sociálnym prípadom. Viera v zmysel a prínos prípadovej sociálnej práce, ktorú je možné nájsť u O. Hill môže prameniť z jej realistického, neromantického prístupu k práci so sociálnymi prípadmi. Hill si uvedomovala, že nie je možné pomôcť a zachrániť každého stroskotanca, a preto sa sústredila na tých jedincov a rodiny, ktorí mali o pomoc skutočný záujem.

Pochybnosti o tom, či je možné týmto ľudským troskám trvalo pomôcť, nájdeme

napr. u manželov Krakešových. „*Jest vůbec možno trvale pomoci těm jednotlivcům a rodinám, kteří nemají dosti sil, aby sami z nesnází, v nichž se ocitli, vybědli? Jest v silách člověka, aby pomohl lidem, povalujícím se ve špíně a uvyklým žití na nejnižších stupních lidské společnosti, kteří se ničemu nenaučili, kteří se životem protloukají bez plánu, lenochům a povalečům, dobrákům a hlupákům, zledějům ze zvyku, prostitutkám, žebrákům a žebračkám s vypůjčenými dětmi a pijákům?*“ (Krakeš, Krakešová-Došková, 1934, s. 47).

Napriek skepse skrytej v týchto slovách bola to práve Krakešová-Došková, ktorá v bývalom Československu presadzovala potrebu individuálnej sociálnej práce, ktorá je budovaná na dobrej teoretickej pripravenosti sociálnych pracovníkov a hĺbkovom poznaní sociálneho prípadu a na rozšírení prípadovej práce o výchovné pôsobenie, prostredníctvom ktorého je možné dosahovať zmeny v správaní sociálneho prípadu.

ZÁVER

Chudoba a z nej vyplývajúce sociálne problémy boli charakteristické pre väčšinu obyvateľov súčasného Slovenska ešte počas jeho existencie v rámci Uhorska. Od vzniku nového spoločného štátu Čechov a Slovákov, preto Slováci očakávali nielen odstránenie národnostného útlaku, ale aj výrazné zlepšenie každodenného života. Žiaľ nová republika mala len jedno desaťročie na vybudovanie inštitúcií, organizácií, legislatívy, školstva atď. potrebných pre úspešné fungovanie štátu a potom aj ČSR zasiahla svetová hospodárska kríza.

Napriek nepriaznivým sociálno-ekonomickým podmienkam aj na Slovensku postupne prebiehala transformácia charitatívnej práce, či dobrovoľníctva na profesionálne vykonávanú odbornú činnosť sociálnych pracovníčok a pracovníkov. Ako písal Kalab (1931) na riešení sociálnych problémov, predovšetkým chudoby sa popri sebe podieľali tri subjekty, ktorých činnosť však nebola nijako koordinovaná, a preto niekto dostal pomoc opakovane a aj naviac ako skutočne potreboval a inému sa žiadnej pomoci nedostalo.

Hoci profesijne orientované vzdelávanie vzniklo v ČSR takmer so vznikom republiky, oblasť verejnej správy nebola dostatočne pripravená na prijatie sociálnych pracovníčok do svojich radov, a preto našli uplatnenie skôr v charitatívnych a dobrovoľníckych organizáciách, ako v budujúcej sa štátnej správe. Finančná náročnosť celej stravovacej akcie, ako aj nedostatok potravín neumožňovali, aby štát podporil všetkých, ktorí by takúto pomoc potrebovali, čo v praxi znamenalo, že pomerne veľká skupina zostala bez pomoci. Nedostatok vytvoril priestor pre korupciu a nezákonné pridelovanie pomoci, čo situáciu ešte zhoršovalo. Najvýznamnejšími úlohami v súvislosti s elimináciou chudoby neboli poverené sociálne pracovníčky, ale čelníci, a to práve pre predpoklad, že čelníci nebudú ľutovať žiadneho chudobného, a preto bude ich hodnotenie postupovať podľa pravidiel daných štátom. Preferencia čelníctva pri realizácii štátom organizovanej pomoci vyplývala z faktu, že štát vnímal riešenie chudoby a hladu ako politicky nežiaducu situáciu, ktorá je natoľko výbušná, že by mohla vyvolať masívne nepokoje. V kontexte Weberovej teórie byrokracie (2009) si štát pre jej elimináciu zvolil tú svoju súčasť, ktorú mal overenú ako výkonnú a lojálnu. Len čelníctvu konkrétne veleniu čelníctva, bolo možné zveriť prešetrenie žalôb na nespravodlivé pridelovanie stravných lístkov. Navyše celé preverenie muselo prebiehať v maximálne možnom utajení, aby nebola naštrbená dôvera v štát a jeho aparát. Tieto úlohy nemohli byť zverené sociálnym pracovníčkam, ktoré opakovane prezentovali svoje presvedčenie o tom, že pomáhať treba ako výchovne, tak i materiálne. Ich skúsenosti z charitatívnych organizácií potvrdzovali, že častokrát musí byť poskytnutá najskôr nejaká konkrétna

materiálna pomoc a až potom je možné začať s realizáciou prípadovej sociálnej práce. A navyše vo verejnom priestore často prezentovali požiadavku o potrebe individuálneho prístupu spojeného s pravdivosťou a otvorenosťou voči svojim sociálnym prípadom. Sociálne pracovníčky z pohľadu štátu neboli dostatočne vhodné na nekompromisné uplatňovanie tvrdých, štátom stanovených pravidiel pre posúdenie odkázanosti na pomoc.

Na riešení chudoby a s ňou spojených sociálnych problémov sa podieľali v rámci prípadovej sociálnej práce realizovanej v dobrovoľníckych a charitatívnych organizáciách, čo síce zodpovedalo tvrdeniu, že: „sociální práce individuální není všelékem. Stará se výhradně o jednotlivé sociální případy. Neodstraňuje ani nezmenšuje hospodářské a sociální nedostatky platného sociálního řádu. Je sice závislá na tom, že tyto celkové poměry se utvářejí, neboť s rostoucí bídou a nedostatkem přibývá i osob závislých na sociální péči, avšak zároveň je na těchto celkových poměrech nezávislá potud, že sociální případy vznikají i v poměrech příznivých“ (Krakeš, Krakešová-Došková, 1934, s. 12).

Možno práve v tej poslednej vete sa skrýva presvedčenie reprezentantov sociálnej práce, ktorí nastúpili po novembri 1989, že sociálna práca je na štáte nezávislou profesiou. Paradigma nezávislosti sociálnej práce bola jedným z dôvodov, že sa v rámci pregraduálnej prípravy sociálnych pracovníkov nevytvoril dostatočný priestor pre zakomponovanie kritickej sociálnej práce do spomínaného pevného jadra kurikula sociálnej práce. Tvrdenia o nezávislosti profesie sa opierali o niekoľko známych literárnych zdrojov, pričom nezobrali do úvahy historické súvislosti vývoja profesie v československom prostredí. Pre správne porozumenie lokálneho vývoja profesie sociálna práca pokladáme za nevyhnutné realizovať ďalší historicky zameraný výskum, predmetom ktorého musia byť primárne zdroje nachádzajúce sa v našich archívoch.

POĎAKOVANIE

Tento príspevok bol vypracovaný v rámci projektu KEGA 009 UCM -4/2021 Dejiny slovenskej sociálnej práce.

POUŽITÉ ZDROJE

BALOGOVIÁ, B. 2006. *Úvod do sociálnej práce pre sociálnu a charitatívnu službu*. Prešov : PbF PU, ISBN 80-8068-504-5.

BARTLOVÁ, A. 2008. Slovensko v prelomovom období rokov 1929-1935. [online]. *Historický zborník Martin*, MS 2008, 18(1):74-102, ISSN:1335-8723 [2021-9-13] Dostupné na: <https://matica.sk/hospodarska-kriza-na-slovensku/>.

BERRINGER, K. R. 2019. Re-examining Epistemological Debates in Social Work through American Pragmatism. [online]. *Social Service Review*. 93 (4): 608–39. [2021-9-13]. Dostupné na: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/706255>.

FLEXNER, A. 1915. Is Social Work a Profession? 576–90 in *Proceedings of the National Conference on Charities and Corrections*. Chicago: Hildmann. [online]. Dostupné na: <https://socialwelfare.library.vcu.edu/social-work/is-social-work-a-profession-1915/>.

GIDDENS, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, ISBN 978-80-2570-80-7.

HAVRDOVÁ, Z. 1999. *Kompetence v praxi sociální práce*. Praha : Osmium. ISBN 80-90208 18-5.

- HILL, O. 1875. *Homes of the London Poor*. New York : State Charities Aid Association.
- HONG, G. 2019. *Essential Social Work Skills*. San Diego : Cognella, Inc. ISBN 1516580028.
- CHAMBERS, C. A. 1986. Women in the Creation of the Profession of Social Work. [online]. *Social Service Review*, 60(1), 1–33. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/30011832>.
- KALAB, J. 1931. Dobrovolní sociální péče a veřejná správa. [online]. 1931. *Sociální revue*. XII., s. 48 - 59. Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce, č. inv. 5.031, č. 495-XII. [2021-11-13]. Dostupné na: <https://books.google.sk/books?id=lotQJs4rNn4C&pg=PA552&lpg=PA552&dq=omezene+pracuj%C3%ADc%C3%AD&source=bl&ots=kMQVgVFIud&sig=ACfU3U0YGTvzVV50NvblVCeaTp#v=onepage&q=omezene%20pracuj%C3%ADc%C3%AD&f=false>.
- KELLER, J. 2005. *Dějiny klasické sociologie*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2004, 529 s. ISBN 978-80-86429-52-6.
- KELLER, J. 2007a. *Sociologie organizace a byrokracie*. SLON: 80-86429-74-1
- KELLER, J. 2007b. *Nedomyšlená společnost*. Praha: SLON , ISBN: 80-85765-41-1
- KRAKEŠOVÁ, M. 1924. *Individuální sociálně-zdravotní péče*. Zprávy Československého Červeného kříže, č. 3.
- KRAKEŠ, J., KRAKEŠOVÁ-DOŠKOVÁ, M. 1934. *Sociální případ*. Praha : Organizace sociálních pracovníků.
- LEVICKÁ, J. 1999. *Náčrt dejín sociálnej práce*. Trnava : SAP, ISBN 80-88908-29-9.
- LEVICKÁ, J. 2002. *Teoretické aspekty sociálnej práce*. Trnava : Trnavská univerzita. ISBN 80-89074-39-1.
- LEVICKÁ, J. a kol. 2015. *Identita slovenskej sociálnej práce*. Trnava : [Bratislava] : Typi Universitatis Tyrnaviensis ; Veda, 2015. ISBN 978-80-80828-72-1.
- LEVICKÁ, J. a kol. 2007. *Sociálna práca I*. Trnava : Oliva, ISBN 978-80-96945-42-9.
- LEVICKÁ, J., LEVICKÁ, K. 2015. *Prípadová sociálna práca – zrod a rozvoj*. Hradec Králové : Gaudeamus. ISBN: 978-80-7435-574-3.
- LIST Prezídia Ministerstva vnútra zo dňa 27. januára 1932, Prešov : Štátny archív: šk. 8, I.č.200.
- LIST z prezidentskej kancelárie, 1932 , Prešov: Štátny archív: OúPO, i.č. 206, šk. 8.
- LIST veliteľa četnickej stanice v Solivare, 1932, Prešov : Štátny archív: OúPO, i.č. 206, šk. 8.
- MATOUŠEK, O. a kol. 2007. *Základy sociální práce*. Praha : Portál, ISBN: 80-7367-331-4
- MERTON, R.K. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: SLON, ISBN: 80-85850-92-3
- MUSIL, L. 2004. *Ráda bych Vám pomohla, ale...“*. *Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno : Marek Zeman, ISBN 80-903070-1-9.
- NAVRÁTIL, P. 2001. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, ISBN: 80-903070-0-0.
- NOVOTNÁ, V., SCHIMMERLINGOVÁ, V. 1992. *Sociální práce: její vývoj a metodické postupy*. Praha: Karolinum , ISBN 80-7066-483-5.
- PARKER, J. 2010. *Effective Practice Learning in Social Work* SAGE Publications Ltd, ISBN10 1844452530.
- POULIN, J., MATIS, S. 2019. *Social Work Practice: A Competency Based Approach*. Springer, ISBN-10: 00826178529.
- RATLIFF, G. A. 2019. Social Work, Place, and Power: Applying Heterotopian Principles to the Social Topology of Social Work. [online]. *Social Service Review* 93 (4): 640–77. [2021-10-02]Dostupné na: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/706808>.

REISCH, M. 2019. Lessons form Social Work's History a Tumultuous Era. [online] *Social Service Rview*, 93(4): 581-607, [2021-11-20] Dostupné na: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/706741>.

RICHMOND, M. 1917. *Social diagnosis*. New York: Russel Sage Foundation.

SHERR, M.E., JONES, J. M. 2019. *Introduction to Competence-Based Social Work : The Profession of Caring, Knowing, and Serving*. Oxford: Osforf University Press Inc., ISBN10 0190923032.

STRIEŽENEC, Š. 2001. *Úvod do sociálnej práce*. Trnava: Vydavateľstvo AD, ISBN: 80-9675-896-9.

STRIEŽENEC, Š. 2005. *Teória a metodológia sociálnej práce: vybrané problémy*. Ostrava: Boskovice, ISBN 807326076X.

TOMEŠ, I. a kol. 2009. *Sociální správa. Úvod do teorie a praxe*. Praha : Portál, ISBN 978-80-7367-483-0.

TREVITHICK,P. 2012. *Social work skills and practice handbook*. Buckingham : Open University Press. ISBN 0-335-23807-6.

USNESENIE okresného výboru okresu prešovského, číslo 22705/1928. Prešov : Štátny archív, OúPo, inv. č. 218, šk. 43.

VÝŤAHY z notárskych zápisníc, január 1929, Prešov: Štátny archív, OúPo, inv. č. 218, šk. 43.

WEBER, M. 2009. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha : OIKOYMENH. ISBN 9788072983896.

ZÁKON č. 219/2014 7.z. o sociálnej práci a o podmienkach na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnych vecí a rodiny a o zmene a doplnení niektorých zákonov v aktuálnom znení.

Z ČINNOSTI ministerstva sociální péče. Náklady provádění zákona o státním příspěvku k podpoře nezaměstnaných. [online].1931. *Sociální revue*, XII., s. 550-555. Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce, č. inv. 5.031, č. 495-XII. [2021-11-11]. Dostupné na: <https://books.google.sk/books?id=lotQJs4rNn4C&pg=PA552&lpg=PA552&dq=omezene+pracuj%C3%ADc%C3%AD&source=bl&ots=kMQVgVFUd&sig=ACfU3U0YGTvzVV50NvblVCeaTp#v=onepage&q=omezene%20pracuj%C3%ADc%C3%AD&f=false>.

ZPRÁVA – Štátní stravovací akce – podání zprávy. 16.12.1933. Četnická stanice Solivar, čís. 17 Prešov : Štátny archív: OuPo, inv. č. 223, šk. 57.

ŽIADOSŤ Márie Lengyelovej, adresovaná prezidentovi ČSR. Prešov : Štátny archív: OúPO, i.č. 206, šk. 8.

ŽIADOSŤ Okresného úradu v Prešove, zo dňa 20.IX.1933, Prešov : Štátny archív: OúPO inv.č. 222, šk.56.

ŽIADOSŤ Okresného úradu v Prešove, 1925, Prešov: Štátny archív : OúPO inv.č. 216, šk. 37.

Kontakt

Prof. PhDr. Mgr. Jana Levická, PhD. (jana.levicka@ucm.sk)

PaedDr. Monika Orliková, PhD. (monika.orlikova@ucm.sk)

Katedra sociálnych služieb a poradenstva

FSV UCM v Trnave

Bučianska 4/A, Trnava, 917 01

ENVIRONMENTÁLNA SOCIÁLNA PRÁCA – VÝZVA PRE SLOVENSKÚ SOCIÁLNU PRÁCU

ENVIRONMENTAL SOCIAL WORK – CHALLENGE FOR SLOVAK SOCIAL WORK

Jana LEVICKÁ, Michaela VACEKOVÁ

Abstrakt

Význam vplyvu prostredia na každodenný život jedincov a rodín je predmetom vedeckého záujmu v sociálnej práci prakticky od začiatku formovania profesie. V priebehu času prirodzene prichádza k zmene chápania samotného pojmu prostredie klienta. Obsah pojmu sa postupne rozširuje, až napokon v 20. storočí absorbuje aj životné prostredie ako celok. Nárast záujmu o problematiku životného prostredia je spojený s dôsledkami globálneho otepľovania, ktoré sa spájajú s lokálnymi klimatickými krízami. Cieľom príspevku, ktorý má charakter teoretickej štúdie, je predstaviť základné tézy environmentálnej sociálnej práce, ktorá je v súčasnosti chápaná ako nové pole sociálnej práce a načrtnúť možnosti jej etablovania v slovenskom prostredí.

KLúčové slová: ENVIRONMENTÁLNA SOCIÁLNA PRÁCA. ŽIVOTNÉ PROSTREDIE. SLOVENSKÁ SOCIÁLNA PRÁCA. TEORETICKÁ ŠTÚDIA.

Abstract

The importance of the impact of the environment on the daily life of individuals and families has been the subject of scientific interest in social work practically since the beginning of the formation of the profession. Over time, the understanding of the concept of the client's environment changes. The content of the term gradually expands, until finally in the 20th century it absorbs the environment as a whole. The growing interest in environmental issues is linked to the consequences of global warming, which are linked with local climate crises. The aim of the contribution, which has the character of a theoretical study, is to present the basic theses of environmental social work, which is currently understood as a new field of social work and to outline the possibilities of its establishment in the Slovak environment.

Keywords: ENVIRONMENTAL SOCIAL WORK. ENVIRONMENT. SLOVAK SOCIAL WORK. THEORETICAL STUDY.

ÚVOD

Vo verejnosti je sociálna práca vnímaná ako pomáhajúca profesia fokusovaná na intervencie prinášajúce zlepšenie kvality každodenného života svojich klientov. Menej je reflektovaná jej orientácia na životné prostredie, a to aj napriek tomu, že na význam prostredia poukazovala sociálna práca už od začiatku 20. storočia (Richmond, 1917; Addams, 1910; Krakeš a Krakešová-Došková, 1934). S väčšou intenzitou zarezovalo prostredie ako objekt sociálnej práce v 70. rokoch minulého storočia, kedy sa v sociálnej práci definitívne presadil ekosociálny prístup, ktorý nasmeroval záujem sociálnych pracovníkov na výskum interakcií prebiehajúcich medzi klientom a jeho prostredím (Stepney, Ford, 1998; Gordon, 1969). Pod vplyvom tohto prístupu bola v sociálnej práci akceptovaná paradigma osoba:prostredie / person:environment (Germain, Gitterman, 2011), ktorá je založená na transdisciplinárnom prístupe budovania teórie sociálnej práce. Teoretická báza

profesie bola doplnená nielen prvkami systémového prístupu, ale aj niektorými poznatkami z ekológie a biológie (Germain, 1973). Následne sa sociálna práca zamerala na skúmanie vplyvu sociálneho prostredia na sociálne fungovanie jedincov, rodín a komunít (Bartlett, 1970). V teoretickej rovine sa ekosociálny prístup premietol aj do prijatia nových úloh a cieľov sociálnej práce. Ako uvádzajú Ornellas et al. (2018, s. 224), hlavným cieľom sociálnej práce sa stala podpora „sociálnej zmeny a rozvoja, sociálnej súdržnosti a posilnenia a oslobodenia ľudí“. V tomto zmysle je profesionálna prax sociálnej práce rozvíjaná na báze holistickej perspektívy, ktorá sa zameriava na viacnásobné transakcie medzi ľuďmi a ich sociálnym a biofyzikálnym prostredím (Kondrat, 2013; Hare, 2004; Gray, Coates, 2015; Harris, Boddy, 2017; Besthorn, 2003). Napriek veľkému počtu autorov usilujúcich sa o presadenie ekosociálnych princípov ako základov sociálnej práce nebolo „fyzické“ prostredie predmetom záujmu sociálnych pracovníkov. Ako píše autori Besthorn (2003); Gray, Coates (2015) biofyzikálne prostredie bolo v rámci sociálnej práce zúžené len na sociálne prostredie. K zmene prišlo v 90. rokoch minulého storočia, kedy sa postupne začalo formovať nové pole sociálnej práce nazývané *environmentálna sociálna práca*. V rámci rozšíreného chápania paradigmy „osoba:prostredie“, sa sociálna práca začala zaoberať aj prírodným a tzv. vybudovaným prostredím (Dominelli, 2012; Gray et al., 2013; McKinnon, 2008).

V rámci environmentálnej sociálnej práce sa nachádzajú viaceré prúdy, ako napr. ekologická sociálna práca / ecosocial work (Matthies et al., 2000) alebo zelená sociálna práca / green social work (Dominelli, 2012) a pod. Ekologická sociálna práca pracuje s chápaním zdravého životného prostredia ako ľudského práva. V tomto kontexte potom rozpracováva myšlienku sociálnej spravodlivosti a prístupu komunít k základným zdrojom potrebným pre prežitie (Matthies et al., 2000; McKinnon, Alston, 2016). Cieľom „zelenej sociálnej práce“ je spolupodieľať sa na obnove a ochrane „životaschopnej zeme“ a spoločnosti, ktorá zabezpečí spravodlivú distribúciu a zdieľanie zdrojov a príležitostí (Dominelli, 2014, 2016, 2018).

1 ÚLOHY A CIELE SOCIÁLNEJ PRÁCE V NOVOM MILÉNIU

Podľa Rambaree (2020) sa globálna sociálna práca v novom miléniu zhodla na tom, že je potrebná významnejšia orientácia na *ekocentrickú paradigmu*, čo by sa následne malo odraziť aj v pregraduálnej príprave sociálnych pracovníkov.

K tejto požiadavke prichádza v dôsledku prehlbujúcej sa environmentálnej krízy, ktorá čoraz viac zasahuje životné prostredie všetkých ľudí. Dopady neobmedzeného hospodárskeho rastu, ktoré sú spájané s dôsledkami znečisťovania prostredia, s globálnym otepľovaním a jeho vplyvom na životné prostredie viedli k tomu, že významné svetové organizácie sociálnej práce, ktorými sú IASSW, IFSW a ICSW požadovali, aby sa jednou z hodnôt profesie stalo aj prírodné prostredie (Levícká a kol., 2012).

Sociálna práca následne integrovala do svojej teoretickej bázy aj problematiku trvalo udržateľného rozvoja, ktorý je podľa Boström et al. (2018) integrujúcim konceptom prepájajúcim základné dimenzie profesie s jej misiou, ktorou je budovanie zdravej, šťastnej a prosperujúcej spoločnosti. V rámci globálneho spoločenstva sociálnych pracovníkov bola práve oblasť trvalo udržateľného životného prostredia zaradená medzi štyri prioritné oblasti Globálnej agendy pre sociálnu prácu a sociálny rozvoj (IASSW, IFSW a ICSW, 2012; Levická, J., Levická, K., 2013; Krings et al., 2020), čo posilnilo význam environmentálnej sociálnej práce pre globálnu spoločnosť. Rambaree et al. (2019) spájajú vývoj

environmentálnej sociálnej práce so skutočnosťou, že zmeny v životnom prostredí najvýraznejšie zasahujú práve najzraniteľnejšie skupiny spoločnosti.

Dominelli (2012, 2018), Fook (2002), Gray et al. (2013) a ďalší konštatujú, že predpokladom rozvoja environmentálnej sociálnej práce je budovanie teórie podopretej empirickými zisteniami, na základe ktorých bude možné pripraviť nové intervenčné metódy a programy. Predmetom environmentálnej sociálnej práce však nie sú len zmeny životného prostredia spojené s klimatickou krízou. Rovnako sa zameriava na dopady environmentálnych záťaží zapríčinených podnikaním na kvalitu života komunit žijúcich v ich bezprostrednej blízkosti. Environmentálna sociálna práca pracuje tiež so stratégiami zvládania nepriaznivých životných podmienok (Levická a kol., 2012). Posilnenie pregraduálnej prípravy o environmentálnu sociálnu prácu vychádza zo skutočnosti, že klimatická núdza produkuje vyššiu mieru chudoby, prináša hladomor a nový druh migrantov, ktorý sa označuje ako environmentálna migrácia. Rozšírenie hraníc sociálnej práce o ekologické a environmentálne témy si vyžaduje potrebu pripraviť sociálnych pracovníkov na efektívnu identifikáciu sociálnych problémov spôsobených nekvalitným životným prostredím a ich následnú elimináciu. Teoretické poznatky z oblasti environmentálnej sociálnej práce sú predpokladom dobre zacielenej prevencie (Ramsay, Boddy, 2017; Krings et al., 2020).

Napriek silnej argumentácii v prospech environmentálnej sociálnej práce, v ekonomicky vyspelých krajinách sa nestal tento smer dominantným vo vedeckom výskume, vzdelávaní a ani v praxi. Tento fakt je v rozpore s tým, že sociálna práca sama seba charakterizuje ako transformačnú a emancipačnú profesiu, ktorej cieľom je prispieť v rámci reálnych možností k zlepšeniu kvality života čo najväčšieho množstva ľudí (Levická, J., Levická, K., 2013). Práve preto, aby mohli realizovať tento cieľ, sú sociálni pracovníci vybavení hodnotami, vedomosťami a zručnosťami, ktoré sú potrebné pri uskutočňovaní sociálnych zmien. Ide najmä o hodnoty, ako sú emancipačný proces, sociálna spravodlivosť, ľudské práva a pod. Vychádzajúc z etického kódexu profesie, sociálni pracovníci majú profesionálnu aj morálnu povinnosť vytvárať podmienky a mechanizmy na zlepšenie životného prostredia pre všetkých členov spoločnosti. Z čoho explicitne vyplýva povinnosť profesie zapojiť sa do environmentálneho úsilia zameraného na vytvorenie a udržanie konceptu trvalo udržateľného spôsobu života. Bazálnym predpokladom prežitia ľudstva nie je neobmedzený hospodársky rast, ale vytvorenie kompaktného systému človeka s ostatnými živými organizmami planéty (Besthorn, 2003; Coates, Gray, 2012).

Zápas o zdravé životné prostredie nie je možné prenechať „na zodpovednosť“ len jednému, či dvom vedným odborom. Každá vedná oblasť môže priniesť vlastné poznatky, z ktorých môžu profitovať jednotlivci, rodiny i komunity. V kontexte sociálnej práce sa spája táto problematika s myšlienkami sociálnej spravodlivosti (Dominelli, 2012, 2016, 2018), sociálnej solidarity (Fook, 2002) a boja proti tzv. environmentálnej chudobe (Gray et al., 2013). Angažovanosť v oblasti budovania environmentálne orientovanej sociálnej práce je priamou odpoveďou na misiu sociálnej práce, ktorou je zdravý a spokojný život pre všetkých (Fook, 2002; Besthorn, 2003; Coates, Gray, 2012).

2 PREKÁŽKY NA CESTE ETABLOVANIA ENVIRONMENTÁLNEJ SOCIÁLNEJ PRÁCE V DOMÁCOM PROSTREDÍ

Vznik a rozvoj sociálnej práce na Slovensku je úzko prepojený s aktivitami ŽIVENY a Československého červeného kríža. Autori a autorky spojení s týmito

dvomi organizáciami (ako napr. Hlava, 1933; Poubová-Nečasová, 1923, 1927; Crips, 1929; Macháčová, 1929) opakovane upozorňovali na význam zdravého životného prostredia pre vývoj detí. Alice Masaryková patrila k propagátorom a organizátorom tzv. letných ozdravovacích táborov, do ktorých boli umiestňované deti zo sociálne slabých rodín, ktoré zároveň žili v priemyselných častiach miest. Hlavným cieľom ozdravovacích táborov bolo zabezpečiť deťom pobyt v zdravom prostredí českej alebo slovenskej prírody a poskytnúť im vhodnú stravu tak, aby po dvoj-trojtyždňovom pobyte v ozdravovacom tábore deti načerpali dostatok fyzických síl, potrebných na prežitie ďalšieho obdobia v zdravotne závadnom prostredí (Levická, 1999; Levická a kol., 2015).

Očakávali by sme preto, že domáci autori a autorky prejavia záujem o rozvoj environmentálnej sociálnej práce na Slovensku. No skutočnosť je taká, že na Slovensku nemá žiadna katedra v študijnom programe zaradený samostatný predmet zameraný na environmentálnu sociálnu prácu. V publikačnej oblasti u domácich autorov nájdeme len jednu monografiu zameranú na ekologické problémy v kontexte sociálnej práce (Levická a kol., 2012). Nedostatočný záujem o túto oblasť sociálnej práce môže mať viacero dôvodov, z ktorých za najvýznamnejšie vnímame nasledovné dva:

- a) Preferencia poradensko-terapeutickej paradigmy sociálnej práce v slovenskom vysokoškolskom prostredí primárne nevytvára priaznivé podmienky pre etablovanie environmentálnej sociálnej práce u nás. V neprospech rozvoja environmentálne fokusovanej sociálnej práce u nás hovorilo aj jej počiatkové spojenie s problematikou globálneho otepľovania a následných ekologických kríz.
- b) Geografická poloha Slovenska mohla u domácich autorov umocňovať dojem, že problémy súvisiace s globálnym otepľovaním sa nás týkajú len okrajovo.

Tieto fakty spôsobili, že jednotlivé katedry sociálnej práce nevnímali túto oblasť sociálnej práce ako významnú pre lokálnu prax, a preto sa jej venovali len okrajovo. Vedecko-výskumné aktivity jednotlivých katedier sa nezameriavajú na oblasť environmentálnej sociálnej práce. Zatiaľ jedinou katedrou, ktorá zamerala svoju vedecko-výskumnú pozornosť do tejto oblasti sociálnej práce je Katedra sociálnej práce a poradenstva FSV UCM v Trnave. Riešiteľský kolektív získal finančnú podporu APVV pre realizáciu projektu *Environmentálna spravodlivosť v kontexte sociálnej práce*. Realizácia tohto projektu by mala v priebehu nasledujúcich rokov otvoriť vedecký diskurz o význame environmentálnej sociálnej práce pre súčasnú spoločnosť a o jej mieste v pregraduálnej príprave sociálnych pracovníkov.

ZÁVER

Zhoršujúca sa kvalita životného prostredia na Slovensku, neriešenie starých environmentálnych záťaží a ich dopadov na životné prostredie sú predmetom záujmu slovenských ekologických aktivistov, ale aj odborníkov z oblasti životného prostredia, či zdravotníctva. Pokladáme za dôležité, aby sa medzi týchto odborníkov zaradili aj sociálni pracovníci, úlohou ktorých by malo byť *zistiť dopady environmentálnych záťaží na každodenný život obyvateľov komunit nachádzajúcich sa v ich blízkosti a identifikovať faktory napomáhajúce k eliminácii týchto dopadov*.

Úplne iné sú ale úlohy environmentálnej sociálnej práce fokusované na tzv. vybudované prostredie (Krings et al., 2020; McKinnon, 2008.). Termín vybudované prostredie sa v literatúre používa na rozlíšenie od sociálneho prostredia a fyzického prostredia (prírodné prostredie). Ide vlastne o „umelo“ vybudované časti ľudského sveta, pre

ktoré je charakteristická veľká hustota obyvateľstva a nižšia až nedostatočná prepojenosť s prirodzeným prepojením na fyzické (prírodné prostredie) a skúmanie spojitosti medzi vybudovaným prostredím a výskytom sociálnych problémov. Ani táto téma nie je u nás celkom nová. V minulosti sa jej venoval Arnošt Inocent Bláha v svojich prácach ako napr. *Město: Sociologická studie* (1914), *Sociologie sedláka a dělníka* (1925), *Sociologie dětství* (1927) alebo *Jak se dívat sociologicky na život* (1947) a pod. (Levická, 1999; Levická a kol., 2015). Najznámejším slovenským vybudovaným prostredím je bratislavský Pentagón, ktorý je dlhodobo v pozornosti viacerých autorov zaoberajúcich sa sociálnou prácou s rizikovými skupinami.

Sme presvedčené, že environmentálna sociálna práca si nájde aj v slovenskom prostredí svoje miesto a vyvolá záujem aj o jej začlenenie do pregraduálneho vzdelávania v odbore sociálna práca.

POĎAKOVANIE

Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-20-0094 Environmentálna spravodlivosť v kontexte sociálnej práce.

POUŽITÉ ZDROJE

ADDAMS, J. 1910. *Twenty Years at Hull-House: With Autobiographical Notes*; Macmillan : New York, NY, USA.

BARTLETT, H. 1970. *The Common Base of Social Work Practice*. New York: NASW ISBN 0-871010542.

BESTHORN, F. 2003. Radical ecologisms: Insights for educating social workers in ecological activism and social Justice. [online] *Critical Social Work*, 4(1), pp.66-106 [Cit- 2012-03-02] Dostupné na: <http://www.criticalsocialwork.com>.

BOSTRÖM, M., ANDERSSON, E., BERG, M., GUSTAFSSON, K., GUSTAVSSON, E., H YSING, E., LIDSKOG, R., LÖFMARCK, E., OJALA, M., OLSSON, J. AND SINGLETON, B. E. 2018. "Conditions for transformative learning for sustainable development: a theoretical review and approach". [online]. Sustainability, Vol. 10 No. 12, pp. 1-21, doi: 10.3390/su10124479.

COATES, J., GREY, M. 2012. The environment and social work: An overview and introduction. [online] *International Journal of Social Welfare* 21(3) DOI: 10.1111/j.1468-2397.2011.00851.x.

CRIPS, A. 1929. Sociálna pečlivosť. *Zprávy Československého červeného kříže*, 9(6).

DOMINELLI, L. 2012. *Green Social Work. From Environmental Crises to Environmental Justice*. Polity Press : Cambridge.

DOMINELLI, L. 2014. *Promoting environmental justice through green social work practice: a key challenge for practitioners and educators*. [online]. *International Social Work*, Vol. 57 No. 4, pp. 338-345, doi: 10.1177/0020872814524968.

DOMINELLI, L. 2016. *Green Social Work. From Enviromental Crises to Enviromental Justice*. Polity Cambridge: Polity Press ISBN: 978-0745654010.

DOMINELLI, L. 2018. "Green social work in theory and practice". In Dominelli, L. (Ed.) *The Routledge Handbook of Green Social Work*, Routledge, New York, NY, pp. 9-20.

FOOK, J. 2002. *Social Work: Critical Theory and Practice*. London : SAGE.

GERMAIN, C. B. 1973. An Ecological Perspective in Case Work Practice. *Social Casework*, 54(3), 323-330.

GERMAIN, C. B., GITTERMAN, A. 2011. *Ecological Perspective*. [online]. Dostupné na: http://www.uncp.edu/home/marson/348_ecological.html 2011. 07.15.

GORDON, W. 1969. *Basic constructs for an integrative and generative conception of social work*. In: Hearn, G. (Ed.) *The general system approach: Contributions toward a holistic conceptions of social work*. New York: CSWE, pp. 5-11.

GRAY, M., COATES, J., HETHERINGTON, T. (Eds). 2013. "Introduction", *Environmental Social Work*, Routledge, Oxon, pp. 1-29.

GRAY, M., COATES, J. 2015. Changing gears: shifting to an environmental perspective in social work education. [online]. *Social Work Education*, Vol. 34 No. 5, pp. 502-5012, doi: 10.1080/02615479.2015.1065807.

HARE, I. 2004. Defining social work for the 20th century: the international federation of social worker's revised definition of social work [online] *International Social Work*, Vol. 47 No. 3, pp. 407-424.

HARRIS, C., BODDY, J. 2017. The Natural Environment in Social Work Education: a Content Analysis of Australian Social Work Courses [online]. *Australian Social Work*, Vol. 70 No. 3, pp. 337-349, doi: 10.1080/0312407X.2016.1263352.

HLAVA, K. 1933. *Základy sociální péče o mládež: pro druhý ročník ústavů ke vzdělání učitelek domácích nauk*. Praha, 1933.

IASSW, IFSW a ICSW. 2012. *The global agenda 2012*. [online]. Dostupné na: www.eassw.org/wp-content/uploads/2017/04/globalagenda2012.pdf.

KONDRAT, M. E. 2013. *Person-in-Environment*. Encyclopedia of Social Work, National Association of Social Workers and Oxford University Press, Oxford.

KRAKEŠ, J. KRAKEŠOVÁ-DOŠKOVÁ, M. 1934. *Sociální případ*. Praha : Organizace sociálních pracovníků.

KRINGS, A., VICTOR, B.G., MATHIAS, J. PERRON, B.E. 2020. Environmental social work in the disciplinary literature, 1991–2015. [online]. *International social work*, 63(3):275-290. Dostupné na: <https://doi.org/10.1177/0020872818788397>.

LEVICKÁ, J. 1999. *Náčrt dejín sociálnej práce*. Trnava : SAP. 104 s. ISBN 80-88908-29-9.

LEVICKÁ, J., LEVICKÁ, K. 2013. Global Agenda a jej význam pre budúci vývoj sociálnej práce In: *Aktuálne otázky sociálnej politiky - teórie a praxe*. ISSN 1804-9095. - Vol. 7, No 1 (2), s. 6-17.

LEVICKÁ, J., LEVICKÁ, K., HANZALÍKOVÁ, V., BÁNOVČINOVÁ, A. 2012. *Ekosociálne prístupy v sociálnej práci*. Trnava : Oliva, ISBN 978-80-89332-14-4.

LEVICKÁ, J. a kol. 2015. *Identita slovenskej sociálnej práce*. 1. vyd. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied. 233 s. ISBN 978-80-8082-872-1.

MACHAČOVÁ, H. 1929. Praktické pokyny pro sociální pracovníky v sociálně zdravotní péči. *Zprávy Československého červeného kříže*, 9(10).

MATTHIES, A. L., TURUNEN, P., ALBERS, S., BOECK, T., NÄRHI, K. 2000. An eco-social approach to tackling social exclusion in European cities: A new comparative research project in progress. *European Journal of Social Work*, 3, 43–52.

MCKINNON, J. 2008. 'Exploring the Nexus between Social Work and the Environment', [online]. *Australian Social Work* 61(3): 256–68. Dostupné na: <https://doi.org/10.1080/03124070802178275>.

MCKINNON, J., ALSTON, M. (Eds). 2016. *Ecological Social Work: Towards Sustainability*. Palgrave Macmillan, London.

NEČASOVÁ-POUBOVÁ, M. 1927. Matky, ktoré musí vydělávat. *Péče o mládež*.

ORNELLAS, A., SPOLANDER, G. AND ENGELBRECHT, L. K. 2018. The global social work definition: ontology, implications and challenges. [online]. *Journal of Social Work*, Vol. 18 No. 2, pp. 222-240, doi: 10.1177/1468017316654606.

POUBOVÁ-NEČASOVÁ, M. 1923. *O sociální péči rodinné*. Brno : vydavatelství časopisu Péče o mládež.

RAMBAREE, K., POWERS, M. AND SMITH, R. 2019. Ecosocial work and social change in community practice. [online] *Journal of Community Practice*, Vol. 27 Nos 3/4, pp. 205-212, doi: 10.1080/10705422.2019.1660516.

RAMBAREE, K. 2020. Environmental social work: Implications for accelerating the implementation of sustainable development in social work curricula. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 21 (3), 557-576.

RAMSAY, S., BODDY, J. 2017. Environmental social work: a concept analysis. [online]. *The British Journal of Social Work*, Vol. 47 No. 1, pp. 68-86, doi: 10.1093/bjsw/bcw078.

RICHMOND, M. 1917. *Social Diagnosis* Richmond, M. *Social Diagnosis*; Russel Sage Foundation: New York, NY, USA.

STEPNEY, P., FORD, D. (Eds.) 1998. *Social work, models, methods and theories. A framework from practice*. Lyme Regis : Russel Haus Publishing.

Kontakt

prof. PhDr. Mgr. Jana Levická, PhD. (jana.levicka@ucm.sk)

Mgr. Michaela Vaceková, interná doktorandka (vacekova1@ucm.sk)

Katedra sociálnych služieb a poradenstva

FSV UCM v Trnave

Bučianska 4/A, Trnava, 917 01

KOVÁČOVÁ, B. 2019. S INKLÚZIOU OD RANÉHO VEKU – DIEŤA S ODLIŠNOSŤOU A JEHO VSTUP DO KOLEKTÍVU. 1. vyd. Hliník nad Hronom: REZILIENCIA s.r.o., 100 s. ISBN 978-80-972277-5-3.

Autorkou publikácie *S inklúziou od raného veku – dieťa s odlišnosťou a jeho vstup do kolektívu* je doc. PaedDr. Barbora Kováčová, PhD., ktorá vyštudovala odbor liečebná pedagogika na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Na tejto fakulte sama autorka neskôr pedagogicky pôsobila a prispela k výchove rady liečebných pedagógov. Autorka má dlhoročné skúsenosti, či už v rezorte školstva alebo zdravotníctva ako liečebný pedagóg. Aktuálne pôsobí na Pedagogickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku, na Katedre pedagogiky a špeciálnej pedagogiky ako vysokoškolská pedagogička. Od roku 2014 je šéfredaktorkou celoslovenského odborného-metodického časopisu *Predškolská výchova*. Centrom záujmu jej pozornosti je problematika podpory detí s rôznymi odlišnosťami, ktorá je úzko prepojená s otázkami inkluzívneho vzdelávania.

Z tohto jej zamerania vychádza aj publikácia *S inklúziou od raného veku – dieťa s odlišnosťou a jeho vstup do kolektívu*, ktorá odráža skúsenosti autorky z oblasti inkluzívneho vzdelávania a výchovy a ponúka čitateľovi možnosť bližšie nahliadnuť do problematiky inklúzie. Je určená pre všetkých, ktorí či už priamo alebo nepriamo prichádzajú do kontaktu s ľuďmi s odlišnosťou. S osobami, ktoré sú niečím iné ako majoritná časť populácie. Sú jedineční, špecifickí a výnimoční.

Publikáciu by sme mohli pokladať za voľné pokračovanie práce *Inkluzívny proces v materských školách: začlenenie dieťaťa s odlišnosťami do materskej školy* (2010) a Barbora Kováčová aj v tejto knihe zdôrazňuje potrebu porozumenia myšlienke inklúzie a jej celospoločenského prijatia. Ako autorka konštatuje, inklúziu vníma ako „samozrejmu, prirodzenú a každodennú súčasť života. Minimálne ju považujem za prirodzené sociálne začlenenie každého človeka so zohľadnením individuálnych osobitostí. Žiaľ, samotné prostredie a účastníci v ňom nie sú na tento proces pripravení“ (Kováčová, 2019, s. 5). Moje osobné skúsenosti s prácou s ľuďmi so špecifickými potrebami sú v súlade s týmto tvrdením. Koncept inklúzie je ešte stále viac prítomný v akademickom svete ako v spoločnosti samotnej. Napriek snahe osobností z viacerých odborov ukotviť inklúziu v živote našej spoločnosti, musím konštatovať, že inklúzia je viac predmetom akademickej diskusie, ako princípom aplikovaným v praxi. Táto skutočnosť môže byť spôsobená faktom, že členovia intaktnej spoločnosti nemajú dostatok vedomostí potrebných na pochopenie prínosov, ktoré môže inklúzia priniesť nielen jedincom s odlišnosťou, ale aj im samotným.

Publikácia *S inklúziou od raného veku – dieťa s odlišnosťou a jeho vstup do kolektívu* sa skladá zo štyroch kapitol. Prvá kapitola s názvom *Heslár inklúzie* obsahuje nielen teoretické objasnenie nosných pojmov, medzi ktoré zaradila akceptáciu, cieľ, inklúziu, jedinečnosť, odlišnosť a pod., ale aj praktické príklady, ktoré sem autorka zaradila s cieľom urobiť danú problematiku zrozumiteľnejšou. Práve cez príklady sa snaží autorka pomôcť čitateľovi ucelený pohľad na inklúziu a jej význam pre nás všetkých. Je všeobecne známe, že bazálnou súčasťou inklúzie je akceptácia, ktorá sa spája s prijatím každého človeka takého, aký je. Vychádzajú z Rogersovej humanisticky orientovanej teórie, by sme mohli povedať, že akceptovať iného človeka znamená vnímať ho ako rovnocenného partnera. Uplatnenie tejto myšlienky v širšej spoločnosti je predpokladom pre spoluprácu a harmonizáciu interpersonálnych vzťahov. Rovnako to uvádza aj autorka „akceptácia je jedným z predpokladov pre úspešné fungovanie začlenenia (inklúzie) konkrétnej osoby do kolektívu, konkrétnych

osôb do skupiny a pod.“ (Kováčová, 2019, s. 12). Príklady, ktoré sa nachádzajú v publikácii môžeme chápať aj ako zrkadlo, ktoré autorka nastavuje svojim čitateľom.

V druhej kapitole autorka opisuje inkluzívne vzdelávanie od raného veku a bližšie špecifikuje možnosti inštitucionálneho začleňovania v rannom veku. V publikácii zdôrazňuje myšlienku, že pri inklúzii je dôležité postupovať premyslene a systematicky. Ako uvádza Kováčová „*aktívne zapojenie dieťaťa so všetkými deťmi, tzn. všetky deti s každým dieťaťom, každé dieťa so všetkými deťmi, alebo všetci spoločne so všetkými*“ (Kováčová, 2019, s. 54). Tento scenár považujeme za ideálny a priniesol by pozitívne zmeny do života všetkých detí, či už intaktných alebo tých so špecifickými potrebami. Pozitívny prínos je vidieť najmä na súrodencoch osôb so špecifickými potrebami, ktoré dané znevýhodnenie nevnímajú ako odlišnosť. Túto skutočnosť vo svojej publikácii zdôrazňuje aj autorka, ktorá uvádza „*v rannom veku má dieťa možnosť uvedomovať rozdiely, ale na základe spoločných zážitkov sa dané rozdiely stierajú, odlišnosť sa stáva normalitou. Zároveň prebieha profylaxia voči stigmatizácií a vytváraniu negatívnych predsudkov.*“ (Kováčová, 2019, s. 60).

Za nosnú myšlienku tretej kapitoly je možné označiť autorkin výrok *s každým dieťaťom sa ráta*. Autorka odкрýva pohľad na to, ako je dieťa v spoločnosti vnímané práve cez jeho odlišnosť a aké dôležité je pre deti, aby sa už v rannom veku stretli s odlišnosťou. Ako uvádza v publikácii „*stretnutie detí s dieťaťom s odlišnosťou je prvotným a významným momentom pri celoživotnej akceptácii odlišnosti zo strany jednotlivca, jednotlivcov*“ (Kováčová, 2019, s.66). Kapitola sa konkrétne zameriava odlišnosťami ako sú mentálne znevýhodnenie, nadváha, oslabenie zmyslov alebo oslabenie zdravia. Autorka zvyrazňuje myšlienku, že je *nevyhnutné naučiť deti prijímať kamaráta takého aký je, nie takého akého si ho predstavujú aby bol*“ (Kováčová, 2019, s.76). Každý jeden človek je jedinečný, má svoje silné a slabé stránky a taktiež má svoje špecifické potreby, ktoré musíme akceptovať.

Posledná, štvrtá, kapitola sa už konkrétne zaoberá predškolským vekom a možnosťami inštitucionálneho začleňovania. V kapitole bližšie opisuje prijatie a neprijatie dieťaťa s odlišnosťou do materskej školy. Ako uvádza Kováčová (2010, s. 65) „*materská škola je jednou z prvých príležitostí na rozvíjanie priateľstiev a vzťahov, ktorých dosah môže byť aj mimo školského prostredia*“. Hlavnou myšlienkou inklúzie je spoločné vzdelávanie, akceptácia, pomoc bez rozdielov. Zjednodušene povedané, aby všetky deti mali rovnaký štart bez rozdielov.

Kapitoly na seba logicky nadväzujú a sú plné teoretických poznatkov zaoberajúcich sa problematikou inklúzie. Publikácia sa venuje možnostiam, limitom, ale aj podstate inklúzie, predstavuje prístupy k inkluzívnemu vzdelávaniu. Predkladaná publikácia je napísaná spôsob, aby bola nápomocná nie len odborníkom zaoberajúcich sa výchovou a vzdelávaním detí s odlišnosťou, ale aj študentom, ale najmä rodinným príslušníkom a všetkým, ktorí konceptu inklúzie inklinujú.

Ako uvádza autorka sociálna inklúzia je primárne o nás. O ľuďoch, filozofii, prístupe ale aj o snahe pomôcť a riešiť veci efektívne. O inklúzii by sme mali hovoriť ako o reforme spoločnosti, škôl a inkluzívnom povedomí. Táto reforma sa týka všetkých ľudí bez rozdielov a všetkým dáva porovnateľnú ponuku. Nerozlišuje či ide o dieťa alebo dospelého, jednoducho vníma človeka, ktorý je niečím odlišný od väčšinovej populácie. Ide o človeka, ktorý sa vďaka svojej jedinečnosti dostane do pozornosti skupiny.

Za najväčšie pozitívum danej publikácie pokladám práve praktické príklady zo slovenských materských a základných škôl, ktorými autorka popisuje reálne situácie a poukazuje na možnosti a limity inklúzie. Autorka zdôrazňuje potrebnosť začleňovania dieťaťa s odlišnosťou už v rannom veku, čo by malo prispieť k minimalizovaniu predsudkov vzhľadom k odlišnosti. Dovoľme si konštatovať, že ani zavedenie

služby včasnej intervencie v roku 2014 nezmenilo situáciu. V praxi nám stále chýbajú odborníci, najmä asistenti, ktorí by realizovali koncept inklúzie v pravom slova zmysle.

Napriek všetkým pozitívam, ktoré publikácia prináša nesúhlasíme úplne s používaním termínu *dieťa s odlišnosťou*. Ak sa na tento termín pozrieme z pohľadu inklúzie, ktorá je založená práve na akceptácii, ako to uvádza aj autorka vo svojej publikácii, môžeme odlišnosť chápať ako protipól. Inkluzívna spoločnosť predpokladá, že základným princípom jej fungovania je rovnosť. Rešpektuje skutočnosť, že každý človek má svoje špecifické potreby, ktoré je dôležité reflektovať. Pripadá mi, že ak budeme upozorňovať na odlišnosť, môžeme narušiť práve základné chápanie budovania inkluzívnej spoločnosti. Autorka pritom správne uvádza, že inkluzívnu spoločnosť musíme začať vytvárať cez budovanie spoločného sveta všetkých detí. O to viac cítim potrebu diskusie o tom, ako hovoriť o potrebe akceptácie subjektívnych osobitostí dieťaťa a nerozkoľísat krehkú rovnováhu, ktorú sa nám podarilo dosiahnuť.

Aj napriek tejto mojej obave odporúčam publikáciu *S inklúziou od raného veku – dieťa s odlišnosťou a jeho vstup do kolektívu* do pozornosti každému, kto sa zaoberá otázkami tvorby inkluzívnej spoločnosti.

Mgr. Erika Štangová,
interná doktorandka

Katedry sociálnych služieb a poradenstva FSV UCM v Trnave